

АЛАШ

АЙТҚАН АСЫЛ СӨЗ

АЛАШ АЙТҚАН АСЫЛ СӨЗ

«Ел-шежіре» ҚҚ
Алматы-2016

ӘОЖ 94 (574)

КБЖ 63.3

У 17

Жобаның авторы:

Берік Уәли

Құрастырушылар:

Серік Жолдасбай

Еркін Ерланұлы

У 17 АЛАШ АЙТҚАН АСЫЛ СӨЗ. Бірінші басылым/ —
Алматы, «Ел-шежіре» қоғамдық қоры. 2016. — 296 бет.

ISBN 978-601-7011-60-4

Бұл кітапқа Әлихан Бөкейхан бастаған Алаш арыстарының ұлт, тіл, дін, білім, әскер сынды әртүрлі тақырыптағы қанатты сөздері топтастырылып отыр. Сондай-ақ, жинаққа ұлт зиялыларының бір-біріне айтқан жылы лебіздері мен ой-тұжырымдары енгізілді.

Кітап көпшілік қауымға арналған.

ӘОЖ 94 (574)

КБЖ 63.3

ISBN 978-601-7011-60-4 © Уәли Б. 2016

© «Ел-шежіре» ҚҚ. 2016

ҰЛТТЫ ҰЙЫТҚАН ҰЛЫ СӨЗДЕР

Ой ұйытқысы — сөз. Сөз ұйытқысы — ой. Екеуі қатар қанаттасқанда: адамзат ақыл-ойының мәйегіне, ұлттың ой бесігіне, ар-намыстың алмас қылышына, тілінің әлдиіне айналады. Тәмсілдеп айтсақ, сол ой мен сөз даналардың санасында сараланып, ділмарлардың тілі арқылы таралып, ұлттың рух сақабасының міндетін атқарады. Торыққанда — толғандырады, жабыққанда — жұбатады, шаршағанда — шашыраған ойыңды жинақтайды, ниет-тілегіңді қоссаң — берекеңді ұйытады, назаланғанда — намысыңды қайрайды, жауға қарсы жаныққанда — ортақ ұраның болады. Тұтқыр тіліңді — ұштайды, бұлдыр пікіріңді — анықтайды, екіұшты ойыңды — нақтылайды. Мың мұқтаждық пен мүдденің басын қосып, бір мақсатқа айналдырады. Сөйтіп, айтылған сөз, жауыңа қаратсаң — атылған оқтың, ішке тоқысаң — парасаттың орнын басады. Халқымыз мұны — сөз мәйегі, даналық сөз, қанатты сөз деп атайды.

Сондай асыл сөзді еліміз ежелден еміп өсіп, өнеге етіп егіп келді. Сол асыл сөзіміз, ұлт боп ұйысқан, алаштап ұрандаған тұста ерекше сынақтан өтті, сол сын мезетінде айырықша көсемдік танытты. Оған өзінің даму тарихында бұрынды-соңды көтеріп көрмеген ауыр салмақ жүктелді. Ол ұлтты ұйытты. Ұйымдастырушылық, насихаттық, ұрандық қызмет атқарды. Сол асыл сөзіміз, бір түп көдеден бастап, аспан аясындағы алаш кеңістігін

тұтас қамтыған атаулардың басын біріктіріп: жер дауы, жесір дауы, ру тартысы деген түсініктерді — ұлттық сана, ұлттық ойлау жүйесі, ұлттық идея, ұлттық мемлекеттік құрылым, тәуелсіз үкімет алқасы, Алаш кеңесі, ұлттық саясат, ұлттық мүдде, ұлттық саяси экономика, ұлттық тіл, ұлттық ғылым, ұлттық қорғаныс, алаштың ортақ отаны, ұлттық намыс, ұлттық мойынсынбау, ұлттық әдеби тіл, ұлттық ғылым тілі деген ұғымдардың дәрежесіне дейін қасиеттендіре көтеріп, мұқым қазақты Біртұтас Алаш идеясы деген киелі тудың астына біріктірді. Біз, кім айтты деп бөлмей, Біртұтас Алаш идеясын ұйытқан сол ұлы сөздердің әр қайсысына басымызды иеміз және ол ұғымдарға мәңгілік қарыздармыз.

Ұлттық Тәуелсіздік, Ұлттық Мемлекет, Ұлттық Кеңес, Ұлттық Шекара, Ұлттық Бірлік деген ұлы сөздердің ұлттық санамызға кіріп, айналымға түскеніне тура бір ғасыр өткенде сұрыптала ұсынылған, ұлттық санамызды ұйытқан осынау қанатты сөздер өзінің мағынасын бүгінгі күндері де жойған жоқ. Қайта, жаңа бір қырынан ашылып, дертімізге дауа, пікірімізге дәлел, ойымызға ұйытқы боларлықтай ләммен түрлене мағыналанып отыр. Ұлтты ұйытқан алаш қайраткерлерінің асыл сөздері қашанда ұлттық ойымыздың өшпейтін тамыздығы бола бермек.

Тұрсын ЖҰРТБАЙ,
Профессор

АЛҒЫСӨЗ

Қазақтың арғы-бергі тарихында ұлт үшін қызмет қылған, халқының азаттығы үшін, өзгемен терезесі тең болуы үшін жаны мен малын пида қылған қайраткерлер аз емес. Алаш баласының азаттық алғанының 25 жылдығы мен Алашорда үкіметінің басшысы Әлихан Бөкейханның 150 жылдығы қарсаңында сол ұлт үшін еңбек қылған арыстар өміріне, арттарында қалдырған мұраларына үңіліп қою өмір талабы тәрізді сезілген. Оның үстіне биыл 1916 жылғы Ұлт-азаттық көтерілісіне 100 жыл толып отыр. Демек, ұлт қайраткерлерінің есті сөздерін бір жинаққа топтастырмақ ниетіміз де осынау атаулы оқиғалармен сәйкес келуі тегін емес. Ашығын айтар болсақ, ұлт тарихында айрықша орын алатын оқиғалардың мерейтойлы жылында Алаш қайраткерлерінің асыл сөздерін жинақтауды арнайы қолға алдық. Өйткені, есіл ерлерді еске алуда мемлекеттің атқарар жұмысы бір бөлек те, азаматтардың қылар еңбегі бір бөлек. Ендеше, «Алаш айтқан асыл сөз» атты кітапты құрастыру кезінде осы борышымызды сезіндік. Әрі бұл мерейтойларға арнаған тарту-таралғымыз болсын дедік.

Негізі қазақтың тарихында артына ұлағатты сөз, ғибратты өнеге қалдырған қайраткерлер аз емес. Ескі дәуірдегі Тұмар патшайымға, Ғұн патшасы Мөде тәңірқұтына телінетін сөздер мен ғибратты әңгімелер, Көк-

түріктің көсемдері Білге мен Күлтегіннің, Тоңыкөк абыздың тасқа қашап қалдырған өсиеттері тек мәдени-әдеби һәм тарихи мұра ғана емес, мемлекеттіліктің негіздерін сипаттаған астарлы ұғымдар еді. Оларды, одан бергі Шыңғыстың, Әз Жәнібектің, Тәуке, Абылай заманының абыздары, жыраулары, билері, көсемдері мен шешендері қалдырған қанатты сөздер де талай әңгімеге арқау, талай кітапқа жүк болар еді.

Біз олардың барлығын жинап-теруді мұрат тұтпадық. Біз тек XX ғасырдың басында қазақтың ғана емес, бауырлас түркі халықтарының өмірінде өзіндік із қалдырған алаш қайраткерлерінің ғибратты сөздерін жинақтадық. Әлихан Бөкейханнан бастап Смағұл Сәдуақасұлына дейінгі Алаш арыстарының асыл сөздерін жинадық. Әрине, барлық Алаш қайраткерлерінің айтқандарын, жазған-сызғандарын жинақтай алмағанымыз анық. Өйткені, шаң басқан мұрағаттарда жатқан әлі біраз дерек бізге ашылған жоқ. Одан соң, артына жақсы сөз қалдыруды емес, ғибратты іс қалдыруды аңсаған азаматтар да өтті сол ғасырдың басында. Сондықтан, «Алаш айтқан асыл сөз» кітабына 25 қайраткердің сөзі алаш идеясының мәні мен маңызын, сол қайраткерлердің білімі мен білігін, ұлтқа қылған қызметін толық сипаттап беруге жете қоймас. Бірақ, ұрпаққа өнеге болсын дедік. Қолда барды жинастырдық.

Негізінде осы жинаққа 25 қайраткердің қанатты сөзінің топтастырылып берілуі тегін емес. Себебі 25 Алаш ардақтысының ой-толғамдарын кітапқа енгізу арқылы Тәуелсіздіктің 25 жылдығына құрмет көрсетуге тырыстық. Өйткені Тәуелсіздік пен Алаш идеясы егіз ұғым.

Жалпы, біздің Ұлы далада есте жоқ ескі замандардан, адамзат жылқыны қолға үйретіп, үзеңгіге аяғын салған сәттен, сонау Сақ, Ғұн заманынан бері мемлекеттілік дәстүрі үзілмеген. Бірде алып империялар құрып асқақтаса, бірде ыдырап, жаһанның шартарабына тарады біздің бабалар. Сол мемлекеттілік идеясын жалғастырған, ел болуды мұрат тұтқан қайраткерлердің үлкен шоғыры XX ғасырдың басында тарих сахнасына шыққан-ды. Олар, яғни Алаш қайраткерлері көнеден келе жатқан, көшпендіге тән мемлекет құруға емес, заман талабына жауап берер, еуропалық стандарттағы ел болуға ұмтылған. Олардың саяси күрестерінің де «жалаңаш барып жауға шабар» көзсіз батырлыққа емес, саясатқа, білім мен ағартуға, демократиялық принциптерге құрылуының себебі сол болса керек.

Сондықтан, бұл қайраткерлердің ойлары XXI ғасырдың да бірқатар шындығына, сын-қатеріне, сауалдарына жауап береді. Содан да болар, Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев бір сөзінде: **«Алаш арыстары бізге мемлекеттілік идеясын ту етіп көтеруді табыстап кетті. 1991 жылы құрылған Қазақстан Республикасы атты мемлекет — сол арыстардың асыл арманының жүзеге асуы. Біз осы мемлекетті көздің қарашығындай сақтауымыз керек!»** деген-ді. Демек, мемлекеттілік мұраты, Алаш идеясы, Тәуелсіздік деген ұғымдар бір-біріне жалғасты, ұлттың өмір сүруіне тірек болған түсініктер. «Алаш айтқан асыл сөз» кітабына осы ұғымдар мен түсініктерді сипаттаған қанатты сөздерді топтастырдық.

Әлемде, әдебиет пен саясатта, жалпы қоғамда түрлі ғұламалардың, қайраткерлер мен саясаткерлердің қанат-

ты сөздерін цитата ретінде беру, әңгімеге арқау ету дәстүрі ежелден бар. Біздің де атқамінерлер мен зиялы қауым өкілдері Уинстон Черчиллдің, Мұстафа Кемал Ататүріктің, Махатма Ганди мен Джорд Вашингтон сынды т.б. атағы алысқа кеткен шет елдік жаушылар мен ғалымдардың астары терең, мағыналы сөздерін жиі пайдаланып жатады. Бірақ, кейде өзіміздегі қазынаны назардан тыс қалдырып алып жатамыз. «Қолда барда алтынның қадірі жоқ» дегенге саятын іс бұл. Бәлкім, бұл жағдай қайраткерлердің қоғам, саясат, мемлекет сияқты маңызды тақырыптарға қатысты айтқан пікірлерін дер кезінде жинақтай алмағанымыздан да туындап жатқан шығар. «Алаш айтқан асыл сөз» сол кеңістікті толтыруға бағытталып отыр. Кетікке шағын кірпіш болып қаланса дейміз. Оқырман біздің бұл ниетімізді түсінер деген үміттеміз.

Жалпы, «Алаш айтқан асыл сөз» кітабы екі бағытты қамтыды. Алғашқысы, тікелей қайраткерлердің ғибратты сөздерін топтастыру мақсатында болса, екіншісі сол азаматтардың өзара қарым-қатынасын, бірлік-берекесін айғақтайды. Қанатты сөздер мен пікірлер саясат, кәсіп, білім, тіл, дін, жер, әскер мәселелері, сот жүйесі, әдебиет, мәдениет, баспасөз, тарих, руханият тақырыптарының төңірегіне топтастырылды. Ең маңыздысы, бір ғасыр бұрын айтылған пікірлердің қазір де өміршең екендігін көрсеткіміз келді.

Мәселен, Міржақып Дулатұлының **«Халыққа қызмет етемін деген кісіге бәрібір: депутат бол, газет шығар, бала оқыт. Өзгеміздің бәріміз сай болып, жалғыз депутаттыққа қарап тұрған іс жоқ. Халқың надан болса, мың депутатың болсын, онан**

пайда жоқ. Депутаттықты таңсық көріп атағына қызығып, яки бәсеке үшін баратын кісі болмасқа керек», — дейді. Яғни, алаш арысы осынау пікірі арқылы заң шығарушы орган қызметкерлеріне, тұтас қоғам мүшелеріне аса жоғары талап қойып отыр. Бұл маңыздылығы жағынан бүгінде де өзекті. Өйткені, біздің қоғам депутаттардан көп дүние күтетіні өтірік емес. Тағы бір мысалды Жүсіпбек Аймауытұлының сөзінен келтірейік. Алаш қайраткері: **«Қазаққа аюдай ақырған шенеунік табылуы оңай, ерінбей-жалықпай, бақырмай-шақырмай іс бітіретін, терісі қалың, көнбіс, табанды қызметкер табылуы қиын»**, — дейді. Осы пікірімен мемлекеттік қызметшіге талап қояды. Мемлекеттік қызметкердің ұлтқа, қоғамға қызметінің қаншалықты маңызды екендігін сипаттайды бұл пікір. Жүсіпбек Аймауытұлы соны айтқысы келеді. Ал, Әлихан Бөкейхан болса: **«Әр ұрпақ өзіне артылған жүкті жетер жеріне апарып тастағаны дұрыс, әйтпегенде болашақ ұрпағымызға аса көп жүк қалдырып кетеміз. Кейінгі ұрпақ не алғыс, не қарғыс беретін алдымызда зор шарттар бар»**, — дейді.

Сөйтіп, баршамызға үлкен-кішіге, хан мен қарашаға, тұтас ұрпаққа міндет жүктеп тұр. Дұрысы, Ұлт көсемі жаңа міндет жүктемейді, тек ғасырлардан келе жатқан азаматтық, тіпті адамзаттық борышымызды ескертіп тұр. Бұл ескерту мыңдаған жылдар бұрын да маңызды еді, XX ғасырда да өзекті болды, XXI ғасырда да, тіпті алдыңғы мыңжылдықтарда да мән-маңызын жоймақ емес. Міне, Алаш қайраткерлерінің аузынан осындай сөздер шығып, қаламдарынан осындай ойлар туыпты. «Алаш айтқан асыл сөзге» осы ойлардың бірқатарын жинақтадық.

Ал, екінші тараудағы қайраткерлердің арасындағы береке-бірлік, ағалық-інілік байланыстар, бір-біріне берген бағалары тіптен бөлек әңгіме. Өйткені, сол қайраткерлер Абай мысалға келтіретін «Өнер алды – бірлік, ырыс алды-тірлік» деген мақалды сезінген, түйсінген жандар. Олар «малға бірлік емес, жанға бірлік қылған» азаматтар болатын. Ендеше, Алаш қайраткерлерінің береке-бірлігінің қандай болғандығын да шама-шарқымыз келгенше сол арыстардың өз сөздері арқылы ашып көрсетуге тырыстық. Әрине, «айналасы жұп-жұмыр», мұқаммал кітап жасадық демек емеспіз. Тек азаматтық борышымызды өтеуге тырыстық. Ұлт мұрасын жинап-теріп, өздеріңізге қайта ұсындық. Одан басқа еңбегіміз жоқ біздің. Олай болса, мархабат! «Алаш айтқан асыл сөз» Сізге де ой салар бәлкім, құрметті оқырман! Кітап Сізге қарай жол тартты. Құтты болсын бәрімізге!

Берік УӘЛИ

*Мемлекеттік «Дарын» жастар
сыйлығының лауреаты*

ӘЛИХАН БӘКЕЙХАН

Әлихан Бөкейхан – 1866 жылдың 5 наурызда қазіргі Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданында дүниеге келген. Бала Әлихан 1879-1886 жылдары Қарқаралы қаласындағы қазақ балаларына арналған мектепте оқып, 1886-1890 жылдар аралығында Омбыдағы техникалық училищеде білім алды. Сондай-ақ, ол 1890-1894 жылдары Санкт-Петербургтегі

Орман технологиялық институтының экономика факультетінде білімін жалғастырады.

Әлихан Бөкейхан 1906 жылы Омбыда шығатын кадеттік «Голос степи», «Омич» және «Иртыш» газеттерінде, 1908 жылы Петербургте жарық көрген меньшевиктік «Товарищ», кадеттік «Речь», «Слово» газеттерінде редакторлық қызмет атқарады. Ұлт көсемі аталған жылы Самараға жер аударылып, 1909-1917 жылдар аралығында Дон егіншілік банкі бөлімшесінде жұмыс істеді. Бұдан бөлек ол 1917 жылы «Алаш» партиясының негізін қалап, оның төрғасы болады. Осы жылы 25 орыннан тұратын «Алашорда» Үкіметі құрылып, оның басшысы болып Әлихан Бөкейхан сайланады.

Әлихан Бөкейхан 1937 жылдың 27 қыркүйегінде КСРО Жоғарғы соты әскери коллегиясының негізсіз үкімі бойынша ату жазасына кесілді. Алаш ардақтысы 1989 жылы КСРО Жоғарғы сотының қаулысы бойынша ақталды.

* * *

Тірі болсам, хан баласында қазақтың хақысы бар еді,
қазаққа қызмет қылмай қоймаймын.

* * *

Біздің жұрт бостандық, теңдік, құрдастық, саясат ісін
ұғынбаса, тарих жолында тезек теріп қалады.

* * *

Өз күшіне сенбеген халық та, адам да ешқашан өмір
бәйгесін ала алмайды.

* * *

Елдің тұрмысын, тілін, мінезін білмеген кісі — көш
басын да алып жүре алмайды.

* * *

Біздің іздегеніміз — Алаштың аты бәйгеден келгені.
Тірі болсақ, алдымыз үлкен той. Алаштың баласы бұл
жолы болмаса, жақын арада өз тізгіні өзінде бөлек мем-
лекет болар.

* * *

Түркістанмен бірге автономия алу — қойны-қонышыңа
тас толтырып, Ертіске сұңгумен бір есеп. Себебі, бізден
қараңғылығы он есе, оны үлгі, үміт ете алмаймыз. Таш-

кент городской управасында сарттың гласныйларының «Обаға қарсы ем қылу — халықтың құдіретіне қарсылық, кінә болады, ем керегі жоқ» — деп жасаған қаулылары автономия арбасына есек пен түйе жегіліп оңбайтындығын көрсетеді. Бұл заманда Бұхардың көзілдірігін киіп, сарт көзімен дүниеге қарайтын кісілеріміз жалпының көбі десек те болады.

* * *

Ұлтына, жұртына қызмет ету — білімнен емес, мінезден.

* * *

Бостандыққа қуансаңдар, мені басшымыз деп айтқандарың шын болса, міне, мен — өле-өлгенше сендерге қызмет қылуға уәде беремін, сендер уәде бересіңдер ме бостандықтың жолымен болуға? Бостандықтың жолымен болсаңдар: бишараны жемеуге, партияны қойып, бірігуге, бас пайдасы мен жұрт пайдасын бірдей көруге, барлық күштеріңді ғылым жолына, бостандық арқасымен көгеру жолына жұмсауға керек. Міне, бостандық болғалы осыларды қылып отырған шығарсыңдар. Осыларды қылмасаңдар, бостандық өзінен-өзі сендерге түк әкеп бермейді.

* * *

Халық! Бұлай құрмет көрсетулеріңе лайық еңбегім сіңді — деп, мақтана алмаймын. Бұрын мұндай құрметпен қарсы алынып көргенім жоқ, сондықтан құрметтеріңе лайық жауап беруге тосырқап тұрмын.

* * *

Қазақты автономия қылсақ, Қараөткел — Алаштың ортасы, сонда университет салып, қазақтың ұл-қызын оқытсақ, «Қозы Көрпеш — Баянды» шығарған, Шоқан, Абай, Ахмет, Міржақыпты тапқан қазақтың кім екенін Еуропа сонда білер еді-ау.

* * *

Бостандыққа апаратын жалғыз жол — ұлттық ынтымақ қана.

* * *

Біз қарап отырсақ — қосақ арасында бос кетеміз. Қазақ жұрты болып бас қамын қылмасақ болатын емес. Есік алдынан — дауыл, үй артынан — жау келді. Алаштың баласы ақтабан шұбырынды, алқакөл сұламадан соң, 200 жылда басыңа бір қиын іс келді. Ақсақал аға, азамат іні, отбасы араздықты, дауды қой, бірік, жұрт қызметіне кіріс! Алаштың басын қорғауға қам қыл.

* * *

Алаштың азаматы, бірік, бүгінгі ұйара уақ істі таста, мына қараңғы қара бұлт Россия ылаңынан Алаш басын қорғайтын жолға шық! Көш бастаған ақсақал аға, зиялы іні, жергілікті жұрт қызметін таза атқар! Жалпы жұртқа мұрындық бол!

* * *

Ұлттың жоғын ұйықтап жүріп емес, ояу жүріп іздеу керек.

* * *

Қазақтың оқыған азаматтары, қазаққа осындайда қызмет етпегенде қашан қызмет етіп, пайдамызды тигіземіз.

* * *

Қазақтың буржуазиялық зиялылары мені «ұлт көсемі» деп атады.

* * *

Мен қазақ халқын Совет билігіне қарсы күреске бастадым.

* * *

Мен ешқашан Совет өкіметін сүйген емеспін, бірақ мойындадым.

* * *

Аз адам атқа міндім деп қасқыр болып жұртқа шапса, мұндай жұртта береке қайдан болсын?

* * *

Өз тізгініңді өзің алып жүре алмай, шатақ даудан шықпайтын бір ескі ауруың бар-ау, қазағым! Қылығыңды көріп ішім күйеді.

* * *

Қазақ баласы бірігіп, тізе қосып іс қылса, халықтық мақсат сонда орындалады.

* * *

Жұрт пайдасына таза жолмен тура бастайтын ер табылса, қазақ халқы оның соңынан ерер еді.

* * *

Ғұмыр өзгерілді. Ат ұрлаған адамды тышқандай өлтіретін орыс мұжығымен ауылдас болдық.

* * *

Алыспаған, жұлыспаған – бостандық атына мінбейді, бұғаудан босамайды, ері – құлдықтан, әйелі – күңдіктен шықпайды, малына да, басына да ие болмайды.

* * *

Әр ұрпақ өзіне артылған жүкті жетер жеріне апарып тастағаны дұрыс, әйтпегенде, болашақ ұрпағымызға аса көп жүк қалдырып кетеміз. Кейінгі ұрпақ не алғыс, не қарғыс беретін алдымызда зор шарттар бар.

* * *

Ғұмыр — тартыс-талас, ғұмыр жүзінде орын аламын десең ұсталық, жинатшылық зор мақсат. Таласып талпынбаған кісіге де, халыққа да тәмәм қасқыр арасында бәйге жоқ.

* * *

Адам баласы істеп жүрген ұсталықтың ең оңайы етік тіккен, міні, бұ да кім болса соның, кез-келгеннің қолынан келмейді, бұ да етікшіні күтеді. Саясат ісі — адам баласы істеп жүрген ұсталықтың ең қиыны, етікке қылатын амал тарамыспен бітеді, саясат жолында тарамыс орнында адам баласы. Тарамыс та шеберді күтеді.

* * *

Қазақ-ау! Оян! Мұжық көші жүріп кеткенде жұртта қалып жүрме! Мұжық көрші отырып, бостандық, құрдастық, туысқандық шарапатын пайдаланғанда, ілгері басқанда, мүйізге ұрған сиырдай шыр айналып, кейін қайтып, көрші жұртқа балаңды жалшы, малшы құл қылып беріп, жұрағаттың обалына, Алаштың баласы, қалып жүрме!

* * *

Бұл заманда жылап мұратқа жетем деу — аш түйенің күйсеуі сыңды дәрменсіздік.

* * *

Қазақ орысқа қараған соң, бәйге аттай, жақсы жорғадай туысынан болатын шешен озған би жоғалды. Кім орысқа жағымтал болса, сол жұртты бір қамшымен айдайтын болды. Бұрынғы жүйрік шешен билерден келе жатқан әз, әділ билік – жорасы жаман қарапайым тұғыр бидің парасына аяқ-асты болды. Пара беріп ақты – қара, қараны – ақ қылатын күн туды.

* * *

Мен Алтайдан Оралға, Сібір темір жолы торабынан Омбыға дейінгі кең кеңістікті мекендеген 4 миллион қазақ халқының өкілімін. Қазақтың бүгінгі асқан мұңы – ана тілін қолдану бостандығы, оның қажеттілігі сайлау қарсаңында үгіт-насихат жұмысын жүргізу барысында ерекше артып отыр және осыған байланысты менің құрылтайдан өтінерім – жергілікті тілдердің құқын шектейтін заңның тез арада қайта қаралуы талап етілсін.

* * *

Қазақ сайлауы жұртқа келген бір жұт: сайлау жылы мал бағусыз, егін салусыз, пішен шабусыз, малшыдан басқа үйде отырып шаруасын қараған адам болмас. Сайлау жылы жұрттың көбінің мінгені – біреудің арқасы жауыр, құйрығы шолағы, қыдырып ішкені – біреудің қымызы, жатқаны – біреудің үйінің арты. Сайлау жылы қазақ ғұмыры осымен өтеді.

* * *

Еуропа жұртының сайлауы халыққа тегіс бір үлкен той. Еуропада халық партия болғанда адаспас ақ жол, адам аспас асқар бел, жұрт ілгері басатын іс қыламыз деп таласады. Сайлаған адамы халық қызметшісі, әр орынға сайланғанда мынау білгіш, мынау шешен, мынау көсем, мынау әділ деп әр қайсысын өз орнына сайлайды.

* * *

Үш жылда бір сайлау сайын жұрт өрт шыққандай, жау шапқандай жанталасып әбігер болады. Әке — баладан, аға — ініден, туған-туысқаннан айырылып, бірі — атқа, бірі — асқа сатылып сандалады.

* * *

Бұрынғы билеушілердің көпшілігі, күш-қуатының барлығын өзара талас-тартыс пен қырқысқа сарп етті.

* * *

Біздің қазақ жұртына айтатын тілегіміз: биге таласпаңдар, биді таланға салмаңдар! Әділ бисіз жұрт — жұрт болмақ емес. Таза би партияда да жоқ болады. Партия биі әділ болмайды. Бұл күнге шейін біздің қазақта әділ би, көздің қарашығындай билікті орнына апаратын әкімші жоқ. Біздің қазақтың бүлініп жүрген бір себебі осы.

* * *

Олжа тапқыш сығандар, социализмнің атын сатқан бөлшебектер, революцияның берген бостандық теңдігі большевиктің найзасының ұшымен кетті. Бұл большевик жұрт қамын ойлаған басшыларымыздың қолға түскенін жапты, ұстап алса өлтірмек те болды... Қазақ басшыларын бұл қалге түсірген, әрине, өзімізден шыққан соғылғандар.

* * *

Алаштың азаматтары! Ақсақ қойдай басқадан кейін қалғанымыз ба? Жоқ, қалмас амалын іздеп қамданамыз ба? Қалмаймыз десең, қарап жатпалық. Көп іске — көп болып жабылайық! Ұлық іс — ұсақтан ұлғаяды. Кірпіш зор емес, қаласаң қандай зор үй шығады. Шөпшектеп жиып шөмеледей илеу істейтін құмырсқаны көрмейміз бе?

* * *

Қазақ сияқты аз, кеш оянған жұрт мақсатты біреуге ілесіп жүріп болады ғой. Өз бетімен қазақ жол аша алмайды ғой. Думаға қазақ жұрты тағы депутат сайлайтын болса, бұл жұрт сайлаған депутаттар жүйрік, жұртқа рас қызмет қылатын болса, қазақ баласы бірігіп жұмыс қылатын жол ашылар еді.

* * *

Жер — десе дірілдемей болмайды. Сонда да жер мәселесі негізгі ғұмыр мәселесінің ең зоры. Жер ісін: «ала қашты, тартып алды, тиіп кетті» қылмай, ақылмен, сабырмен атқарған оң.

* * *

Қазақтың байырғы жерін қашан қазақтар өз бетінше ғылым мен техникаға үйреніп игермейінше, жер жеке меншікке де, қоныстанушыларға да берілмесін.

* * *

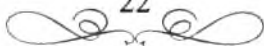
Кадет партиясы: жер адамға меншікті болып берілсе де, жөн — дейді. Біздің қазақ жерді меншікті қылып алса, башқұртша көрші мұжыққа сатып, біраз жылда сыпырылып, жалаңаш шыға келеді.

* * *

Қанша құрбандық берсек те, қашан алсақ та, жерлі автономиядан бергіге ешкіммен бітісе қоймаспыз! «Халық сөзіндей» біз дүниеден үмітімізді біржола кесіп кете алмаймыз. Ақырында болса, ауыр да болса, жерлі автономияға қарай жол сала береміз. Жолдың пайдасын қазіргі буын көрмесе де келешектегі буын көрер. Бізге жерлі автономияның идеясы қымбат.

* * *

Жерсіз халықтың өз алдына ұлт болып жасай алмайтындығы белгілі. Жерін жоғалтып, біріккенде, қазақ не опа табады? Не қазақ болмай, не түрік болмай, «жер мен көктің ортасында асулы қалатын пақырсыз ораза» сияқты болады.

* * *

Қазақ жерін мұжыққа алғанда қазаққа көп кемшілік келтіреді, бұрын жерді қазақтан жері жоқ мұжыққа береміз деп алушы еді. Енді қазақтан алған жерді Еуропада өз жері көп дворян-помещиктерге беріп жатыр.

* * *

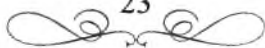
Жүзден астам жыл бұл жерге қазақтың кірі, қызметі сіңген. Бұл жерде Астрахан қазақтары 114 жыл кір жуып, кіндік кескен. Ол алынатын жерде неше мың салулы үй, қора-қопсысы бар. Жұрт қадірлеген бейіт бар. Қанша мың адам шаруасын істеп күн көрген, пішендік, егін жай, мал өрісі осы жерде.

* * *

Ертіс қазақтары пайдаланып отырған «Он шақырым» дейтін жер Сібір казагына кетті. Астрахан жері мен «Он шақырым» жерінің арасы алыс жатыр. «Он шақырымдағы» қазақтар Сібір казагына аренда төлейтін. Астрахан жері — қазақ жері.

* * *

Қазақ болып автономия боламыз десек, алдымызда шешуі қиын бір жұмбақ бар. Орал, Торғай, Ақмола, Семейде көп мұжық бізбен қоныстас. Мұжықпен аралас қазақты тастап, алғы қазақ болып шығамыз десек, қазақ орыста қалады, қазақты бұл жерден көшіріп аламыз десек, бұл қазақ ата қонысынан көшпес, көшсе ақылсыздық

болады. Түбінде қазақ ұлты бір автономия бола қалса, іштегі орысты ала кетеміз бе деген үміт. Біздің қазақ ұлтының автономиясы енді тұрмыс халда туысқан автономиясы болар емес, жерге байлаулы автономия болмақ.

* * *

Біздің бишара қазақ «жер», «жер» дегенде мұжық алған жерді қолға ала жылайды. Мұжық қазақ жеріне келмей тұрып, жерді тып-тыныш әділдікпен пайдаланып жүргендей!

* * *

Қазақ жұрт болатын болса, өз ішіндегі екі қазақ жер дауын құрту керек қой!

* * *

«Қазақ надан, қазақ көшпелі, қазақ мәдениетсіз, қазақ жоғалып кетеді, бұған жер неге керек» деп оттаған дұшпан да бар.

* * *

Біздің қазақ жақсы жерін алты бөліп, 4-іне егін салып, 2-сіне пішен шауып, мал бақса, осыны көтерер. Жылда басқа көзге төпелеп, жаңа келген хохолша жыртса, жылдан жылға астықтың шығымы кем болып, жер иесі қазақ, жерін тоздырып, қаңғып қалар.

* * *

Ақыл да, ұсталық та оқумен, істеумен жүре ұлғаяды. Дүниедегі жер билігі күннен күнге ақылды, ұста жұрт қолына ауып барады. Еуропада ұлы патша атанған жұрт, халықтың ақылды-ұсталығына сүйеніп ұлы патша болып отыр. Біздің қазақ жерін мұжық алғанда табан ет, маңдай теріне сүйеніп алып отыр.

* * *

Қыр халқы ғылым-білім жайып жатқан һәм өздері ғылым-білімге көңіл бөлген себебінен кешікпей-ақ жақсылықты біліп, еңсесін көтеруге аяқ басар, өздерінің сүйектеріне берген ақылы-санасы болған соң, сол заманда болған балаларымыз бізден ақылды болып, біздің заманымыздағы аталарымыздың қылғандарын көріп таң қалар, я ойламай қатырар.

* * *

Білімге — жақсы да, жаман да жоқ. Білім — алмас қанжар. Кім қолына алса, соның қолы, салып қалса, жақсы-жаманды айырмай, басты алып түседі.

* * *

Сонау қырдан талпынып, алты-жеті жыл оқу қуалап Қазан, Уфа, Орынбор, Тройскі барған талапкер балалар, екінің бірі бос қазақ емес қой! Жігіттігі бар, жігіті аз қазақ жұртына осы жігерлі балаларды жүдетпей оқуын бітіруге жиһат қылып, ақша жиып, әр ел өз шәкіртіне беретін жөні бар ғой.

* * *

Неше түрлі залалды қазақ мінезі бұзық орысша, мұсылманша хат білетіндерінен көріп жүр. Бұлар өзге қазақтан білімді, білімінен жақсы мінез шықса, бұл қалай?

* * *

Қазақтың оқу жұмысы бұл күнде школда. Қазақ балаларының бір парасы орысша оқып жүр, бір парасы ескі моллалардан оқып жүр, бір парасы соңғы замандарда ғана жаңа жолмен оқи бастады. Орысша оқығандар оқыту һәм тәрбиелеу ғылымын оқыған адамдардың қолында. Орысша оқу орыс қолтығында тұрған жұртқа керек, керек болғанда қазақша оқығанның үстіне керек. Қазақша оқи, жаза білген соң, шама келсе орысшада білу қажет. Қысқасы қазақ арасына білім нұрын жаюға нағыз қолайлы адамдар.

* * *

Рухани мәдениеттің бір белгісі — жалпы оқу, газета, кітап оқып, ғылым жолын тану, қол жеткені ғылым жолында ізденіп, адам баласына жақсылық жол ашу.

* * *

Оқуда жүрген жастарға жәрдем қылу — жұрт борышы деп білсек, бұған мойын ұсынсақ, енді мұны іске айналдыру шарасын қылу керек. Бізден рухани мәдениеті озған жұрттың бұл туралы салған қысқа жолы бар. Біз де сол

жолға түсу жөн. «Жәрдем» қауымының ісін бастауға, атқаруға таза пікір, талап, жаһұт қана шарт. Менің жо-
руымша, бұл іс қолынан келетін жігіттер қазақта осы күні
бар.

* * *

Ғұмыр бәйгесінде біздің қазақ тілі өз бәйгесін алар!

* * *

Алла Тағала Құран кәрімде: пайдалы орынға өздеріңнің
сүйген нәрселерің мен малдарыңды шығармай тұрып із-
гілік, жақсылық деген нәрсеге жетісе алмайсыңдар деп
бүтін адам баласын шын көңілімен ұлт ісіне қызмет етуге
қызықтырады.

* * *

Қазақ хандығы халық арасына ғылым таратып, жұртты
ағартудың ретін білмесе де, өзінде дін бастықтары, діни
мекемелері, мүфти, қазы, имам секілді рухани адамдары
болушы еді.

* * *

Біздің милиция — бұл әскер. Олар іс жүзінде әрекет
етуде: біздің 700 жауынгеріміз Жетісу майданында,
540 Троицкіде, 2000 адам Орал облысында. Жетісу
майданындағы жеңістер біздің жігіттердің ерен ерлігінің
арқасында.

* * *

Асыққанда істейтін ісіміздің ең алды — милиция жасау. Милиция жасау жолына: білгендер — білімін, малдылары — малын, азаматтар — жанын аяп қалмасқа керек. Біз өз тізгінімізді өзіміз алып, өз ұлтшылдығын өзі сақтайтын жұрт болу үміті үстінде тұрмыз! Сол мақсатымызға жетуімізге де, жеткеннен кейін бекуімізге де милиция керек.

* * *

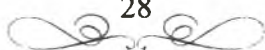
Менің ойымша, қазір бар күшті жұмсап қауырт кірісетін екі нәрсе деп білемін. Бірі милиция — әскер жасау, екіншісі — оқу жағы. Әрине, басқалары да өз ағынымен істеле жатар, олар тоқталсын демеймін. Бірақ, бұл екеуі өзгелеріне негіз, бірі кейін қала тұруға болмайды.

* * *

Алаш қаласына қазақ басшылары жиналып, Алашордасын көтеріп қызметке кірісе бастады. Алашорданың қазіргі мақсаты — қазақты жұрт қылып, автономия алу. Осы жолда Алашорда милициясын жасап, қазынасын толықтыруға кірісіп жатыр.

* * *

Бар күшті ұлт әскерін жасауға салыңдар, Россияны тірілтетін тіреу — бар жұртының әскері, Алаш — Россиядағы одақтас мемлекеттердің бірі, сондықтан тіреудің бір ұшы — Алаш әскері. Алаш полкын, не керегін

тауып беріп, таратпаңдар. Керек нәрсені қаншаға болсын қарыздануға қорғанбаңдар. Жеткілікті қару алыңдар.

* * *

Біздің қырға бір жөні жоқ әдет неше заманғы рәсімдер жүреді. Біреуді күшті кісі я, күшті тұқым деп адал-арам болса да жалпылдатып жүреді. Біздің заманның заңымыз, ұлығымыз жоқтай, мақұлықпенен қаңғырып жүргендей күшті тұқымдар нашар тұқымдарды ренжітеді.

* * *

Закон — адам пайдасына жазылады, адам закон үшін тумады ғой.

* * *

Би әділ болмай, жұрт ісі ілгері баспайды.

* * *

Роман адамзаттың өмірін, дәуірін бұлжытпай көрсетуші баға жетпес айна. Роман суреттеп көрсетеді: я бір адамның, я бір нәсілдес, бір тілдес халықтың өмірін, яки, бір қалыптағы заманның қатардағы жәмәғитын, я қилы-қилы замандарда болып өткен халықтардың өмір халін...

* * *

Қазақ халқының өз алдына өлеңдері бар. Кім білмейді: қазақтың ақындары Шортанбайды, Шөжені, Орынбайды, Найман баланы, Шерниязды, Құнанбайды һәм хайриларын. Қазақтарға осы ақындардың қайсысының сөзі күшті екенін білдіруге жөні бар ма!? Шерниязды ойласақ, қызыл тілінің арқасыменен жаны қалған. Шөже «Қарымбай» секілді сараң кісіден сый алған. Сол ақындар өздерінің өнерін бай қазақтың алдына шығарған, соларды мейлінше мақтап бір жақсы адам қылып, сол байлар айтқандай болмаса да, осы күнгі жас ақындар да алдыңғы ақындардың қылғанын қылып — осы уайым емес пе!?

* * *

Еуропа «мәденимін-мәденимін» деп мақтанғанымен, мәденилігі ұсталықта ғана, мінезі хайуандық сипатынан қайтқан жоқ.

* * *

Надан жұрт — алдыңғы мәдени жұрттың киіп тастаған ескісін кимек.

* * *

Біздің қазақ жаңа жылы мартта болғаны адасқаны емес. Жаңа жыл мартта болса, күн мен түн тең болғанынан бастау керек. Ескі стильде бұл күн 9-ыншы март болады.

* * *

Мәдениет өмірі – құдірет әмірі. Түйені жетелей білсең, жүк аумай Алтай, Тарбағатай, Алатау, Шыңғыс асасың. Ғылым – аспанда жарқыраған жай отын қолдан істеп алып, телеграммаға хабаршы, теміржолға, трамвайға ат. Жарты кезден жуан зеңбірекке мерген қылып отыр. Әр нәрсені амалын біліп, өз орнына жұмсаса, іс көркейеді. Мал бағуға жұрт шебер болған соң, осы малды қазақ айналдырғаны жөн.

* * *

Мәдени Еуропаң адамшылықты тастап, төрт аяқты бабасының өрісіне қаптап жөнелді.

* * *

«Орыстың сыртын қырсаң, ішінен татар шығады, орыстың төресін қырсаң, іші жандарм шығады» дегендей, Еуропаның мәдени жұртының сыртын қырсаң, іші қаскүнем, ақсақ болып шығады-ау! Біз жұртқа Еуропа-Еуропа дей беруші едік. Ұялдық-ау!

* * *

Сіз, текті қариялар, газетке көмек беріңіздер, көрген жақсыларыңызды бәрін айтыңыздар! Өздерің жазды күні кешке таман айтатын, төбенің басында, құндықтың қасында отырып я қысты күні – ауылдастарыңның үйінде қонақта отырып айтқандарыңды, көргендеріңді – қазақтың жақсыларыменен бірге жүріп, қалайша

атақты билердің билік қылғанынан, дау бітіргенінен –
Жарылқап, Алшынбай, Мұса, Құнанбай һәм ғайри
жақсылардың пара алып, жібек шапанға, қалтасының
пайдасына қызықпағандықтарын, осы күнгі билерге, «лай
судан балық ұстаймыз» деп жүрген, өсиет етіп, ғибрат
беріңіздер!

* * *

Түзу қалам – қисайған, өткір қалам – мүжілген заман.

* * *

Біздің кемшілігіміз – әркім тарих арқалатқан жүкті
белгілі жерге апармай, соңындағыларға тастап кететіндігі.

* * *

Жүйрік, қыран күшін – қиянға салса, жұрт мақсатын
орнына апарса, мұнан артық не бақыт бар, бауырлар!

* * *

Өртте жүріп сабырлы болу – мақтауға сыймайды.

* * *

Бізде бірлік болып, іс қыла білетін шебер табылса,
Алаштың баласы бақыт-махаббат жолына түсті!

* * *

Жұрт ісін түс көрмей, ояу жүріп іздену қажет.

* * *

Қазақ-ау! Түзуің бірігіп жұрт үшін қам ойлайтын кез келген жоқ па?!

* * *

Өзін-өзі қасқырша шауып отырған жұртта оқу, шеберлік болмайды.

* * *

Не жұмыс қылсақ осы үш ақыл, сөз, іс сана — талқысынан өтпей жұмысқа айналмайды.

* * *

Бірліктен айырылған — ел қаңғып қалады.

* * *

Жалпақ жұрттың көкірегінде жақсылық болмаса, жұрт — жұрт боп тіршілік қылып жүрмек емес.

* * *

Атадан келе жатқан мұра деп үй жиып, аяқ-табақ жиып, біреу түйе, біреу ат, біреу қой, біреу қозы, біреу лақ беріп, біреу аяқ, біреу табақ беріп, ата баласы жақсыға ас беретін қазақ рәсімі.

* * *

Біздің әрбір ісіміздің негізі — бос, өмір — қысқа. Оқығандарымыз бар — қалтасы тесік, байларымыз бар — төбесі тесік. Екеуі бір жерге желімдесең де қосылмайды.

* * *

Адам баласы қылып жүрген іс ой-ақыл болып басталады, сөз болып сөйленеді, ия, жазылады, ақыл сөз сонан соң барып іске айналады.

* * *

Бұрынғының көбі — күш-қуатты тиісті орнына жұмсамай, бірінің көзін бірі шұқудан уақыты артылмады, істегенінің бәрі жәбір, залым болды, қалғанының бәрі зорлық-зомбылық еді. Егер тарих оқысақ, пайдасы бар істің қандай екенін біліп, соны істемекшіміз! Зарарлы істен қашпақшымыз! Бұрынғының оңды ісінен үлгі алмақшымыз!

* * *

Айыр сөзде айып жоқ. Ақылға саңырау да айып.

* * *

Жұрт үшін қиядағы қиынды алған, жұртқа қызметі май болған Халамидің ғұмыры бақытты жігіт ғұмыры ғой! Жүйрік, қыран күшін қиянға салса, жұрт мақсатын орнына апарса, мұнан артық не бақыт бар, бауырлар!

* * *

Озғандарға жету керек, жеткендерімізден озу керек. Дүниенің төріне тырмысқандар, төрден орын алып жатыр. Тырмыспағандар есікте қалып жатыр: есікте қалмай, төрге тырмысалық. Басқалар төрге қалай бара жатқанына қарап, біз де солардың істегенін істейік.

* * *

Біз ақылсыз жаман жұрт емеспіз, ақ пен қараны салыстырса, ақ та, қара да, түзу де, қисық та жақсы таза көрінеді.

* * *

Адам баласы өзге хайуаннан айырылғанда — бұлардан ақылды болып, қолы шебер болып айырылады.

* * *

Талас дүние — ғұмыр сипаты, талас-тартыс жоқ болса, ғұмыр абақты болар еді.

* * *

Қазақ — баладай аңғал, сүттен ақ, судан таза, бүлінбеген халық.

* * *

Байлық түбі — ақыл һәм қол ұсталығы. Осы екеуі қосылмай адам баласы қазынаға жарымайды.

* * *

Кім шебер болса, жалықпай талмай ізденсе, бірігіп – тізе қосып әдіс қылса – ғұмыр бәйгесі сонікі. Қазақ тып-тыныш жатып, еріншек, еш нәрсе қылмайды деп ойламаңдар! Олар қайратты, жұмыстың бәріне жарайды. Бірақ оларды қозғау керек.

* * *

Мал бағып, малының артынан еріп көшкен қазақ сияқты халық: байлық, қазына – мал кіндігінде деп біледі. Қазынаға құт беретін адам ақылы, адам қолы, адам жиһаты екенін білмейді, біздің қазаққа – өз аяғынан өсіп-өнген малды айдап жүрген елге: адам ақылы, адам ұсталығы, адам жиһаты көрінбейді.

* * *

Шілікті – мал кіндігі. Бұл жерде Еуропаның Әлпі деген тауындағы Швейцария жұрты болса, мал шаруасын іс қылып, сиыр сауып, ірімшік қайнатып, жүні жақсы шұға болатын қой бағып дүрілдетер еді.

* * *

Қазақ рәсіміне салса: жылқы ұрлығы зор айып емес. Жылқы ұрлығы аз айып болса, мұның артынан шудай шұбалып өзге мал ұрлығы шығады.

* * *

Тіршілік ғұмыр белгісі – алыс-тартыс, арбас, әдіс.

* * *

Жалғызбын, азбын демей, бізден бұрында өтіп кеткен, біз не қыламыз демей, аспай-саспай, тасымай іс қылса, адам баласының қолынан келмейтін іс болмайды. «Тамшы – тас теседі».

* * *

Қазақ жұрт қызметшілерін түзетпесең, жұрт болып шаруға айналып жарыспасаң, мұжыққа жер закон арқылы емес, тіршілік жарысы арқылы кетеді. Оралдағы башқұрт ағаңша жерді мұжыққа тиын-сиынға қызығып жалдап қойып, ақыр-соңында сол мұжықтың сиырын бағасың!

* * *

Кассаның ақшасы – халық ақшасы. Кассаның ұстауы бойынша, бұл ақша беріледі кедейге екі тамаққа – ашаршылықта һәм ғайри қазақтарға жұттан һәм дерттен шаруасы күйзелсе. Бұл ақшаны бөтен жаққа ұстаған күнә. «Халыққа пайда қылам» деп халықты тонауға қол қойған құдыққа түкірмеңіз, мырзалар! Дәм атар! Халықты тонамаңыз.

* * *

Земски ақша салығын қайда ұстау жұрттың өз қолында. Біздің қазақ бұл сияқты жақсылықтан тысқары. Қазақ жүрген облыстардан Гос. Думада депутат жоқ. Қазақ облысы земски сметаны қарағанда Гос. Дума көзі байлаулы, қайда жетелесе, сонда кетеді. Осы соқырлықты

Гос. Дума мойнына алып, қазақ облысы сметасын қараған сайын, бұл облыстарда земство болу керек дейді.

* * *

Зауыд ісі мәдениет дәрежесіне байлаулы. Біздің қазақ анық білетін саудаға келелік. Сауда өнері де мәдениет дәрежесіне құл. Мәдениеті кем жұртта саудалық — алдау, ұрлықтан қылдай жіңішке болып айрылады.

* * *

Земство жоқтықтың бір кемшілігі тағы көзге анық көрінді. Тәмам қазақта метірге жоқ. Адам жасы спискеде шатақ. Бұл жұртқа аян.

* * *

Көбің әлі жассыңдар. Біздің ақылымыз: мұндағы маржаларға [жезөкшелер] жолай көрмендер. Мұнан құтылудың бір шарасы: шаршағанша жұмыс қылу. Өздеріңді өздерің билей алмасаңдар, ауру жұқтырып, бірінші өздерің қор боласыңдар, екінші — елге, үйлеріңе алып қайтасыңдар. Білесіңдер, біздің елде докторлар кем, ауруды жайып, елдің елдігін кетіресіңдер. Мұны ойлаңдар. Халқымыздың гүлі, үміті сендерсіңдер.

* * *

Байлық түбі ақыл һәм қол ұсталығы. Осы екеуі қосылмай, адам баласы қазынаға жарымайды.

* * *

Бұл тіршілік үлкен талас, бір бәйге: жүйрік алады, шабан қалады. Жүйріктік ақыл, ұсталық — жанитшілікте. Еріншек-езге — жол, бәйге, сыбаға, мүше жоқ.

* * *

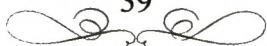
Жылқы — бозды, қой — қара отты, сиыр — өлеңді, түйе — көкпекті жайлайды.

* * *

Келешекте жұрт қамын ойлайтын ата баласы жақсылар болса, осы бастан Петерборға барып, министр Һәм Думаға толық дәлел көрсетіп, Бөкейлік қазақтарының земство жарығынан тысқары қалмауын сұрау керек.

* * *

Қазақ халқының бір жақсы мұрасы «жылу»... Осы күнде өзгеріп кетті, қазақ халқының не әдеті өзгермеді!? Қазақ халқының бір көңілді көтеретін әдеті — қонақ күтуі де жылдан жылға бұрынғыдай болмай барады. Бұрын қонақтарды таңдамай қондырады екен, тек жолаушыменен болса. Осы күнде қонақтарды таңдап сыйлайды. Жақсыларды, күміс ер-тоқымдыларды, бөлек атшы алып жүргендерді ғана қондырады. Қондырған уақытта көп арамдық-қулық, алдаушылықтар бар — бұрынғы уақытта болмаған. Бұ күнде қонақ — байды алдап, бай — қонағын алдайды.

* * *

Қыр халқы — бос жүреді. Бос отырған бастарына ауыр сын тумаған соң мехнат-жұмысқа иленбей мал шаруасыменен күнелтіп жүрді. Мал бағу өз жөніменен жүре береді. Өлгенге шейін бір қазақ мал бағуды түзеуге ойлаған жоқ, қанша заманнан бері ата-бабаның жолыменен жүреді де отырады.

* * *

Бейнет ете беріңіздер, ағайындар, табан ет, маңдай теріменен қылғандарың арамнан дәурен сүргеннен жақсы! Құдайға сеніңдер — Құдай деген қор қалмас!

* * *

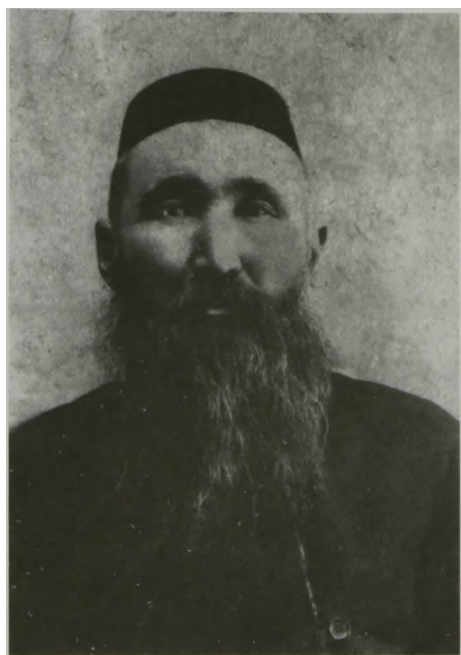
Біздің қазаққа қазіргі кезде баласын оқытатын мектеп, жерін гүлдететін су, елге қызмет қылатын Боргенсен мен Миллер сықылды жігіт, май алатын, жүн жуатын, тері илейтін, ет сататын, мал өсіретін, егін салатын кәператип керек.

* * *

Байлықты өнермен, шаруамен, қызметпен іздемей, жұртты тонап, момынды жылатып іздеген мырзалар, қыстыкүні үңгірде жатып, өз аяғын сорған аю мысалында ғой, қанша қомағайланса да, сорғаны — өз аяғы.

ШӘКӘРІМ
КҰДАЙБЕРДІҰЛЫ

Шәкәрім Құдайбердіұлы – 1858 жылы қазіргі Шығыс Қазақстан облысы Абай ауданында дүниеге келген. Шәкәрім 5 жасынан бастап хат таныған. Негізі оның қалыптасуына немере ағасы Абай Құнанбайұлы зор ықпал етеді.

Ол 40-тан аса бере, шамамен 1898-1899 жылдары мұсылмандық парызын өтеу үшін қажылыққа барып қайтады. Аталған сапар-

да Стамбұл, Мысыр, Араб елдерін аралап, ойына – ой, білігіне білік қосып келеді. 1917 жылы Ш.Құдайбердіұлы Алаш қозғалысының бел ортасында жүреді. Ақын Алаш Орда үкіметі құрылған Орынборда өткен II жалпықазақ сиезіне арнайы шақырылады. 1919-1931 жылдары ақын біраз уақыт шығармашылықпен айналысып, «Таң», «Қазақ тілі» басылымдарына мақала жазып тұрады.

1930 жылы үлкен ұлы Ғафур Семей түрмесінде қорлықпен қаза болғанда, ақын Шақпақтыдағы қыстауында өмірден баз кешіп, қайғымен жатып қалады. ОГПУ қызметкерлері мұнда да тыныштық бермей, 1931 жылы ауылға бет алып келе жатқан ақынды екі рет атып, мерт қылады. Оның құдыққа тасталған сүйегін баласы Ахат 1961 жылы аршып алып, мұсылман ғұрпымен Абай зиратының қасына қайта жерлейді.

* * *

Шенеунік ісін қылмаңыз — әділет жолын таңдаңыз.

* * *

Құр білген керек емес — білгенді іс қылған керек.

* * *

Білім беру саласында «ар білімі» деген білім оқытылуға тиіс деп ойлаймын.

* * *

Білімнің мақсаты — ар ілімін игеру.

* * *

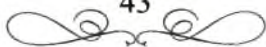
Талаптан да білім мен өнер үйрен,
Білімсіз, өнерсіз болады ақыл тұл.

* * *

Жігіттер күн болды ойланарлық...
Асыл сол — ақыл, білім бойда барлық.

* * *

Дін тазасын ой табар.

* * *

Бейнет көрме, біреуге бейнет берме,
Дүние – алдамшы, өмір – қу деп елірме.
Қамдан, сақтан, қалғып бақ бәле келсе,
Бәрін құдай қылады дегенге ерме.

* * *

Нәпсі, өзімшілдік пен мақтан шексіз көп жаман
әдеттер туғызады.

* * *

Сабыр деген – әр іске шыдамдылық,
Қатты керек адамға бұл бір қылық.
Қолы жетпей талмай талап ізденеді,
Осыдан кеп шығады адамшылық.

* * *

Сенімсіз – иман жоқ.

* * *

Ындыны таза – иманды.

* * *

Мен тарыдай жақсылық қылсам, таудай зұлымды-
ғымды жасырғалы қыламын. Сөйтіп жүріп, адам атануға
ұяламын.

* * *

Заманды жаралыс билейді.

* * *

Мен жан жоқ, өлген соң өмір жоқ — дегенге таңғаламын. Оларға мұндай сөзді қандай ой айтқызып отыр екен? Осы кезде жанның барлығына, өлген соң да жоғалмайтынына күндей жарық дәлелдер табылып тұрса да, нанып қалған, әдет алған шатақ діннен шыға алмаған молдаларша қатып қалу — ақыл ісі ме?

* * *

Өлгенде жаным ақылыммен бір шығатын болса, талай тамаша көрсем керек. Егер ақылым да, жаным да біржолла жоғалатын болса, мен — жанып өшкен отпын. Дүниені өртесем де, ешкім мені жазалай алмайды.

* * *

Терең ой, түзу тәжірибесі бар адам ғайыптан хабар береді. Әулие дегені сол болса керек.

* * *

Дүниеге қызығатын көзімді топырақ баспай тұрып бейнеттен құтыла алмаймын, осынша тәтті көретін өмірден татпай тұрып «ащы» деген өлім жақсы болса керек.

* * *

«Мені кім жаратты?» — деп ойламайтын бас бола ма?

* * *

Адамнан жаман жанды жоқ, мені жамандаған кісі
өзінен жаман қыла ала ма? Тәтті сөз тауып айта алмай-
тын ақын, мені неге күндейсің? Мені – сен, сені – мен
жаратқам жоқ қой!

* * *

Молдалар: «Жан денеден шыққанда қатты қайғы-
рады», – дейді. Өтірік айтады: неге десеңіз, жан ақылмен
бірге шығатын болса, дене тұтқынынан құтылғанына
қуанса керек. Егер ақылы жоғалатын болса, қайғыруды
білмесе керек.

* * *

Осы өмірден басқа өмір жоқ болатын болса, жаралыс-
пен жағаласып, адамдармен арпалысып өмір сүргенше,
жасамаған артық емес пе?

* * *

Адам топ әскерді алдап, өлімге апара алса да, өзіне
зұлымдықты қойғыза алмайды.

* * *

Билік айтсаң – түзу кес, адалын айт.
Тиянақ көрме жалғанды.

* * *

Жүрегі таза адам қиянатқа бармайды.

* * *

Өлең үйіріліп көкейіңе ұйып жатсын,
Тазартып жүрек кірін жуып жатсын.

* * *

Тегіс тексер сөз көрсең сыр мен сынын,
Түзетуге именбе тапсаң мінін.

* * *

Ең зиянды адам – мінезі тайғақ, екі сөйлейтін адам.
Мейірім, ынсап, ақ пейіл, адал еңбек – осы төртеуі кімнің
бойында болса – сол шын адам болады.

* * *

Мейірім, ынсап, әділет, адал еңбек, таза жүрек, тату
дос – өмірінде өкіндірмес қасиеттер осылар.

* * *

Көңілі жұмсақ адамның күрмеуін тағдыр шешеді.

* * *

Қазақта жоқ ақылмен ой бекітпек,
Нәпсі ұнаса болғаны – бәрі бітпек.
Тәуекел деп ат қойып ықтималға,
Байлауы жоқ нәрседен пайда күтпек.

* * *

Жалқаулық, көрсеқызар, ашу, мақтан,
Арамдық, өтіріктен – ерте сақтан.
Күні бұрын жуытпа маңайыңа,
Есер, есірік, ынжықтық – солар жақтан.

* * *

Мен де соққы жедім деп сұм дүниеден,
Көп жазып ем – оныма өкіндім мен.
Ойласам: көрген бейнет, тартқан қайғы,
Болыпты не біреуден, не өзімнен.

* * *

Ашумен қылған іс – іс болып жаратпайды. Бойды
ашуға билетпе.

* * *

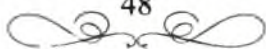
Ұшқаны білінбейтін ұшқыр заман.

* * *

Адамның ең асылы – қиянатсыз, ақ пейіл адам.

* * *

Мына заман қай заман,
Қаскүнемге жай заман.
Араздық пен өсекке,
Өлшеуі жоқ бай заман.

* * *

Арлы, ақылды адам — қиянат, зорлық жасамайды,
өзімшілдік пен мақтанды сүймейді.

* * *

Ызақор — қабаған төбет тәрізді.

* * *

Қиянат қылма адамға — таза еңбек істе заманға.

* * *

Өзімшілдің іші — тар, ойы — шартық.

* * *

Сөзіңді түзе — әдетіңе айналады,
Әдетің — мінезіңе айналады.
Мінезің — сенің тағдырың.

* * *

Адамдар мал-мақтан үшін соғысып, өзі жек көретін
өлімге жанын тапсырады.

* * *

Ынсап, рақым, ар, ұят табылмаса,
Өлген артық дүниені былғағаннан.

* * *

Бәріне қанағат қыл да, адал еңбек қыл.

* * *

Мен: тарыдай жақсылық қылсам, таудай зұлымды-
ғымды жасырғалы қылам. Сөйтіп жүріп, адам атануға
ұялмаймын.

* * *

Жоқтық егіндігіне бір бидай еге алмасаң, барлық
қырманынан жалғыз арпа да ала алмассың!

* * *

Арыстан көрнеу келеді. Қарақұрт пен шаян жасыры-
нып шақса да, уыты аса зиянды.

* * *

Шын бақ — ата-ананың махаббаты мен балалардың
таза жүрегінде.

* * *

Мен зияны тиер деп күдіктенген кісіме — жылы жүзбен
күле қараймын. Ақыл сынауында мұным — пішініммен
айтқан өтірік. Адам баласы зиянкес болғандықтан, амал-
сыз талай осындай іс істеледі.

* * *

Өтіріктен тілін тия алмаған адам — арамдықтан ын-
дынын тия алмас.

* * *

Бас көзі – жұмылады, көңіл көзі – жұмылмайды.

* * *

Сақ адам сандығын бекіте алады. Есті адам тілін тия алады. Бірақ ешкім ойын тия алмайды.

* * *

Қызыл гүлге қызығып сайраған бұлбұл, гүл соларын білгенде зарламай қайтсін.

* * *

Дүниеде сыры өзімен бірге көмілетін адам бар ма екен?

* * *

Сырымның орны болған денем де сырымды анық білмейді, достарым сырымды қайдан білсін.

* * *

Біздің ләпкеге кірген кісі: кішіпейілдікті алады, өзін сатам деген кісі, мақтан алушы алыпсатарға барсын.

* * *

Шынның дуанасы өнерсіз мақтаншақтың басын он тиынға алмайды.

* * *

Дүниенің қайғысы ақ жауындай үзілмей жауса да,
қуаныш анда-санда найзағайдай жарқ етеді де өшеді,
бұл неліктен? Бұл — адам баласының қиянатының көптігі,
мейірімінің аздығынан.

* * *

Зор дұшпаннан қандай сақтансаң, ұсақ жаудан сондай
сақтан.

* * *

Егін сал, не сауда қыл, малыңды бақ,
Білім білген әр істе шебер болмақ.
Қол өнерден пайда қыл үйреніп ап,
Кетпес дәулет осы ғой әмбеге хақ.

* * *

Байлық жақсы екені елге мәлім,
Өзің істеп әдет қыл — келсе халің.
Қолың білсе біреуге жалынбайсың,
Шыдамды бол, еріншек болма, жаным.

* * *

Әркім өзінің еккенін орады.

* * *

Адал еңбек еткен ел-жұрттың — көңілі шат.

АХМЕТ
БАЙТҰРСЫНҰЛЫ

Ахмет Байтұрсынұлы — 1872 жылы қазіргі Қостанай облысы, Жангелдин ауданы, Сарытүбек ауылында дүниеге келген. Табиғатынан аса дарынды болып туған Ахмет 1882-1884 жылдары әуелі көзіқарақты адамдардан өз үйінде хат танып, артынан жақын жердегі ауыл мектебінен сауат ашады. Сондай-ақ ол 1886-1891 жылдары Торғай қаласындағы екі сыныпты орысша-қазақша училищеде, 1891-1895 жылда-

ры Орынбордағы мұғалімдік мектепте оқып білім алады.

Ұлт ұстазы 1895 жылдың 1 маусымынан бастап Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы атырабында бала оқытады. Ал 1913-1918 жылдар арасында жалпыұлттық «Қазақ» газетінде Бас редактор болып, ұлт мүддесіне қызмет етеді. Бұдан бөлек 1917 жылы құрылған «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметінің белді мүшелерінің бірі болады. Алайда ол 1919 жылдың наурыз айынан бастап Кеңес үкіметінің сапына өтіп, Қазақ өлкесін басқару жөніндегі әскери төңкерістік комитеттің мүшесі ретінде оның жұмысына белсене араласады.

Әйтсе де Кеңес үкіметі Ахмет Байтұрсынұлына сенімсіздік танытып, қуғындауын тоқтатпайды. Соның салдарынан 1937 жылы тағы репрессияға ұшырап, 1938 жылы ату жазасына кесіледі.

* * *

Ақ болсын, қызыл болсын, маған бәрібір. Мен Қазақ мүддесін көздейтін үкіметті ғана жақтаймын.

* * *

Алашқа аты шыққан адамдар! Көсемдіктеріңді адаспай түзу істендер! Сендер адассаңдар – арттарыңнан алаш адасады, арттарыңнан ергендердің обал-сауабына сіздер қаласыздар.

* * *

Қазақтың бас адамдары! Әуелі, сіздер адаспаңыздар, адаспас үшін ақылдасып, ойланып, ынтымақпен іс етіңдер.

* * *

Басқадан кем болмас үшін білімді, бай һәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға – оқу керек. Бай болуға – кәсіп керек. Күшті болуға – бірлік керек. Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек.

* * *

Отан – өткенімізді танып, бағалай білу, ең әуелі, өзімізді қадірлей білу.

* * *

Адамға ең қымбат нәрсе – жұрт қамы, жұрт ісі.

* * *

Балшық жаман болса, кірпіші жақсы болмайды, кірпіш жақсы болмаса, үй жақсы болып шықпайды.

* * *

Басшылығы дұрыс болса, әлеуметті түзейді. Теріс басшылық қылса, әлеуметті адастырады.

* * *

Задында, тіпті мүддесі жоқ адам болмайды. Адам болған соң, оның көңілі бір нәрсені тілемей тұрмайды, көңілі тілеуіне қарай бір нәрсе істемей тағы да тұрмайды. Көңілінің тілеуі де, ол тілеуінің жолындағы амалы да адамына қарай түрлі болады, неғұрлым қайратты болса, соғұрлым мақсаты да зор болады.

* * *

Аз болсын, көп болсын әркімнің мұраты бар. Ұлы болсын, ұсақ болсын, әркімнің мұраты бар. Тілеусіз, мақсатсыз адам болмаған соң, талассыз, тартыссыз да адам болмайды.

* * *

Адам қанша дана, білімді болса да, қанша қаһарман, қайратты болса да, әлеумет оның мақсатын ұқпайтын болса, қайраткер қамалға жалғыз шапқан батырдай әлек болады.

* * *

Үгітті бүтін жұртқа айтса да, бір адамға айтса да үгіт болады.

* * *

Сайлаудың мағынасын білетұғын жұрттар: талас демейді, сайлау – дейді.

* * *

Сайлауды өз мағынасында алып қарап көрелік, бәле болып табылар ма екен? Сайлау деген – өзіңе берген ықтияр.

* * *

Ақылды айту оңай, оны алу да ауыр емес, орнына келтіру қиын кезде қымбатқа айналып кетеді.

* * *

Әр істің басы – қиын, басында қиналмай кетсе, онан әрі тың кетеді.

* * *

Ұлт жұмысы – үлкен жұмыс, үлкен жұмысқа көп жұмысшы керек. Алты миллион қазаққа алты ат жегіп, тарта алмады деп өкпелеу жөн бе?

* * *

Балам деген жұрт болмаса, жұртым дейтін бала қайдан шықсын? Бала деп бағып оқытып, адам қылғаннан кейін жұртым деп танымаса, сонда өкпелеу жөн ғой. Аталық міндетін атқарып отырған жұрт жоқ, жұртқа борыштымын деп жүрген қазақ баласы жоқ.

* * *

Баланы ұлша тәрбиелесең — ұл болмақшы. Құлша тәрбиелесең — құл болмақшы.

* * *

Мойындағы борышты білу — білім ісі, борышты төлеу — адамшылық ісі. Білім мен адамшылық екі басқа нәрсе, бірақ борышын білушілер көбейсе, төлеушілер де көбеюі ықтимал.

* * *

Құр съезге жиылып, «анау керек, мынау керек, олай істеу керек, былай істеу тиісті» дегеннен еш нәрсе өнбейді. Халықтың ісі машинаның тетігі емес, бұрап қалса, басқа жөнге түсетін.

* * *

Жұртқа керегін білетіндер көп, істейтіндер аз. Білушілеріміз білгенімен қоймай, істеуге кіріссе екен. Білушілеріміз істеуші болса, оларды көріп, өзгелер де істер еді. Сөйтіп, көсемдер көбейсе, ерушілер де көбейер еді.

* * *

Бас қосу жақсы нәрсе (жұрттан ондай жақсылықты неге қызғаналық), бірақ жақсы нәрсенің қолға түсуі жаман нәрседен гөрі қиынырақ болады.

* * *

Мәдениеті жоғары халық – мәдениеті төмен халықты аз-көбіне қарамай жем қылатыны айдан анық, күндей жарық ақиқат.

* * *

Орыстан қазақтың көріп отырған отаршылығы, омыраулығы қазақ мәдениеті орыс мәдениетінен төмен болғандықтан.

* * *

Біздің заманымыз – өткен заманның баласы, келер заманның атасы. Атадан қалған мирасымыздың жайы мағлұм, балаға бұл қалыпта тұрып не мирас қалдырмақпыз, оны болжауға да артық әулиелік қажет емес.

* * *

Қатерлі жерде қаперсіз отырдық. Өзімізге өкпелемесек, өзгеге өкпелер бет жоқ.

* * *

Өткен – өтті, іздегенмен – таптырмайды, қуғанмен, жеткізбейді. Өткенді қуғанды қойып, осы күйінді түзеуге жөн іздеу тиіс.

* * *

Ағашты кесетін — балта, балтаның сабы — ағаш.

* * *

Ұлтын керек қылып, халыққа қызмет етемін деген қазақ балалары — қазақ жұмысына қолынан келгенінше қарап тұрмай кірісіп істей берсе, ұлт жұмысы ұлғайып, толықпақшы. Қазақтың іс қолынан келмейтіндеріне сөз жоқ, іс қолынан келетіндері де қарап жатыр.

* * *

Біреу: жұмыс қылайын десем, тұрған жерім жаман, — дейді, біреу: маңайымдағы елім жаман — дейді. Бұлардың бәрі де бос сөз. Абақтыдан жайсыз орын жоқ, онда да отырып жұмыс істеуге болады.

* * *

Орыстың мақалы айтқандай «Ұжмаққа барғым келсе де күнәләрім жібермейді» деп, қазақ үстіне Ұжмақты бір күнде-ақ орнатқым келеді, бірақ қолымнан келмейді.

* * *

Ұлтына қызмет етуге ниет болса, жұмыс табылады. Көп жұмыстың ауыры да, жеңілі де болады.

* * *

Жадымызда болсын, аз нәрсе көпке сеп болады. Сәл демеу зорға сүйеу болады. Ұлы іс — ұсақтан ұлғаяды.

Ұлт үшін деген күштің ұлғаюына үлес қосу қазақ баласына міндет.

* * *

Ұлттық езгі — ұлттық сезім туғызбай тұра алмайды. Езілген ұлттың бойында езушілерге қарсы жиіреніш және өшпенділік сезімі үнемі дами бермесе де, сенбеушілік сезімнен басқа сезім ояна қоймайды.

* * *

Мәселе мынада: қазақтар арасында халқы толық сенетін және жаза басып жаңылысса да, жеке басының игіліктері мен пайдасын көздеп, өз халқын ешқашанда саналы түрде сатып кетпейтін зиялылардың белгілі бір тобы бар. Қазақтардың сеніміне ие болғысы келетін орыс пролетариаты үшін ең төте жол — осы зиялылар арқылы өтеді.

* * *

Қазаққа қатысты барлық қиындық кешегі қазақтардың өзін езушілерге сенім білдіре алмайтынында, ал кеңес үкіметі тиісінше, кешегі қарсыластарына әлі де сенім білдіре алмай отыр.

* * *

Қазақтар үшін де, жалпы алғанда қараңғы қалың бұқара үшін де коммунизм идеясы, Гейнениң сөзімен айтқанда, «шақырылмаған бөтен қонақ».

* * *

Өзімді қазақ тілі турасындағы еңбекке икемдірек және пайдалырақпын деп ойлаймын. Бұл саладағы менің қызметім партиялық жиналыстардағы отырыстармен салыстырғанда анағұрлым нәтижелірек болатындығына еш шүбәм жоқ.

* * *

Қазақтың әлі күнге жерден қол үзбей отырғаны – жер қазыналық болғандықтан: әйтпесе, бүгін тойғанына мәз болып, ертеңгісін ұмытқан қазақ бүгін – жерін сатып тойып, ертең – тентіреп кетер еді.

* * *

Жерді жалдауға тартынбағандар, сатудан да тартынбайды.

* * *

Қазақ жері қазақтан кетпес еді, қазақ жері қазақтан кетпесіне іс қылсаңдар. Жерін алдыруға болмаса, алдырмасқа іс қылған қазақ жоқ.

* * *

Біреудің иемденіп отырған жерін аламын деп шығарған дау – біреудің малын, мүлкін аламын деп дау шығарғанмен бір есеп.

* * *

Қазіргі қазақ мәселесінің ең зоры – жер мәселесі. Бұл – қазақтың тірі иә өлі болу мәселесі.

* * *

Халықтың түзелуінің үміті – жастарда. Сондықтан, жастардың қалай оқып, қалай тәрбиеленуін, бәрінен бұрын ескеріп, бәрінен жоғары қойылатын жұмыс.

* * *

Олжалы жерде үлестен қағылғанымыз, жоралы жерде жолдан қағылғанымыз – бәрі надандық кесапаты.

* * *

Елді түзетуді – бала оқыту ісін түзетуден бастауымыз керек. Неге десек, болыстық та, билік те, халық та оқумен түзеледі.

* * *

Жастардың оқу-тәрбие жұмысы түзелмей, жұрт ісі де түзелмейді.

* * *

Замана сипаты: білімі көптер жұрт билемей, малы көптер жұрт билер заман.

* * *

Жазу-сызу жоқ жұртта – көсем жұртты шығармалар болмайды, Себебі, жазу-сызу жоқ жұртта өнер-ғылым болмайды. Ғылым дегеніміз – дүниені, яғни табиғатты дұрыс тану, ғылым жоқ болса, дүниені тану дұрыс болмайды.

* * *

Мінез – іштен туады, бірақ шынығып жетпей тұрғанда мінез түрін тәрбиемен өзгертуге болады. Адамға тәрбие беруге әуелі: ата-ана, сонан соң ұстаз, мектеп, тұрмысындағы төңірек.

* * *

Үйрену һәм үйрету ең басында қиын. Балалар оқудың басында қиналмаса, оқудан тауы шағылмай, көңілі қайтып, мұқалмайды, оқуға ықыластанып, оқыған сайын қызығады.

* * *

Оқусыз халық – қанша бай болса да, біраз жылдардан кейін оның байлығы өнерлі халықтардың қолына көшпекші.

* * *

Бұл заманда қолы жетпегендерді теңдікке жеткізетін, әлсіздерге күш беретін өнер-білім, сол өнер-білімге мезгілі өтпей тұрғанда үйренсек, тұрмысымызды түзетіп, басқалардың аяқ астында жаншылмас едік.

* * *

Адам баласын: көкте құстай ұшқызған, суда балықтай жүздірген – ғылым. Дүнианың бір шеті мен бір шетіне шапшаң хабар алғызып тұрған – ғылым, от арба, от кемелерді жүргізген – ғылым.

* * *

Орысша оқу – орыс қолтығында тұрған жұртқа керек, керек болғанда қазақша оқығанның үстіне керек.

* * *

Адамға тіл, құлақ, қол қандай керек болса, бастауыш мектептерде үйренетін білімдер де сондай керек. Осы заманда хат білмеген адамның күйі – тіл я құлағы, я қолы жоқ адамның күйімен бірдей.

* * *

Жұртқа тәртіпті мектеп керек.
Мектепке сайлы мұғалімдер керек.

* * *

Білім – бір құрал. Білімі көп адам құралы сай ұста сықылды, не істесе де келістіріп істейді.

* * *

Халық – мұғалімдер үшін халық болып отырған жоқ, мұғалімдер – халық үшін мұғалім болып отыр.

* * *

Мектептің жаны — мұғалім. Мұғалім қандай болса, мектебі һәм сондай болмақшы. Яғни, мұғалім білімді болса, білген білімін басқаға үйрете білетін болса, ол мектептен балалар көбірек білім біліп шықпақшы.

* * *

Тіршілік — тірлік шарасы. Тірлік шарасына үйрететін білім тірі білім болуы керек. Ондай білімді адам мәніс білімі мен әдіс білімін қатар үйренгенде білмек.

* * *

Мектептің міндеті — берген баланы ата-анасының үміті мен мемлекеттің мақсатындағы көздеген түрде адам қылып шығару. Бұл міндетін дұрыстап атқару үшін көздеген мақсатқа керек істерді дұрыстап істеу тиіс.

* * *

Тілі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады.

* * *

Өз тілімен сөйлескен, өз тілімен жазған жұрттың ұлттығы — еш уақытта адамы құрымай жоғалмайды.

* * *

Әріпке бола тілді бұзбайды, тілге бола әріпті бұзып өзгертеді.

* * *

Тіл тазалығы дегеніміз — ана тілдің сөзін басқа тілдің сөзімен шұбарламау. Басқа тілден сөз тұтыну қажет болса, жұртқа сіңісіп, құлақтарына үйір болған, мағынасы халыққа түсінікті сөздерді алу.

* * *

Біз сияқты мәдениет жемісіне жаңа аузы тиген жұрт: өз тілінде жоқ деп мәдени жұрттардың тіліндегі даяр сөздерді алғыштап, ана тілі мен жат тілдің сөздерін араластыра-араластыра ақыры ана тілінің қайда кеткенін білмей, айырылып қалуы ықтимал.

* * *

Тіл — адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі. Осы дүниядағы адамдар тілінен айырылып, сөйлеуден қалса, қандай қиындық күйге түсер еді.

* * *

Асыл тіл, түзу емле қазақта — боларға тиіс. Неге десек: ата кәсібін тастамай істеп келе жатқан — қазақ. Басқа жұртқа араласпай, өз алдына оңаша, оқшау жүрген — қазақ. Жат жазудың ыңғайына қарап, тілін бұзбаған, арасына жат жазу жайылмаған түрік баласы — қазақ.

* * *

Қазақта жазу-сызу болмаған соң, жалғыз-ақ табиғаттың заңына ерген, сондықтан тілі азбаған. Өзгелер табиғатты зорлап, емлеге таңып, тілін аздырған.

* * *

Қазақ я құрып жоқ болар, я өз тілімен де өзгелердей тіршілік етер. 20-шы ғасырға шейін түріктің тілін аздырмай асыл қалпында алып келген, тіл турасындағы абырой мен алғыс — қазаққа тиісті.

* * *

Хат мәдениеті бар халыққа: бір әріпті тастап, екінші әріпті ала қою оңай жұмыс емес. Бірте-бірте барып алып кетуге бірталай уақыт керек...

* * *

Әліп-би түзеу, емле түзеу жағынан соңғы кезде істелген істер жемісті болып, бұ жағынан біз Еуропа, Америка жұрттарының алдында тұрмыз.

* * *

Қазақ жат сөзге әуестенбей, пән сөздерін өз тілінен жасауға тырысты. Әдебиет тілі ауылдағы қазақтың хат білетін, білмейтін — қайсысына да болса түсінікті болуын көздеді.

* * *

Емле мен әліп-би жағына келгенде, біз орыстан да, немістен де, француздан да, ағылшындардан да алда тұрғанымыз мәлім болды. Аз ғана күшімізді озған үстіне озамыз деп, озып тұрған жерімізге жұмсауымыз керек.

* * *

Шариғат — бір айтылып, тас сияқты қатып қалған өзгерілмейтін жол, тіршілік күн сайын өзгеріп тұрады.

* * *

Араб әліппесі қазақ арасына дінмен бірге жайылған. Дінмен байланысқан әліппені тастап, қазаққа басқа әліппе алдыру — қиын жұмыс.

* * *

Қазақ дінге нашар күйден өткен, енді қазақты басқа дінге аударамын деу құр әурешілік.

* * *

Домбыра тарту, ән салу, өлең айту сияқты халықтың үйреншікті сауықтарына дейін күнә деп, тиғысы келген. Бірақ ұзын арқан, кең тұсауға қалыптанған қазақ шариғаттың тар тұсауына үйрене алмаған.

* * *

Амалыңды түзет, түземесең, ешкімге кінә қойма! Беті жаманның айнаға өкпелеуі жөн бе? Ниеті жаманның Аллаға өкпелеуі жөн бе?

* * *

Қысылған жерде қарасу, қиналған жерде болысу — адамшылықтың, мұсылманшылықтың ең жоғарғы дәрежесі еді.

* * *

Сөз жазатын адам – әрі жазушы, әрі сыншы боларға керек. Сөздің шырайлы, ажарлы болуына – ойдың шеберлігі керек. Ұнамды, орынды, дәмді болуына – сыншылдық керек. Мағыналы, маңызды болуына – білім керек.

* * *

Сөздің асыл болатын сырын білген адам – сөзді сынай біледі. ...Жүйрік аттың белгілі сипаттары сияқты асыл сөзде де белгілі сипаттар болады.

* * *

Ақындық – жалғыз өз көңілін, күйін толғай білуде емес, басқалардың да халін танып, күйіне салып, толғай алуда.

* * *

Сөйлеу жүйесінің мақсаты – сөйлеу жүйелерін меңгеріп, сөзден нендей нәрселер жасап шығаруға болатындығын көрсету.

* * *

Өнердің ең алды – сөз өнері деп саналады. «Өнер алды қызыл тіл» деген қазақ мақалы бар. Мұны қазақ – сөз баққан, сөз күйттеген халық болып, сөз қадірін білгендіктен айтқан.

* * *

Әр ақын, әр жазушы сөздің басын өзінше құрастырып, өз оңтайымен тізеді. Өз білуінше пікірлейді, сондықтан әрқайсысының лұғатында өзіндік айырымы, өзіндік белгісі болады.

* * *

Дарынды сөзді сынау үшін де білім керек, бірақ қара сөзді шығармаларға өнер білімі көбірек керек. Ұстанның мінін көбінесе ұсталар көреді.

* * *

Қазақтың баласы — ұлтым, жұртым, бауырым деп үйреніп қалған қазақтың бауырмал қалам қайраткерлері, октябрь өзгерісі болғанда бірден интернационал (бейбауырмал) болып өзгере алмады, өзгелердей «әлімсақтан бері» коммунист, интернационалист едім деп айтуға аузы бармады.

* * *

Қалам қайраткерлері — жолын тастап, көрінген жолаушыға ере беретін бұралқы ит емес. Бауырмал болып қалған қазақ қалам қайраткерлері, иә, бояумен түсін өзгертіп, иә, түленмен түгін өзгертіп бейбауырмал болмаса, нақ ішін өзгертіп бейбауырмал бола алмайды.

* * *

Елде жоқ рух — ақын сөзіне қайдан келсін?!

* * *

Айтыс — өлеңді сөз болған соң, оған ақындық керек. Ақындықтың үстіне әдіс керек. Күрескенде күшке әдіс серік болуы сияқты, айтысқанда ақындыққа да әдіс серік болады. Әдісі жоқ әйдік ақынды әдісті анау-мынау ақын жеңіп кетуі мүмкін.

* * *

Бұрынғы қазақ ақындарының мақтау, құттықтау өлеңдерінің көбі қадірсіз болып кетуі — шын көңілден шын толғау болып шықпағандықтан.

* * *

Өзіміздің елімізді сақтау үшін бізге мәдениетке, оқуға ұмтылу керек. Ол үшін ең алдымен әдебиет тілін өркендету керек. Өз алдына ел болуға, өзінің тілі, әдебиеті бар ел ғана жарай алатындығын біз ұмытпауға тиіспіз.

* * *

Әдеби еңбекті ешкім мақтаныш үшін жазбайды, ол мінезден туады.

* * *

Мақал — тәжірибеден шыққан ақиқат түрінде айтылатын сөз.

* * *

Әркім өзі жақсы білетін нәрсесін сынауы керек.

* * *

Көркем сөз — көңіл тілі, жалаң сөз — зейін тілі.

* * *

Әуелі, газет — халықтың көзі, құлағы һәм тілі.

* * *

Қазақта газета, журнал, кітаптар жоқ кезінде жоғалмаған тіл газета, журналы шығып, кітаптары басылып, жылдан-жылға ілгері басып келе жатқанда, қазақ тілі жоғалмас.

* * *

Құл болған халықтан туып, құлдықтың қорлық-зорлығын көріп отырып, қазақ қалам қайраткерлері қаламын ұлтының ауырын — жеңілдету, ауруын — азайту жолына жұмсамасқа мүмкін емес.

* * *

Халыққа газетаның осындай пайдалы қызметтері бар екендігін білген жұрттар — газетаны киетін киімі, ішетін тамағы, үстіндегі үйінен соңғы керек нәрсеге санайды. Газетаның пайдасын білімді, өнерлі халықтар көбірек біледі. Сондықтан неғұрлым білімді, өнерлі халық болса, соғұрлым газета, журналдары көп.

* * *

Сөздің ең ұлысы — тарих.

* * *

Шежіре, заманхат, өмірбаян, мінездеме — бәрі де тарихтың жемі есебіндегі нәрселер.

* * *

Тарихшылар халық басынан кешкен түрлі уақиғалардың мағлұматын сымға тартқандай сынға салып, мінсіз етіп, дұрыстап өткізеді.

* * *

Тарихшылардың мақсаты — уақиғаның уақытын ғана көрсету, яки, не түрде болған тысқы сиқын ғана көрсету емес, ол уақиғаның болуына нендей нәрселер себеп болғанын көрсетіп, ішкі мәнісімен де таныстыру.

* * *

Түсіне қарап, ішінен түңілме!
Күшіне қарап, ісінен түңілме.

* * *

Жайдағы қайғыдан, қуаныш үстінде көрген қайғы — жанға көбірек батады.

* * *

Адамның санасы фотография (сүгірет машинасы) емес, нәрсенің тұрпатын ғана түсіріп қоятын. Нәрсенің саңылауы келіп адамның санасына келіп түскенде, адамның ойын да, көңілін де бірдей оятады.

* * *

Адамға өз бойындағы үйреншікті міні — мін болып көрінбей, өз үйіндегі кемшіліктер кемшілік болып көрінбейді. Жұртқа да солай: салтындағы, қалпындағы, ғұрыптағы жаман әдет жамандық болып көрінбейді. Бойдағы мін — бойында міні жоқ біреуді көргенде байқалады, үйдегі кемшілік — кемшілігі жоқ үйді көргеннен кейін көзге түседі. Жұрттағы жаман әдет — басқа жұрттың жақсы әдетін көргеннен кейін білінеді.

* * *

Адам қателескен бір ғана ісінен өмірлік тұрмысын ауырлатып алуы мүмкін. Бір дұрыс істеген ісінен — жөнін түзеп, тұрмысын жеңілдетіп алуы ықтимал. Ұсақ уақиғадан ұлы уақиға тууы ытимал болғандықтан, ұсақ істің бәрін ұсақсыну керек емес. Ол ұсақ іс, бәлки, зор шарапатқа, иә зор кесепатқа кілт болатын ұсақ істің бірі шығар.

* * *

Биік мақсат, зор үміт, ұлы пікірі жоқ өмір — хайуан өміріне ұқсас, бірақ ұсақ істердің ішінде, ұсақсынып байқамай өтсең, опық жегізіп, өкіндіретіндері де көп болады.

* * *

Тұрмысқа сарын жасайтын — адамның амалы, амалға оң беретін — адамның мінезі, мінезге кейіп беретін тұрмыс төңірегі. Адамның мінезі — ойының түрінен, көңілінің күйінен, істеген ісінен көрінеді.

* * *

Әркімнің өмір жүзінде көздеген мұраты болады, яғни, сол мұрат көрген нәрсесінің жолында болады. Мұратына жетсе — бақытты болады. Мұратына жетіп, бақытты болған шақта да бақыт ұзақ тұрмайды.

* * *

Өмір жолы мұратқа тура жүргізбейді. Тура жүргізбесе, көңілге реніш, шер пайда болады.

* * *

Табиғат — тас жүрек, қанша өтініп жалынсаң да, жағынсаң да, өзінің заңынан бұрылмайды. Табиғаттың заңы қатты, үкімі рахымсыз...

* * *

Өз еркім — өзімде, өз ісіме — өзім қожа, өзім — себепін деп жүрген адам, тұрмыс ісінің орауынан, шырмауынан әрі аса алмайды.

* * *

Шабыттанып істемеген — іс оңды да болмайды.

* * *

Бұрын да қазақ байғұс оңған халық емес едік, енді жұтқа ұрынып, жұқанағың қалғанда оңай оңала қоймас-сың. Бір күн ашыққанның ақылы — қырық күнге дейін орнына түспейтін болса, күнде ашығып отырған сен бейбақта не ақыл қалсын!

* * *

Қазақ елінде рушылық дәуірі жоқ, бірақ қалған жұрнақтары бар. Ол қалған жұрнақтары қоғамның бәріне пайдалы емес, қоғам ішіндегі байлар, оның атқамінерлерінің пайдасына жұмсалады.

* * *

Арзан пәлсапа — алысқа апара алмас.

* * *

Алушы да, беруші де — өзіне жағымды жағын іздейді.

* * *

Тән мен жан — сабақтас, екеуі — бірінен бірі айырғысыз.
Тәнсіз — жан жоқ, жансыз — тән тұра алмайды.

* * *

Ауру адамның, аш адамның есі, ақылы орнында болмайды, «Мастық не дегізбейді, аштық не жегізбейді» — деген қазақта мақал бар.

* * *

Дұрыс пен қатені, қисық пен түзуді айыруға жаратқан көкіректе — көз бар.

* * *

Кейбір істерді істеу керек бола тұра істеуге болмайды.

* * *

Өткенді қуғанды қойып — осы күйіңді жөндеуге жөн іздеу керек

* * *

Талап — жоқ, үміт — мол бір халықпыз.

* * *

Әр әркім жалғыз өзім демей, өзгелер жайын да ойлап, пейілін кеңге салып іс етпесе, жұрт жұмысы түзелмейді.

* * *

Күнелту үшін — ас керек, ас істеуге — күш керек, күшті жұмсауға — ес керек. Күш пен есті қатар жұмсап ас қылу — еңбек ету болып шығады.

* * *

Тіршілік өнерінің артылуы — тіршіліктің керек қылуына қарай болмақ.

* * *

Мал бағатындар — мал бағуын жақсы білерге керек, ел бағатындар — ел бағуын жақсы білуге керек. Бала оқытатындар — бала оқытуын жақсы білерге керек.

ОТЫНШЫ
ӘЛЖАН

Отыншы Әлжан – 1873 жылы қазіргі Шығыс Қазақстан облысының Тарбағатай ауданында дүниеге келген. Отыншы 1882-1887 жылдары Зайсандағы қазақ балаларына арналған бастауыш мектепте, 1887-1890 жылдары Омбы уездік училищесінде білім алған. Сондай-ақ ол 1894 жылы Омбы мұғалімдер семинариясын бастауыш мектеп мұғалімі деген мамандықпен бітіріп шығады.

Семинария бітірісімен Дала генерал-губернаторы кеңсесінің қызметкері, 1895-1897 жылдары Ақмола облыстық сотының аудармашысы болып қызмет атқарып, 1897 жылы 3 айдай Атбасар уезінде бүкілресейлік халық санағын жүргізуге қатысады. О.Әлжан 1909 жылы 5 жыл мерзімге Жетісу облысының Лепсі уезіне жер аударылады. 1916 жылғы көтерілісте елге тоқтау айтып, бос қан төгілуден сақтандырады. Патша өкіметі құлағанда, ол Уақытша өкіметтің Лепсі уезі комиссарының орынбасары болады. Жетісу жеріндегі Алаш қозғалысына белсене араласады.

Отыншы 1918 жылы 21 тамызда жігіттерімен Жетісу өлкесінен Қытай аспақшы болып Үржар маңайындағы Науалы қыстағында қызыл партизандармен қақтығыста қаза табады.

* * *

Ғылым, оқу қадірін білмеген қараңғы халықтардың мінезі қатты келеді. Ғылым, оқу білмеген адамдар — ақыл-әдепті өзінің күшіменен біреуге қорлық қылып табады.

* * *

Қашан бүкіл халықтың немесе әрбір адамдардың ақылы ғылым оқудың себебімен ілгері басып көбейсе, сонда ғана жуан білектіге қошемет қылмай, ақылының көбіне қарай қошемет қылар еді.

* * *

Кім-кімге болса да осы заманда өнер, ғылымнан артық нәрсе болмас. Өнер, ғылым білген кісі азбайды да тозбайды. Қай жерде, қай уақытта болса да өнерпаз, ғылымы бар адамдар күнін көреді. Сол себепті біздер қазақ халқымызға ақыл қылып айтамыз, медресе салып, балаларын оқуға беруге.

* * *

Мал, дәулет — ғылыммен табылады. Балаларыңа жақсы өнеге беріп, ғылым, өнер үйретсең, бұлар сізге бек разы болар һәм ол дүниеде де сіздерді Алла тағала жарылқар. Кім-кімге болса да балаларына тәрбие беріп, бұларды оқуға бермек — сын.

* * *

Адам тәрбиесі зор һәм қиын іс. Мұның тәрбиесі — өніп жерге өскен нәрселердің һәм бар мақұлық хайуандардың тәрбиесінен артық та, зор да һәм қиын да.

* * *

Ғылымқор, өнерпаз, айлакер адам — құмай арлан тазы. Кел, қазақтар, балаларымызды жақсылап тәрбиелеп өсіріп, бұларды оқытайық! Бұлар өнер-білім, ғылым білсе — адам. Ғылым-білім, өнер білмесе, бұлардың адамдыққа саны бар ма?

* * *

Ата-ананың адал ақ көңілі, бұлардың қамқорлығы, тәрбиенің түзулігі — балаларға бір жақсы көп пайдалы іс болса керек.

* * *

Жас бала ұрықпен тең. Жақсы жердің топырағына түскен ұрық өсіп-өніп шығады. Тастау, топырағы жаман жерге түскен ұрық күйіп, семіп, қурап қалады. Баланың ата-анасы — топырағы жақсы жермен тең, бала жерге шашқан ұрықпен тең.

* * *

Баланы тәрбиелеп өсірмек — ата-анаға қарыз. Сол қарызды мойнынан түсіру керек. Балалар сотқар, әдепсіз-ибадатсыз болып өссе, бұлардың ата-анасы бұлар үшін о дүниеде құдай алдында жауап берсе керек.

ҒҰМАР
ҚАРАШҰЛЫ

Ғұмар Қарашұлы — 1875 жылы қазіргі Батыс Қазақстан облысы Жәнібек ауданында дүниеге келген. Әуелі ауыл молдасынан хат таныған ол Жалпақталдағы Ғ.Ғәлікейұлының медресесінде білімін жалғастырады.

1902-1910 жылдары жиған білімімен ауылында, Тіленшісайда жәдитше бала оқытады. Әйгілі Шәңгерей Бөкейұлының шақыруымен Көлборсыға мұғалім болып келеді. Қайраткер 1907 жылдан бастап татар және қазақ тіліндегі мерзімді басылымдарға мақала жариялай бастайды. 1911-1913 жылдары алғаш Ордада, кейін Оралда басылған «Қазақстан» газетін шығарысуға, оның саяси-мәдени әлеуетін көтеруге атсалысты. Ғұмар Қараш 1917-1919 жылдары «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметінің белді мүшелерінің бірі болады. Мәселен ол I және II жалпықазақ сиезінің ұйымдастыру және өткізу жұмысына белсене қатысады.

Өмірлік мәселелер мен діни ахуалды күн тәртібіне қойған Алашорда үкіметі — Ұлт кеңесі анықталатын екінші сиезде ол қази болып сайланады. Алайда ол 1921 жылы 12 сәуірде Құнаншапқан деген жерде қашқын әскерилер қолынан қапияда мерт болды.

* * *

Бір қатар адамдар отан, ұлт мәселесімен тек жоғары лауазымды және ой кешті адамдар айналысса болар — деседі. Отан, ұлт мәселесі баршаға ортақ. Әркім: үлкен де, кіші де бұл жайлы ойласа керек. Отанға, ұлтқа, қызмет ету — жоғары мәнсапты, яки, бай адамдарға ғана міндетті емес. Ниеті, ықыласы дұрыс болса, жай, орташа адамдар да отанға қызмет ете алады. Әр кісінің өзіне тиісті борышы бар. Әркім шамасы жеткенше қолынан келген істі атқарса болады.

* * *

Әрбір адам өзінің халқы үшін қызмет етсе, оның ісі үй-ішіне де, ағайын-туысына да, халқына да пайдалы болады. Демек, отанды, ұлтты жаңғырту үшін әр адам өзіне тиісті сеніммен атқару керек.

* * *

Тәкаппарлық — өзін басқалардан зор санау, адамзат қауымдастығының қағидасына қайшы келеді. Барлық жаман әдет-ғұрып осыдан шығады. Бұл көбінесе, мәнсап иелерінде кездеседі.

* * *

Келешек дегеніміз — үміт, сенім екенінде дау жоқ. Әр адам, әр ұлт, әр халық өз келешегіне қож болу үшін ең алдымен өздеріне сену керек.

* * *

Математика, инженерлік ғылым салаларында онша көп талас бола қоймайды. Себебі олар – нақты ғылымдар. Ал, пәлсапалық салада барлық мәселелерде бір түйінге келу мүмкін емес.

* * *

Бір халықтың өз тілінде білім өнері болмаса, ол халықтың тілі бұзылып өзгереді һәм көршілес күшті халықтың тілімен араласып соған құл болады, оның ішінде жаңалықтар көбейеді. Я кішкене ұлттардың жаңартып, жандандырылмаған ескі тілі өзінің барлық маңызын жояды һәм жылдам ұмытылады.

* * *

Ең әуелі ана тілі қажет. Егер ана тілін білмесең, онда сен ол ұлттың баласы емессің. Ана тілін білмей тұрып, ұлт білімін ала алмайсың. Ұлт білімі болмаса, онда әдебиеттің болмайтындығы өзі-ақ белгілі. Әдебиеті жоқ ұлттың, өнері де өршімейді.

* * *

Тіл сақтауға мүмкін болғанда, тіл сақталуға тиіс. Біз тілімізді қанша сақтасақ, ұлтымызды да сонша сақтаған боламыз.

* * *

Тіл болмаса, ұлт та болмайды. Яғни ол ұлт бүтіндей өлген, жоғалған ұлт болады.

* * *

Жалпы өнер білімнің ішіне ана тілі болуы да кіреді һәм мұның керісінше ана тілі болудан ұлттың білім өнері табылады. Ана тілін білмей тұрып, ешбір білім өнерді таратуға мүмкін емес.

* * *

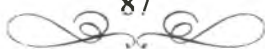
Ұмытпаңыз. Өзімізді басқа ұқсас халықтан айыратын белгіміз болған ана тілімізді білсек қана осы мақсаттарға жетпекпіз.

* * *

Тіл ешбір уақытта өзге нәрселерге бас имеске тиіс. Біз оны бегірек те сүйеге һәм түрлі жұқпалы шет тілдерден сақтауға борыштымыз. Тіл айна, оның ішіне бүтін халықтың тұрмысы түсіп тұрады.

* * *

Бір тәңірден басқа бар нәрсе өліп, өзгеріп тұрмақ та. Сол себептен адамзаттың және оның түйсік-сезімі де ылғи да бір халден екінші халге өзгеріп тұрады. Адамзат ойындағы кейбір нәрселер дұрыс, пайдалы деп есептелсе, енді бір кезде олар пайдасыз саналады.

* * *

Жақсы болсын, жаман болсын әркімнің өз діні болады. Мәселен бір кісі дұрыс сөйлеуді өзіне әдет қылған, дүниедегі барлық нәрселерді өз қалпында көрсете білген. Бұл кісі осы қасиет-мінезді өзіне дін етіп тұтқан. Бұл сенімі оны жалған айтудан тиып, әр нәрседен сақтайды.

* * *

Дін — адамдарға мүдурар емес, адам — дінге мұқтаж, адамдарды дін ғана дүниеге мәлім етеді.

* * *

Біздің халқымыз ақиқат дінді ұстаса, біз надан, жалқау боп қараңғылықта қалмаған болар едік, ұрлық, қиянат, арақ ішу, карта ойнау сияқты халықты бұзатын қылықтардан ада болар едік. Демек шын дінді тұтсақ, әлем алдында масқара болмаймыз.

* * *

Қайталап айтамын, ақиқат дін — еш адамның желеп-жебеуіне мұқтаж емес, ал діннің өзі адамдарды дұрыс сақтай алады, дұрыс жолға бағыштайтыны дәлелденген шындық. Құранда осылай айтылған.

* * *

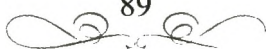
Русия мұсылмандарының байлары қаражаттарын көрінген жерге мешіт, медресе салуға жұмсайды. Бұл мәселе, сырттай қарағанда ұлттың өсуі-оянуы сияқты көрінгенімен, шындығында, даму белгісі емес. Мешіт, медреселерден оқып шыққандар ұзаса молда, ишан болады, олардан үлкен ғұлама білімдар адамдар шыға қоймайды. Сондықтан олардың ұлт келешегіне де пайдасы шамалы. Ал он жыл орыс мектебінде оқыса өмірге бейімделіп, көздері ашылар еді.

* * *

Бір бай үлкен мешіт салдырғаннан гөрі бір ұлттық мектеп салдырып, соған сабақ беретін мұғалімдер даярласа, қажетті кітаптар алса газет, журналдар шығарып арзан бағамен сатса, арық сиырдың мүйізін әшекейлеуден гөрі, оны жемдеп күйлендірген іспетті пайдалы іс болар еді.

* * *

Шөлдеген адам су сұраса: «Алладан әмірсіз ешнәрсе болмайды» — деп сусын бермеу жөнге сияр ма? Адамзат баласы бойындағы ең қажетті сезім — ар-ұждан. Ар-ұжданның негізгі мақсаты — ақтық пен нақақты анық айыру, бір нәрсені өтірік мақтамау, не оны жалған жамандамау.

* * *

Пайғамбарымыз (ғ.с) заманасында ислам мәдениетінің негізгі жаңа басталып келе жатқан уақыт болған үшін, мектеп, медресе, кітап құралдары деген нәрсе болмаған, жазу, сызу да мұнда аз болған. Сол күндері де құрбандықты шалып, пақырға егін таратудан басқа тиісті орын табылмаған. Осы күнде пайғамбарымыз тіріліп, қайтадан арамызға келіп халымызды көрсе, ең әуелі бастап өз құрбандығын сатып біздің ғылымды-өнерлі болуымыз, басқа елдерге қатарласуымыз жолына жұмсар еді.

* * *

Жақсылық екі түрлі болады. Бірі — рухани, бірі — материалдық.

* * *

Рухани жағынан бірін-бірі қолдап отыру — адамның ең жақсы қасиеті. Адам абыройының артуы, сөзінің өтімді болуы оның істеген жақсылық істеріне байланысты. Жақсылық адамдардың өз қолында дейтініміз осыдан.

* * *

Адам жеке басының әрекетімен ғана көздеген мақсатына жете алмайды. Адам өмірінің мәні — қауымдастық. Демек, өзгелермен қарым-қатынас, жәрдем, көмектесу арқылы ғана мақсаттарын орындай алмақ.

* * *

Талас-тартыс — дүние заңдылығы. Күштінің күштілігі де заңдылық. Осыған қарап адамдар күштілер ғана өмір сүреді деп ойлауы мүмкін. Шындығында, нағыз күштілік шындық пен әділдікте екенін ұмытпауы керек.

* * *

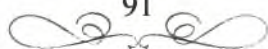
Адамшылық көзқарасты қысқаша қорытсақ, ішу, жеу үшін емес, мағыналы өмір сүру үшін ішіп жеу керек. Осыдан барып бақыт деген жақсы, мағыналы өмір мұраты туады. Сайып келгенде, бұл екі көзқарас арасында айырма бар.

* * *

Түптеп келгенде шындықты жақсы көрмейтін адам жоқ. Өйткені, шындықты жақсы көруге барлық адам борышты. Олар сол борыштарын өтуге тиіс.

* * *

Шындық — дұшпандарды дос ететін күш, достардың достығын арттыратын құрал. Шындық сөзін ықыласпен тыңдата алған — би, үкімін тегіс жүргізе алған — патша бақытты болмақ.

* * *

Тіршілік таласы деген сөз сондай бір талас: жеңілгенге рақым жоқ, жеңілгеннің күні – қараң. Адам балаларының арасындағы тіршілік таласы мен хайуандар арасындағы таластың қаттылық, рақымсыздық жағынан айырмалары жоқ. Бір айырмасы сол: хайуандар тіс-тырнағын жұмсағанда, адам балалары бір-бірінен көбірек ақыл қаруын жұмсайды.

* * *

Семья ер адамға бағыну керек. Ал, ер адам – семья басы үй ішін асырап, жетілдіруге рухани, материалдық жағынан қамтамасыз етуге міндетті.

МҰХАМЕТЖАН
ТЫНЫШБАЙ

Мұхаметжан Тынышбай – 1879 жылы қазіргі Алматы облысының Қабанбай ауданында дүниеге келген. 1900 жылдары Верный ерлер гимназиясында оқып, оны үздік бітіріп шығады. 1900-1906 жылдары Санкт-Петербургтегі І Александр атындағы жол қатынасы инженерлерін даярлайтын институтта оқып, оны үздік бағамен бітіреді.

М.Тынышбай 1905-1907 жылдары Ресей империясының қоғамдық саяси өміріне белсене араласа бастайды. 1907 жылы Ресей ІІ-ші Мемлекеттік Думасына Жетісу облысынан депутат болып сайланады. 1917 жылы Уақытша үкіметтің Түркістан комитетінің мүшесі, сонымен қатар осы үкіметтің Жетісу облысындағы комиссары болып тағайындалады. Аталған жылы Алашорда үкіметінің мүшелігіне сайланып, ұлт мүддесі жолында аянбай еңбек етеді.

1919 жылы Бүкілодақтық Атқару комитеті бұрынғы алашордалықтарға кешірім жариялағаннан кейін, ол әртүрлі салада еңбек етеді. Алайда 1930 жылы тұтқындалып, бес жылға Воронежге жер аударылады. Алаш ардақтысы 1937 жылы Ташкент түрмесінде «Халық жауы» деген желеумен ату жазасына кесіледі.

* * *

Қазақтар орыстың қол астына кірген кезде: ешқашан да орыс халқының әулеті ішінде аналық қамқорлыққа және Ресей тарапынан жылы лебізге титтей де құқы жоқ өгей бала секілді боламыз — деп ойлаған жоқ.

* * *

Қазақтар орыстың қол астына кіргеннен бері бір де бір шуақты жарқын күн, бақытты сәт болған емес! Содан бері ешкім де, шын мәнінде ешбір адам қазақтар үшін сәл де болсын игілікті іс, немесе сол игі іске ұқсас бірдеңе істеу туралы ойлаған да жоқ.

* * *

Үкіметтің нені көздегені белгілі: біріншіден, жабайы да тағылық репрессия жүргізу және тіл, салт-сана, дін һәм руханият атаулыны орыстандырмақ, екіншіден, түрлі әкімшілік шаралармен, әкімдермен, ережелермен қазақты құқықсыз, заңнан тыс етпек, үшіншіден, оларды қаны сіңген, сүйегі көмілген, өз жерінен айырып, шөл-шөлейт жерге қуып, өлім құшағына тапсырмақ. Міне, қазақ бұрынғы дербестігі мен еркіндігінің орнына, орыс бодандығына қантөгіссіз кіргендігінің ақысына жалғанды.

* * *

Түркістандағы орыс тұрғындарының 90 пайызы Жетісу жеріндегі толқулардың себебін көп ойланып жатпай-ақ түркі және герман үгіттеуінен көруі дұрыс емес, шындығында оның себептері қырғыз, қазақтарды ата қонысынан, жерінен айырған — отарлау саясаты мен патша жендеттерінің жасаған түрлі зорлықтары және де үлкен көтерілістерді ұйымдастырар үгітшісінің жоқтығы еді.

* * *

Қазақ даласы әкімшілік және сот жағынан алғанда жүз ойланып, мың толғансаң да қиял жетпейтін ала-құлалық пен ақымақтыққа толы екенін көреміз. Бір тілде сөйлейтін, біртұтас әдет-ғұрпы мен тарихы бар, бір дінге сенетін тұтастай халықты басқарудың осындай өмірге икемсіз, қолайсыз жүйесін жүзеге асыруда өкіметтің неге сүйенгендігі бізге тіпті де түсініксіз және де өкіметтің өзі де ешқандай дәлел айта алмас деп ойлаймын.

* * *

Үкімет тарапынан қазақтар: қуғын-сүргінді, өз дінін пайдалану еркіндігіне жасалып отырған қысымды, саяси құқыларының аяқ асты етілуін көріп қана отырған жоқ, олар сонымен бірге экономикалық салада да үлкен зұлымдықтарды бастан кешіп отыр.

* * *

Жер мәселесі қазақтар үшін сөз жоқ ең маңызды: бұдан әрі жерді тартып алып, олардың мүдделерін аяқасты қылатын болса, тыныштық болады деп кепілдік беру қиын. Үнсіз дүрсіл күннен-күнге күшейіп келеді және кей жерлерде қазірдің өзінде-ақ ашық толқуларға ауысуда. Міне, бүкіл қазақ халқын тұтастай правосыз дала пролетариаты күйіне жеткізген үкімет саясатының жалпы және қысқаша сипаты осы!

* * *

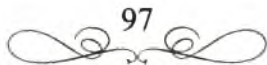
Авторлар қырғыздар туралы әр түрлі деректерден «қазақ» деген сөзді ғана іздестіріп, олар әр қилы кезеңде әр түрлі түркі-моңғол тайпалары қосылған негізгі тайпа деп есептеді, солай дей отыра оның ешқайсысы да қазіргі кезеңде бұрынғы қазақтардың ұрпақтары қай қырғыз рулары болатынын анықтау мәселесімен айналысқан жоқ.

* * *

Қазақ халқының әрбір руының генеалогиясын алдын-ала зерттемей, сондай-ақ, оның қай кезде кіммен қақтығысқанын анықтап алмай, қазақ халқының тарихи тағдырының жалпы бітімін елестету мүмкін емес.

* * *

Жат сөздер тілімізге екі жақтан кіріп жатыр. Бірі — араб, парсы сөздері, молдаға оқығандар, екіншісі — орысшаға оқығандардың еуропалық сөздері.

Тарих жолымен жер жүзіндегі жұрттар екі бөлінеді: өнерлі, талапты, қатардан қалыспаған жұрттар. Бұларды тарихи жұрттар деп атайды. Еуропа һәм Азия халықтар, Америка және Америкадағы өнерлі халықтар (еуропалық тұқымдары) — бұлар тарихи жұрттар. Екінші: неше мың жылдардан бері бір қалыпта тұрған, ілгері баспаған, аң сияқты халықтар — тарихсыз халықтар. Африкадағы зәңгілер, америкадағы үнділер, Австралия жақтағы ма-лайлар — бұлар тарихсыз жұрттарға жатады.

РАЙЫМЖАН
МӘРСЕК

Райымжан Мәрсек

– 1879 жылы қазіргі Шығыс Қазақстан облысының Ұлан ауданында дүниеге келген. Өскемендегі уездік орыс-қазақ мектебін бітірген соң, Омбыдағы классикалық гимназияға оқуға түседі. 1902 жылы Санкт-Петербург Императорлық университетінің заң факультетін бітіріп шығады.

1908 жылы Орыс география қоғамы Ба-

тыс Сібір бөлімінің Семей бөлімшесінің мүшесі болып қабылданады. 1908 жылдан 1912 жылға дейін Омбының сот палатасында, ал 1912-1917 жылдар аралығында Семейде заңгер, адвокат болып жұмыс істеген. 1917 жылы Семейде қазақ комитеті құрылғанда оның төрағасы болып сайланды. 1918-1919 жылдары Семейде Алаш әскері жасақталғанда, Р.Мәрсек оның жұмысына белсене араласады. 1920 жылдан 1922 жылдың маусым айына дейін Семей губерниялық атқару комитетінің ақпарат-нұсқау бөлімінде нұсқаушы-тексеруші болып қызмет атқарады.

Р.Мәрсек 1922 жылы Қытайға қашады. Сол жақтағы жергілікті ел оны құрметпен қарсы алады. Р.Мәрсектің қашан, қандай жағдайда қайтыс болғаны толық мәлім емес. Бір деректерде «Құлжа түрмесінде өлді» делінсе, екінші бір деректерде «Семей түрмесінде өлген» делінді.

* * *

Қай халық болса да қазақтан артық туған жоқ. Артылса, озса, ғылым-білім арқасында асып отыр. Егер оқу жолына — партиялық қызығуына кіргендей ұмтылсақ, талпынсақ, жігерленсек біреуінен кем болмауымыз анық.

* * *

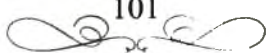
Қай мәселе болса да, қазақтың мұңын жеткізе білерлік бізден кісі табылар еді, бірақ бізді қинайтын жағы пұл бола ма деп қауіп етеміз. Қазақ ынтымақпен іс қылатын болса, пұл да қиын болмас еді. Мұндай іске кісілік көрсете алмаса, қазақтың жұрт болып жер үстінде жүруіне қажет аз.

* * *

Ендігінің жастары, қазақты ілгері басқызу, адам қылу сендерден болмаса, қырдағы жақсы деген «жақсылардан» үміт аз. Оларға қалған күн қараң.

* * *

Осы күнде екі жақсының бірі ынтымақта болуы кем де кем болды. Жақсыларымыз жұртына қорған болып, елінің қамын ойлайын дегеннен қалып, мақсұттары бірін-бірі мұқату болды, біреу біреуден адал ақысын алып, қолы теңдікке жету деген қалды.

* * *

Жерімізді қарасақ ұшан-теңіз неше мемлекеттің жерінен көп, бірақ сол жер бізге жетпей тарлық қылып отыр. 40 миллион француздың жері біздің арғын, найман жайлаған жерден көп аз. Соған да сиып отыр. Мұның себебі не? Олар шөл даладан су шығарған, шөпсіз жерге шөп еккен, мұның бәрі ғылым арқасы.

* * *

Оқу, оқыту, өнер үйреніп адал кәсіп істеуге қазақ көңіл қойып талаптанса, көзі ашылар еді, сонда қазақ ел болар еді.

* * *

Ұмтылатын заман келді. Ерлердің қайраты, жақсылардың білімі, елдің елдігі, ынтымағы саналатын жорық болды. Қазағым, ойлан, толған! Ғылымсыз күн – қараңғы түн.

* * *

Адамға қару-жарақ қандай керек болса, ғылым-білім сондай керек. Жаудан басын, талаудан малын қорғау – құралсыз болмайтын болса, ғылымсыз адамның да қадірі болмай, сөзі тыңдаусыз болмақ. Ғылымсыз халық та осы сияқты саны көп, сапасы жоқ болып, көп болса да, шөп болмақ.

* * *

Енді ел боламыз, қатарға қосыламыз десек, мектеп, медресені көбейтуге тырысу керек. Партия қуып, қулық, сұмдық сауғанша, баламызды оқытып, жұрт болу жағын көксеу керек, бұл біздің атқаратын зор міндетіміз.

* * *

Әскерлік қызметін атқару қазақ халқының мойнына міндет болып, низам шығарлық болса, біз атты әскер болуды лайық көреміз нәм қазақ-орыс ретінде қызмет ететін болсақ, мұндағы кейбір ауыртпалықтарды жеңілдету жағын ескертуді тиіс деп табамыз. Соғыс болған уақытта бір үйлі жанда шаруасын басқарарлық бір адамы қалатын болу керек.

* * *

Қазақтың әдебиеті бүгін кеш жарыққа шығып, жұрттың сынына түсіп тұр. Әдебиет те жас баламен бірдей, сүйеу күтеді. Халық жақсы көзбен қараса, әдебиетке демеу болып, әдебиет өрге басады.

* * *

Біздің бар қазаққа тараған бір газета, бір журналымыз бар. Бұл екеуі де дүниеге жаңадан ғана келген жастар. Бұлардағы жазған сөздерді оқып өзге халықтың газетімен салыстырып қарасақ, біздің қазақшылығымыздың білінер тұсы бар көрінеді.

* * *

Адалдық бітіп, кісілік таусылып, нашарлар теңдікке жетпей, малы түгіл қатын-балаға ие болмас заманға біздің қазақ ұшырап тұр.

* * *

Көшпеліліктен отырықшылыққа айналу өте қиын мәселе һәм тіршілік мәселесі. Бұл мәселе, әсіресе қазақ даласына ішкі Русиядан мұжықтар ағыла бастағаннан бері қиындады.

ҒАБДОЛҒАЗИЗ
МУСАҒАЛИ

Ғабдолғазиз Мұсағали
– 1880 жылы қазіргі Батыс Қазақстан облысы, Қазталов ауданында дүниеге келген. Алғаш ауыл молдасынан сауат ашқан Ғабдолғазиз одан әрі Қазақ медресесіне оқуға түскен. Медресені аяқтағаннан кейін арнайы ақсүйектер мектебінде оқиды. Каирдегі әл-Каһира университетінің заң факультетіне оқуға түсті.

Шетелдің 8 тілін (қытай, араб, парсы, түрік т.б.) білген. Университетті бітірген соң 1909-1910 жылдары Үндістан, Пәкстан, Индонезия, Жапония т.б. елдерді аралады. Сапардан оралған соң Жетісу облысының Қапал уезіне келіп, «Мамания» мектебінде сабақ берді. 1917 жылы Ордада «Ұран» аталатын жартылай ресми газет шығарды. 1918 жылы сәуір-мамыр айларында өткен Бөкей ордасы Кеңестерінің бірінші сиезіне төрағалық етті. «Дұрыстық жолы» газетін, «Мұғалім» атты журналды (10 нөмірі жарық көрді) шығарып, таратуға үлес қосты.

Ғабдолғазиз Мұсағали 1933 жылы Алматыда қайтыс болған.

* * *

Мың айт, бір айт: баяғы надандық, білімсіздік, өнерсіздік, жалқаулық — қазақ халқы не көрсе де, сол жалқаулық, надандық себепті көріп жатыр. Қазақты сол надандықтан құтқармай тұрып, қазіргі ауыршылықтан аман-есен алып шығу оңай емес. Не қылсақ та, сол надандықпен күресіп, соны жығып, жеңудің амалын табу керек.

* * *

Тарих, өткен замандағы болып озған халықтардың ахуалы, олардың бастарына қандай қиындық, ауырлықтар келіп кешкендігін, қандай жақсылықтарға душар болып, олардың бастарына қандай жарық күндер туып өткендігін білдіретін бір ғылым.

* * *

Тілесек, кім үшін болсын, дүниеде тарих ғылымындай ғылым жоқ. Неге? — десеңіз сол тарих ғылымын оқуменен өткенде болған әр түрлі істерді біледі, оларды білу арқасында келешекке әркім өзіне бір тура жол даярлайды. Өткенде болған қате істерден сақталады.

* * *

Бұрынғы бабаларымыз, оқу-жазу білмейтін қарттарымыз XX ғасырдағы бүгінгі қазақ жастарына қарағанда өз тарихтарын артығырақ білген, ең болмағанда әркім өзінің жеті атасының тарихын ұмытпаған.

* * *

Тәуке хан өзінің әділ һәм ақылдылығы арқасында қазақтың үш Ордасын, яғни, ұлы жүз, орта жүз, кіші жүз қазақтарын біріктіріп, өзіне қаратқан қазақтардың өз арасындағы соқтық жанжалдарды бітірген. Күшсіз табындарды күштілерге қарсы тұру үшін біріктіріп, күштілерді жуасытқан, жарлыны байға, күштіні күшсіздерге біртегіс етіп, заң-закон түзеген... Тәукеден кейінгі қазақ хандарының арасында береке, бірлік болмай, әр уақыт бір-бірімен шабысып, жауласып тұрған.

* * *

Емшек сүтімен баланың денесі қанша өссе, оның көңілі, махаббаты да соншалықты өсіп, күннен-күнге арта беру шарт — бұл бір, екіншіден, бала ана қолында осылайша тәрбие алғаннан кейін мектептерде өзінің ана тілі мен әдебиетін үйретіп, өз халқының тарихи өмірі, тұрмыс жағдайымен оларды жақсы таныстыру қажет.

* * *

Бір халық, бір елдің де — дүниеде ұлт, ел болып жасауы, тіршілік етуі үшін тіл керек, әдебиет керек. Жансыз кеуде дүниеде жасай алмас, шіріп, топыраққа айналып жоқ болар. Тілі, әдебиеті болмаған ұлттың да тап сол жансыз кеудеден айырмасы болмас, өзінде айырым әдебиеті болмаған ұлттар дүниеде жасай алмас, жасар, яки, жасауы ұзаққа бармас, әдебиеті... жаны бар ұлттарға азық болар, жем болар, сөйте-сөйте ол ұлт өзі де дүниеден жоқ болар.

Халел Досмұхамедұлы – 1883 жылы Атырау облысы, Қызылқоға ауданында дүниеге келген. 1894 жылы Орал әскери-реалдық училищесіне түсіп, оны 1912 жылы бітіріп шығады. Сондай-ақ 1903 жылы Санкт-Петербург императорлық әскери-медицина академиясына түсіп, оны 1909 жылы үздік дәрежелі дәрігер атағымен, Алтын медальмен бітіріп, офицер ретінде кесімді мерзімдегі әскери мін-

детін өтеуге жіберілді.

1917 жылы II жалпықазақ съезінде Алашорда үкіметінің Ұлт кеңесі құрамына сайланды. 1920 жылы 21 тамызда Түркістан республикасы халық ағарту комиссариаты жанынан Түркістан халықтарының оқу-ағарту, мәдени һәм ғылыми мұқтаждарын өтеу үшін арнайы ұйымдастырылған Білім комиссиясының мүшелігіне, кейін төрағалығына сайланды. Ташкенттегі халық ағарту институтында оқытушысы болды. 1924 жылы Ресей Ғылым Академиясының Орталық өлкетану бюросының корреспондент-мүшесі болып сайланады.

1930 жылы 15 қыркүйекте тұтқындалып, 1932 жылы 20 сәуірде ОГПУ үштігінің шешімімен Воронежге 5 жылға жер аударылды. 1939 жылы әскери трибуналдың үкімімен ату жазасына кесіледі. Алайда аталған жылы оның артынан «түрме ауруханасында өкпе туберкулезінен қайтыс болды» деген хабар келген.

* * *

Сенен басқа жүздеген, мыңдаған қазақтың жоғарғы дәрежелі білім алып жатқанын ойыңа алсаң, сол кезде: бұл халық та еңбекке, алға басуға қабілетті екен, — деп есептейсің. Бұл: «Бір кезде дүние жүзінде алдыңғы қатарлы құрметті орындардың бірін алады, ол екінші Жапонияға айналады», — деген сөз.

* * *

Білім алуға көп еңбек, аса сабыр керек. Білім алудың жолы көп. Ең көптісі — жақсы мектеп, білімді мұғалім. Мұнан қалса көпке түсінікті жазылған білім кітаптары.

* * *

Заманымыз — мәдениет заманы, мәдениетке білім жеткізеді. Білім мысқалдап кіреді, білімді болу үшін сарғаю керек.

* * *

Еңбексіз білім жоқ. Еңбексіз елді ағартып, тездеп мәдениетті қыламын деген ой — ақылдан ауысқандық.

* * *

Оңаша жүрген елдің өз еркінде тұрғанда тілі бұзылмайды. Елдің тілін бұзатын — көршілес елдердің мәдениетін үлгіге алған мәдениетті елдердің әсері.

* * *

Біздің тәжірибемізде қазақ тілі – бай тіл. Тек сөздері ғылым жолына салынып реттелмеген тіл. Қазақ тілі ғылым жолына салынып реттелсе, ешбір жұрттың тілінен кем болатын емес, бұған илануымыз керек.

* * *

Елдің тілі бұзылуына ең алдымен оқығандары себеп болады. Бұлар жат әсерлерге бағынғыш келіп, ана тілін өзгертуге жол басшы болады.

* * *

Мектеп пен баспаның тілі дұрыс тіл болса, елдің тілі көркейтіп, байытып, гүлдендіреді, мектеп пен баспада қолданған тіл шатасқан тіл болса, ол ел – сорлы ел, мұндай елдің тілі бұзылмай қалмайды.

* * *

Жат сөздерді қолданғанда тіліміздің заңымен өзгертіп, тілімізге лайықтап алу керек. Жат сөзді өзгертпей, бұлжытпай алатын жер дүниеде тіл жоқ деп айтса да болады.

* * *

Жасында ұлт мектебінде дұрыстап оқыған адам ана тілінің заңын ұмытпайды, бөтен тілдің сөздерін ана тілінің заңымен айтамын деп шатасады.

* * *

Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлесең, бұл – сүйініш, ана тілін білмей тұрып, бөтенше сөйлесең, бұл – күйініш. Өз тілін білмей тұрып жат тілге еліктей беруі – зор қате. Бұл оқығандардың һәм оқушылардың есінен шықпауы керек.

* * *

Тіл – жұрттың жаны. Өз тілін өзі білмеген ел – ел болмайды. Мәдениетке ұмтылған жұрттың алдымен тілі өзгермекші, тілі бұзылмақшы. Тілінен айырылған жұрт – жойылған жұрт. Тілімізді бұзбай ұстарту шарттарын қарастыру, жұрт әдебиетінен, көркем әдебиеттен үлгілер көрсетіп, өрнекті түрлерімен таныстыру.

* * *

Біздің қазақ жұрты оянғаннан бері мәдениет бәйгесінде ілгері кеткен жұртқа жетудің қамын қылып жатыр. Мәдениеттің негізі – білім. Білімге тіл арқылы жетеді. Білімді жұрттардың тілі бай болады.

* * *

Мәдениет қуған жұрттың ең алдымен, тілі өзгермекші. Шеттен кірген білімін әдетпен, заң мен жаңалықтарға түсінік беретін жаңа сөздер келмекші. Тілге кірген жаңа сөздердің көбі өлкеге алынған мәдениетті жұрттың сөздері болмақшы.

* * *

Қара халық өте сақ болады. Тұрмысына, салтына, елдігіне зиянды нәрселерді қабылдамайды. «Қара қарын» ел бұзады деп, жат рулардың адамдарын өте арасына сақтықпен кіргізгеніндей, шет сөздерді де сынап, тергеп, тексеріп, текшеп, өзгертіп, өз тілінің әдетіне лайықтап кіргізеді.

* * *

Тілдің қорықшысы — қара халық.

* * *

Бір тілге кірген жат сөз бейне адамның қарнына түскен тағам. Адамның тәні ішкен, жеген тағамынан түзелмей ме.

* * *

Әдебиет тілінің қаруы — баспа мен мектеп. Баспа мен мектеп деген адам шошынарлық өте қайратты қару. Баспа мен мектепте қолданған тіл елге ақырында сіңбей қалмайды.

* * *

Ақындық — табиғаттың сыннан таңдап бірен-саран адамдарға таңдап беретін артық өнері. Тілді бұзбай ұстарту, шеберлеу, байыту ақындардың мойнына артылған зор борыш.

* * *

Түркі қауымы ислам дүниесіне қосылып із-түзсіз сіңісіп кететін элемент емес, өз елінің жоғары мәдениетімен тәрбиеленіп келген ел. Түркі қауымы Иран, Жұһут мәдениетіне қарсы бір мәдениет.

* * *

Елімізде салтымызға, тұрмысымызға сай түзелген көп ойындар бар. Бұларды менсінбей, ұмытып барамыз. Бұл жарамайды. Біздің кейбір ойындарымызға Еуропа жата таңданады.

* * *

Елдің салты, тіршілік қалпы өзгерген сайын елдің сөзін айтушылардың саны азайып, сапасы кеміді.

* * *

ҰРПАҚҚА ТІЛЕК

Түркістанның сәні бол,
Жұрт алдында әні бол.
Надандарға молда бол,
Елің үшін молда бол.
Нашарларға қорған бол,
Әділдікке құрбан бол.
Адасқанға басшы бол,
Жақсылыққа қосшы бол.

Жамандыққа ащы бол,
Адалдыққа серік бол.
Әзілге берік бол,
Сасқанға көмек бол.
Тасқанға шүмек бол.
Дұрыстықта біреу бол,
Адамдықта тіреу бол.
Арамдыққа сүлгі бол,
Кейінгілерге үлгі бол.

* * *

Қазақ баласының шыр етіп жерге түскеннен бастап, кәметке толғанға дейінгі тыныс-тіршілігі ән, жырдың құшағында өтеді. Қазақ баласын тәрбиелеуде дыбыстық ырғақтардың басты орынға шығуы, сірә, халық әдебиеті мен халық әндерінің кең тарап дамуы, оның тәрбие құралы болуы себеп болса керек.

* * *

Қазір бізге әрбір жыл, ай, апта, күн қымбат. Әдетте, қазақ халқының сөз бұйдаға жаны қас. Жазған мақала, кітабымыз, сөйлеген сөзіміз, жасаған баяндамамыз осы тағдыр-талайы ауыр ұлтымыздың уақытын ұтатындай болып туу керек. Біз ұйымды есеп үшін құрмаймыз, елдің мәдени-ағарту жағдайын титтей де болса ілгерілете ме деп құрамыз.

Four intricate black and white decorative corner flourishes, each featuring a central circular motif with a dark center, surrounded by swirling, leaf-like patterns and small dots. They are positioned in the corners of the page, framing the central text.

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫ

Міржақып Дулатұлы
— 1885 жылы қазіргі Қостанай облысының Жангелдин ауданында дүниеге келген. Бала Міржақып 1897 жылы Торғайдағы екі сыныптық орыс-қырғыз школына қабылданып, онда бес жыл оқиды. 1902-1904 жылдары Торғай уезінде мұғалімдік қызмет атқарады.

Міржақып Дулатұлының 1909 жылы «Оян, қазақ!» деген атпен атақты кітабы шығады. Сондай-ақ ол «Қазақ» газетінің жалпыұлттық басылымға айналуына айрықша үлес қосады. Бұдан бөлек 1917-1919 жылдары «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметінің белді мүшесі болады. Кеңес үкіметі орнаған соң ол елдегі әр түрлі газет-журналдарда қызмет жасады. 1921 жылы Қазақ мемлекеттік баспасының бөлімін басқарады. Қайраткер 1922-1926 жылдары Орынборда Қазақ халық ағарту институтында (КИНО, 1920 жылы ашылған) ұстаздық етеді.

Кеңестік тоталитарлық жүйе Міржақыпты 1928 жылы тұтқындап, 1930 жылы Ақтеңіз-Балтық каналының жұмысына жер аударады. Алаш ардақтысы 1935 жылы 5 қазанда Сосновец жерінде дүние салды. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін алаш ардақтысының сүйегі туған жерге әкеліп жерленді.

* * *

Жақсы болу үшін депутат болу шарт емес. Депутат болу үшін жақсы болу шарт. Депутат болған кісі абыройлы, жақсы болатын болса, жұрттың алдына Алла бергендер түсетін еді.

* * *

Халыққа қызмет етемін деген кісіге бәрібір: депутат бол, газет шығар, бала оқыт. Өзгеміздің бәріміз сай болып, жалғыз депутаттыққа қарап тұрған іс жоқ. Халқың надан болса, мың депутатың болсын, онан пайда жоқ. Депутаттықты таңсық көріп атағына қызығып, яки, бәсеке үшін баратын кісі болмасқа керек.

* * *

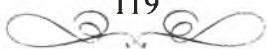
Үш жүздің баласы бәрің де қазақсың. Алған бәйгең қазақтікі болады. Алдырасаң да қазақты алдырасың.

* * *

Орыстың атты әскері «казак» атанғандықтан, біздің қазақ өзінің атынан айырылып «қырғыз» атанып жүрмекші емес. Қияметке шейін қазақ — қазақ болып жасамақ.

* * *

Тіршілік — бәсеке, жарыс. Дүние — бәйге үйретуші. Озғанға қарай бәйге береді. Жарыстың алды болып келген, бәйгенің алдын алады, ортасы болып келген, ортасын алады, соңында қалған бәйгеден тіпті құр қалады.

Дүниенің ісі осылай болған соң: адамнан адам, жұрттан — жұрт, ұлттан — ұлт озсам дейді.

* * *

Қайыршылықпен күн көремін деген — оңбайтын адамның ісі, сұраумен молығамыз деген — оңбайтын адамның ісі. Біз осы күнге шейін сұраумен келдік, берер деген үмітті бақтық. Сұрағанымыз көп, алғанымыз қанша, есепке салып байқау керек емес пе? Сұрауымыз көп болып, алғанымыз жоқ болса, сұрауда не мағына бар?

* * *

Біздің ойымызша, халық пен үкіметтің пікірі бір жерден шыққан істен артық нәрсе болмаса керек.

* * *

Азаматтар адал көңіл мен жұрт жұмысына жабылса, ұлтын тура жолға бастаса, халық өз азаматтарын өз жұмысына керек қылып жұмсауды білсе, қазақ жұрт қатарына кірмей қалмауды білмес. Істей білсек, жұрт бізді жұмсауды да үйренер.

* * *

Әр істің бағыты оң болса ғана, ерушісін адастырмайды. Өзі қайда бара жатқанын білмеген адамның етегін ұстаушылар қайдан жол табады? Жақсыны — жақсы, жаманды — жаман деу, біреуді асырып мақтаған, иә, кемсітіп жамандаған болмайды.

* * *

Басқаның айтқаны, айдағанымен жүріп, өз қамын өзі ойламаған жұрттың күні — қараң.

* * *

Адам баласы үмітпен жасайды. Кімде-кім істеген ісін аңғарып, түскен бағытына, иеленген пікіріне иман келтірумен жасағанда ғана, көздеген мақсатына жетуге болады. Кешегісін ұмытқан, бүгінгісін сезбеген, ертеңгісіне қайғырмаған адам кімге басшылық қылады.

* * *

Біз өз жұртымыздың тіл салтына, заңына түссек, елге жылдам жақындасамыз, елге жанасқан сайын ел ағартқан іс гүлдейді.

* * *

Заман бұл күйде тұра бермес, түстен кейін болса да халықтың есі енер. Алды-артына қаранар. Сонда кім дос, кім қас екенін байқар. Кім жұртты бүліншілікке салмау жолында, кім елдегі момын шаруаны желуаз ғып, аспандағы айдан дәмелі қылып жүргенін аңғарар. Аз күнге халық шыдаса, біз де шыдадық.

* * *

Егер біздің қазақ земство ісін жақсы басқарып кетсе, өз алдымызға мемлекет боламыз деуге де жарайды. Мұның үшін земство — қазаққа үлкен емтихан. Егер зем-

ство ісін жақсы басқара алмасақ, өз алдымызға мемлекет боламыз деу – әдемі түс. Түс көрмей, іс көрсек – мемлекет боламыз деп сонда ғана айтуға болады.

* * *

Автономия алу мемлекет болумен бірдей. Біз енді өз алдымызға мемлекет боламыз деп тұрмыз. Бірақ «боламыз» бен «болудың» екі арасы жер мен көктей. Сондықтан боламыз деген соң, болуға аянбай қам қылу керек. Боламыз деп бола алмай қалсақ, дүниеде онан асқан қорлық жоқ, кез-келгеннің қолында кеткеніміз.

* * *

Алашорданың көркеюі, Алаш автономиясының тез жарыққа шығуы алдымен екі нәрсеге байлаулы: милиция және һәм қазына. Соның үшін Алаш орданың алдымен қолға алатын қызметі милиция һәм ұлт қазынасы болды.

* * *

Земствоның – бір кішкентай бөлігі – автономия. Земство істерін жүргізе білуіміз автономияны іске асырумызбен байлаулы.

* * *

Қазақты ілгері сүйреймін деген кейбір азаматтар қазақ өз алдына мемлекет болсын дейді. Қазақтың көркеюін, өз алдына мемлекет болуын тілемейтін қазақ болмас. Бірақ, тілектің де тілегі бар. Аспандағы жұлдызды алып бер деп қыңқылдайтын баланың еркелігі де өзінше тілек. Бұл екі тілектің арасы жер мен көктей.

* * *

Әрбір адам шенеунік болуы мүмкін. Бірақ, әрбір шенеунік қазақ бола алмайды.

* * *

Шындығында, біздер халықтың басын бәске тіккіміз келмеді. Халық тағдыры карта ойыны емес.

* * *

Адассам — халқыммен бірге адастым, сәулесі жарық жолға ұмтылсам — ұлтыммен қосыла ұмтылып бағамын.

* * *

Шынын айтқанда, күні кеше бәріміз де ұлтшыл емес пе едік? Қазақ оқығандарының ең әуелгі тобы ұлтшылдар емес пе еді?.. «Мен әлімсақтан бері коммунист едім... мен 1905 жылдан бері партияда едім...» — деушілердің ертегісі біздің құлағымызға кіріп те шықпайды. Ат сыры иесіне мәлім. Біз білмейтін қазақтың сыры жоқ! Ал ұлтшылдарымыз қанша еді? Шын ұлтшылдың өзі аз еді. Ұлтшыл еместердің көбі өзімшіл, дәреже құмар, парашыл, шағымшыл, зорлықшыл еді.

* * *

Ұйымдаспаған халық, ұрандаспаған топ — мақсатына жете алмайды, көрінгенге жем болады, кез — келгенге құл болады.

* * *

Бізді ұлтшыл қылған нәрсе — біздің кемдікте, қорлықта жүргендігіміз, көрінгеннен соққы жегендігіміз еді.

* * *

Партияға кіргісі келген, портфель алғысы келген кейбіреулер, ішінен жек көрмесе де, Алашорданы боқтаумен карьера істейміз деп сенетін болды.

* * *

Үкімет халыққа таянып іс қылуға тиіс. Үнемі үкіметке сүйенген халық ілгері баса алмайды.

* * *

Саясат жөнінде жұрттың бәріне ұстаз — Еуропа халқы. Біз өрнекті Еуропа халқынан алуға тиістіміз. Бірақ аз уақыттың ішінде қанша сүйрегенмен жалпы жұрт Еуропа болып кете алмайды.

* * *

Дүниеде 11 миллион еврей бар: өнерлілігі, өткірлігі арқасында бұлар еш халықтан кем емес. Еврейлердің көрген қысымшылығының мыңнан бірін қазақ көрсе, әлдеқашан дүниемен қош айтысқан болар еді. Олар аздығына қарамай азуы алты қарыс жұрттармен жағаласып, теңдікке жетіп жүр.

* * *

Неміс халқы жалғыз өнер-білімге, күш-қуатқа ғана бай емес, әдіс-айлаға да жұрттан асқан жетік. Соғыс басталғаннан бері бір жағынан жауларын әскер күшімен жеңсе, екінші жағынан, әдіс-айламен меңдетіп келеді.

* * *

Өзгелерден кем болмай, тең боламын деген жұрт — қатарынан қалмасқа тырысады. Тең болғанда: адам болсын, жұрт болсын — білімі, өнерімен тең болады. Қалыспаймын дегенде осылармен қалыспасқа тырысады.

* * *

Жалғыз сүйеніш, жалғыз үміт — оқуда. Теңдікке жетсек те, жұрттығымызды сақтасақ та, дүниеден сыбағалы орнымызды алсақ та, бір ғана оқудың арқасында аламыз. Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз — оқу.

* * *

Оқытудағы мақсат — жалғыз құрғақ білім үйрету емес, біліммен бірге жақсы тәрбиені қоса беру.

* * *

Тілдің мұңы: Мен заманымда қандай едім? Мен ақын, шешен, тілмар бабаларыңның бұлбұлдай сайраған тілі едім. Мөлдір судай таза едім. Енді қандаймын?

* * *

Байлық пен білім бірдей керек.

* * *

Бөтен жұрттармен араласқан, бөтен жұрттардың оқуын оқыған адамның тілі бұзылмасқа амал жоқ.

* * *

Егер қазақ халқы таршылықтан қырғындық тапса, қабір басындағы тастарға молланың не қажеті бар, намаздың не қажеті бар?

* * *

Құдай не жазса, соны көреміз деу — соқырлықтың белгісі. Тағдырдың жазғаны болар деу — ақымақтықтың белгісі. Адам не тілесе, құдай соны тағдыр қылмақшы.

* * *

Біз мұсылман екенбіз. Құдайдан тілейді екенбіз. Дұрыс-ақ. Бірақ бізден басқа мұсылмандар құр тілекпен отыр ма? Жер жүзінде 300 миллионнан астам мұсылман бар. Олардың ішіндегі зор мемлекет — Түркия. ...Біз не қылып отырмыз? Біз жан-жақты Жасағанға күзеттіріп қойып отырмыз.

* * *

Біз басымызға түскен таршылықты бұрынғы бабаларымыздан көретін едік. Солар біздің қамымызды жеген болса, біз мұндай қорлықта, тарлықта жүрмес едік деуші едік. Кейінгі буынның ата-бабасы — бүгінгі тірі жүрген біздер. Біз келешекті ойламасақ, кейінгі нәсіліміз бізді қарғамай ма? Алла құзырында, тарих алдында біз жауапкер емеспіз бе?

* * *

Бұл заманда әскері жоқ жұрт — жұрт емес, құл. Біз қазір екі жолдың тарауында тұрмыз. Қайсысына түсетін болсақ ерік өзімізде. Бір жол — құлдық жолы. Әскер деген сөзден бұрынғыдай ат тонымызды ала қашатын болсақ, осындайда жігімізді ашып жер-суымызды қорғап, билігімізді өзіміз алып қалмасақ, күні ертең бізді алдына салып айдап жүруге ие табылады.

* * *

Милиция неге керек? Атасы басқа елдермен көрші болып отырмыз. Солардың бұзақылары бізге тимеу үшін керек. Ел ішінде жүгенсіздік шыға қалса, солардан елді қорғау үшін керек.

* * *

Әскеріміз болмаса, қазынамыз болмаса біз автономия ала алмаймыз. Автономия алмасақ, жұрт бола алмаймыз. Қайтсек жұрт боламыз дегенді ойласақ, жауап біреу-ақ: Әскеріміз болса ғана жұрт боламыз.

* * *

Сот түзелмей, халық түзелмейді. Сот халықтың жайын, салтын, рәсімін, тілін білмесе, сот емес, ол – сор.

* * *

Законның мағынасы – әдет-ғұрып, рәсім деген сөз. Закон әдет-ғұрыпқа қайшы келсе, үлкен аяққа тар етік кигізгенмен бірдей.

* * *

Сот жат тілде болса, жұғымды болмайды, әсіресе, жас балаларға түсінікті болмайды.

* * *

Біреудің кітабын сынағанда шығарушының кім екенінде жұмысы болмауы тиіс.

* * *

Сот қызметкері туралы біздің алдымен қоятын шартымыз – тазалық болуы керек. Тазалығы болмаған адам, мейлі, данышпан болсын, мейлі, кім болса, ол болсын, ешкімге опа бермейді.

* * *

Сот қызметкерілері өз елдерінде болмау керек. Өз елінде, өз ауданында тұрған адамның туысқаны, құдандасы, тамыр-танысы, дос-дұшпаны, партияласы болмай қоймайды.

* * *

Тарихы, әдебиеті жоқ халықтың дүниеде өмір сүруі, ұлттығын сақтап, ілгері басуы қиын. Әдебиеті, тарихы жоқ халықтар басқаларға сіңісіп, жұтылып, жоқ болады. Қай жұрттың болса да жаны – әдебиет. Жансыз тән жасамақ емес.

* * *

Жазушы да – суретші. Жақсы суретші адамның сыртқы түрін айтпай сала білсе, жақсы жазушы да адамның ішкі сырын, мінезін, әдетін бұлжытпай көрсете біледі, оқығаныңда көріп тұрғандай боласың.

* * *

Қай жұрттың баспасөзі мықты болса, сол жұрттың өзі де күшті.

* * *

Мәдениетіміздің қаншалық ілгері басқанын, иә, кері кеткенін көрсетіп отыратын қатесіз өлшеуіштің бірі – газет.

* * *

Шын қазақша жазылып, тіл мәселесін қолына ала туған осы «Қазақ» екенін ешкім бекер дей алмас. Бұл неден? Әрине, шығарушыдан – дейміз.

* * *

«Қазақ» газетінің басына үй сүгірет орнатуда мынадай мағыналар бар еді: Киіз үй – киіз туырлықты қазақ халқы. Үйдің түндігі ашық, есігі жабық болуындағы мағына: түндік жарық беретін жол, есік түрлі заттар кіретін жол дегендік. Жарық жолы ашық, еркін болсын, түрлі заттар кіретін жол есігі еркін болмасын делінген еді. Түндіктен түсетін жарыққа өнер-ғылым енгізілген еді. Түндік күнбатыс жағынан ашылуы өнер-ғылым Еуропа жағында күшті болған себепті қазақ ішінде Еуропа ғылым-өнері тарасын деген мағына еді. Үйдің есігі қазақ деген сөзден жасалған. Ондағы мағына «Қазақ» газеті қазақ жұртына әрі мәдениет есігі болсын, әрі сырт жұрт жағынан күзетші болсын делінген еді.

* * *

Халықтың мәдениет жолында ілгері басып, ел қатарынан қалмасына себепші болатын нәрселердің бірі – баспасөз, яғни, газет-журнал, кітаптар екендігі шексіз.

* * *

«Қазақ» газеті – әуелі тез ойланып, тез дүниеге шыққан істің бірі, екінші, пұлмен емес, тәуекелмен бастаған істің бірі.

* * *

«Қазақ» 5 жылдық ғұмырында ешкімге жала жапқан жоқ. «Әкесі өлгенді де естіртеді» дегендей, ешкімнің айыбын жасырған жоқ.

* * *

Өзінің тарихын жоғалтқан жұрт, өзінің тарихын ұмытқан ел қайда жүріп, қайда тұрғандығын, не істеп, не қойғандығын білмейді, келешекте басына қандай күн туатынына көзі жетпейді. Бір халық өзінің тарихын білмесе, бір ел өзінің тарихын жоғалтса, оның артынша өзі де жоғалуға ыңғайлы болып тұрады.

* * *

Кейінгіге ғибрат аларлық үлгі тастап кетіп, алғыс, рахмет алармыз ба? Жоқ, далаға лағып, жөнсіз кетіп, қарғыс, лағнет алармыз ба? Кеудесінде көзі бар адам көп ойланарлық жұмыс. Тарих – түзу жөн үйретуші. Тарих – түзушіліктің кітабы. Тарих – тіршілікте жолбасшы дейтініміз осы.

* * *

Тарих дейтін – бұрынғы өткен заманның жайынан сөйлеп тұратұғын, бұрынғы өткен кісілердің ісінен хабар беретұғын бір ғылым. Қазақтың көбі оны «Шежіре» деп атайды.

* * *

Қазақ – Х ғасырдың ар жағында көп заман бұрын өзінің хандары болып, өзін-өзі билеген, ежелден қазақ атанған түркі жұртының бір тарауы.

* * *

Бір жақсы нәрсенің қолға түсуі, жаман нәрседен гөрі қиынырақ болады.

* * *

Өткенге өкінуден пайда жоқ. Тек сол ғапілдіктен ғибрат алып, өзімізден кейінгі жас буынның қамын жеп, қайғысын ойлайық, көз жасына қалмалық.

* * *

Жақсы істен — жақсылық, жаман істен — жамандық тумақшы. Бұрынғының: «Не ексең — соны орасың» — деген сөзінің терең мағынасы осы.

* * *

Біздің қазақ жалқаулықтың үстіне «ақсүйек» келеді, қара қызметке кіруге арланады. Азырақ оқыса, көзіне «төрелік» елестей бастайды. «Жарлы болсаң, арлы болма» — деген мақал қазақтан шықса да, біздің жарлылар тым-ақ арлы.

* * *

Қайдан өрбігенін, қайдан өскенін ата-бабалары кім болғанын, не істегенін білмеген жұртқа — бұл талас-тартыс, тар заманда арнаулы орын жоқ.

* * *

Біреудің көрнеу жауыздығын айтпаудың өзі – жауыздық. Біреудің ұрлығын біле тұрып айтпасаң, сен өзің ұрысың.

* * *

Бүкіл халықтың тәрбиесі – әйелдің қолында. Әйел – халықтың анасы. Тәрбиесіз ананың өсірген баласы қандай болмақ? Күңнен ер көңілді, кең пейілді азамат қалай туады? Күңнен құл тумақшы емес пе?

* * *

Адамның алдымен адам сипаты болуы шарт. Өзінен басқаның тілегін тілей алмаған, арын, иманын жеке басының пайдасы үшін қысқа күнде қырық сататын соғылғандардан – қаны тамып тұрған ұлтшыл артық.

* * *

Жалпы, мұсылман жұрттарына ортақ, жылына екі рет келетін ораза, құрбан айттарын есепке алмағанда, біздің қазақ-қырғызда жалғыз-ақ мейрам бар, ол – Наурыз. Наурыз – қазақтың шын мағынасындағы ұлт мейрамы.

* * *

Құдайдың әмірімен қазір де Хожа Ахмет Йасауи хазреттері қабірінен тіріліп шықса, қазақ халқына дін үйретпес еді. «Өздерің де мұсылман екенсіңдер», – деп, дүлділіне мініп алып, Қара Еділден – Алатауға, Омбы-

дан – Әмударияға шейін қазақ бар жерді аралап: «Тез жұрт салып, шәһәр болыңдар, егін саймандарын алып, жер жыртыңдар», – деп жар салар еді.

* * *

Әр елдің қолданған салт-санасы сол елдің кәсібімен байлаулы. Салт-сананың негізі – елдің қолданған кәсібінде.

* * *

Қай істің болса да негізі түзелмей – өзі өркендемеке емес, көштің беті түзелмей – болжаулы жерге жетпек емес.

* * *

Салт-сананың нағыз тетігі – ғылым емес, кәсіп жасау. Елдің қолданған кәсібі, кәсібінің түрі өзгермей, құрғақ ғылым салт-сананың өзгеруіне артық себеп бола алмайды.

* * *

Тұрмыстың тетігі – кәсіпте, кісінің ақылын да, мінезін де, тәрбиелеп шығатын – оның қолданған кәсібі. Бұл тұрмыстың негізгі заңы, аспанның астында бұл заңға бағынбайтын жан жоқ.

Жанша Досмұхамедұлы
– 1886 жылы қазіргі Батыс Қазақстан облысы Сырым ауданында дүниеге келген. Бала Жанша 1899-1905 жылдар аралығында Орал әскери реалдық училищесінде оқып, бітіріп шығады. Сондай-ақ ол 1906 жылы Орал облысының стипендиаты ретінде Мәскеу университетінің заң факультетіне түсіп, оны 1910 жылы аяқтап шыққан.

Ж.Досмұхамедұлы 1917 жылдың ақпан айына дейін Томск сот округі прокурорының орынбасары болып қызмет етеді. Аталған жылы Мәскеуде өткен Бүкілресейлік мұсылман сиезіне басқа да қазақ делегаттарымен бірге қатысып, мұсылман істерін басқаратын «Шуро-и-Ислам» комитеті төрағасының орынбасарлығына сайланады. Сондай-ақ ол «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметінің белді мүшелерінің бірі болады. Ол жалпыхалықтық II съезде Алашорда үкіметінің мүшелігіне облыстардан тысқары делегат ретінде кіреді.

Алашорда тарқатылғаннан кейін ол әртүрлі салада қызмет етеді. Алайда 1930 жылы тұтқындалып, 1932 жылы Воронежге 5 жыл мерзімге жер аударылады. 1938 жылы қайта ұсталып, ату жазасына кесіледі.

* * *

Біздің мақсатымыз — ел билігін халықтың өз қолына беру, қазақ халқы автономияға ие болып, алдағы уақытта өз тағдырын өз қолына алуы тиіс. Біз тапқа, жікке бөлінбейміз, біртұтас халық ретінде болашақ үшін күресеміз.

* * *

Қазір желбіреп тұрған бостандықтың жасыл туы — бәрімізді бірлікке, бауырластыққа шақырады. Қазақтың қара шаңырағы бәріне де пана бола алады.

* * *

Бізге береке-бірлік әкелетін — тек әділдік. Қалың халықты тонаушыларды, момынды жылатушыларды — серіктікке алмаймыз.

* * *

Қазақты — елдің тұрмысын, тілін, мінез-құлқын, әдет-ғұрпын білетін қайраткер ғана басқаратын болады. Сол себептен де біз қалай да Ресейден автономия алуға тиістіміз.

* * *

Біздің тірегіміз барлық халық, қалың жұрт — бай, кедей, ру, ақсүйек, тайпа болып бөлінбей — баршамыз болып бірлік туын көтеру.

* * *

Қазақстан жағырапиялық жағынан біртұтас мемлекет ретінде басқарылуы тиіс. Барлық жоғары лауазымдар сайланып қойылуы керек. Егер де кеңес өкіметі саяси еркіндік жариялап, еркін партия құруға мүмкіндік берсе, оларға да осы талапты қою керек.

* * *

Қазақтың бостандығы мен тәуелсіздігі үшін бізбен бірге болатындар — досымыз, өз қара басының қамын ойлап, әркімнің артына ілесіп адасқандар — жауымыз. Автономияға, қазақтардың өзін-өзі билеуіне кеселдік жасаушылар — дұшпанымыз.

* * *

Кең байтақ жерімізді, дарынды ұлтымызды, шұрайлы тілімізді, халықтық өнерімізді сақтап қалу үшін бәріміз бірігіп, қол ұстасып, сапқа тұратын уақыт келді. Бізді екі ғасыр бойы тепкінінде ұстаған Россия бүлікке бөленді, қандастары біріне-бірі қарсы тұрып, өзара жанжалдасып жатыр. Орыстардың бірқатары дүние-мүлік үшін жан-таласса, екіншілері билікке құмартып қан төгуге шықты. Міне осындай шым-шытырық жағдайдан шығудың жолын біз өзіміз іздеуіміз керек.

* * *

Біздердің мақсатымыз үкімет құру және оның тірегі әскер жасақтау. Үкімет пен әскер үшін қаржы керек, міне, осы мәселені талқылап, халықтың қолдауына ұсыну.

* * *

Келіспеушілікті — келісіммен түзейік. Ауырған жерімізге жұмсақ алақанымызды басайық. Жарамызды жазамыз деп езуіміз көпіргенше дауласар болсақ, оның аты — құру.

* * *

Біздің халқымыз Россия империясының қарауындағы саяси құқықтан әбден қараң қалған, экономикалық қанаудың ең ауыр зардабын көрген халық. Қазақ елінің 17 млн. шаршы километрге жуық территориясы орыс отаршыларының меншігіне көшті. Ең құнарлы, тұрмысқа қолайлы жерлері, қазақ шаруаларынан алынып, Россиядан қоныс ауыстырған-келімсектердің пайдалануына берілді. Қазір қазақ жеріндегі халықтың 42% орыстар. Халқымыздың тұрмысы өте ауыр, тіпті қайыршылық жағдайда, мекені тау мен тас, шөлейт аймақтар. Халықтың ұлт-азаттық көтерілістері аяусыз жанышталып, қанға батырылды.

* * *

Ендігі біздің мақсатымыз – Россияның құрамында жаңа демократиялық автономия құрып, халқымызға шын мәнісінде тәуелсіздік, еркіндік алу, жерімізге, суымызға, жер асты байлығымызға өзіміз қожа болуымызды көк-сейміз. Осы позициямызды ортаға сала отырып – біздің айтайын дейтініміз, қазақ еліне шын мәнісінде теңдік, азаттық берсеңіз біз кеңес өкіметін мойындаймыз.

МӘННАН
ТҰРҒАНБАЙҰЛЫ

Мәннан Тұрғанбайұлы – 1886 жылы Шығыс Қазақстан облысының Абыралы ауданында дүниеге келген. Алғашқыда Мәннан оқу іздеп, Семей қаласына барып, Кәмәлиден хазіреттен арабша дін оқуын оқиды. Алты жылдай Семейдегі медреседе оқып, 1906-1910 жылдар аралығында туған ауылында ұстаздық қызмет атқарады. 1910 жылы Уфадағы «Ғалия» медресесіне түсіп, оны 1915 жылы бітіріп шығады.

Ол Орынборда Ахмет Байтұрсынұлының жетекшілігімен шыға бастаған «Қазақ» газетіне шақырылады. 1917 жылы Орынбордан Семейге келіп, «Сарыарқа» газеті редакторының орынбасары ретінде Санкт-Петербургтегі екі жарым айлық курстан өтеді. 1917 жылғы сәуір айында өткен Семей облыстық қазақ сиезінде комитет мүшесі болып сайланады. 1918 жылы Алашорданың атты әскер полкіне қабылданады. 1919 жылы «Қазақ тілі» газетінің жауапты редакторы, тұңғыш шығарушы болған.

1930 жылы ОГПУ сот коллегиясының үкімімен М.Тұрғанбайұлы Семейде қамауға алынып, Қапал түрмесіне айдалып, 1932 жылы айыптары дәлелденбегендіктен түрмеден босатылады. Алайда 1937 жылдың 20 тамыз күні ату жазасына кесіледі.

* * *

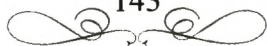
Қазақ жұрты бұл күнге шейін көпшілікке үйренбеген жұрт. Бұрынғы заманда ел қамын жеген ерлер көп шығып, көпшілдік мінездері болса да, Россияға қарағаннан кейін ол мінезден айырылды.

* * *

Қазақ баласын оқытқанда: біліп шықса — мал тауып береді, төре болып, беделімді күшейтіп, биік болады, дұшпанымызды мұқатып кек алып береді деген ойда болады. Білім алып, көпке пайдасы тисін — деген ой хабарында болмайды. Жақындарына — мінерге көлік, сауарға сауын берсе, өзіне қоғам, күш қылу үшін береді, көмегі тиген адамын біржолата иемденіп алады. Не күшінен, не сөзінен, не еңбегінен пайда тимейтін кісіге (бірдемені көздемей) қайырылысқан қазақ болмайды. Газет, журнал ал, серіктікке жазыл десең, әуелі өзіңе тиетін пайдасы бар ма? — деп сұрайды.

* * *

Қазақ қатарға кіріп, жұрт болсын деген кісі — тәрбиенің жолынан айырылмасқа керек: әуелі қазаққа өзінің кім екенін, адамшылық құқығын білдіруге, онан соң Отанын танытып, жақсы көргізуге, сонан соң дүниедегі барлық адам баласы бауыр екенін білдіріп, көпшіл, адамды сүйгіш қылуға тырысу керек.

* * *

Ұлтшылдық – кісішілдікті айыра білмеген, бас пайда-сынан басқаны ойына алмаған, дін хакімі, шарифатқа бас иіп, іске асырмаған, мәдениеттен жырақ жатқан қазақ секілді жұртты – салғаннан көпшіл қылам демей, әуелі ұлтшыл қылу керек.

* * *

Өз басын таза ұстап, алып жүре алмайтын нашар әйелден – намысты, жігерлі, ұлтшыл бала тумайды.

* * *

Мәдениетке аяқ басуға айналған жұрттың еркек, әйелі білімге бірдей ұмтылады. Өңкей ерлері ғана білімге ұмтылып, әйелдері жанды қуыршақ есебінде қалған ұлтты – мәдениетке ұмтылған жұрт деп айтуға болмайды. Ондай ұлт қанша талпынғанымен түбірлі мәдениет жасай алмайды. Бір ұлт – бір кісінің денесі сияқты, дененің жартысы – әйел. Ерлері ғылымды болып, әйелі надан қалған ұлт – бір жағынан жын соққан денемен бірдей.

* * *

Әр нәрсені білуге, үйренуге ұмтылу – кісінің табиғатына біткен жан ләззаты. Өнер-ғылым – еркек-әйелдің ортақ сыбағасы. Әйелді оқытпай надан қалдыру – жан ләззатынан жұда қылған болады. Бүтін адам баласына ортақ ғылым дариясынан татырмай қызғанған болады. Тұқым болып, ел атағымызды жоғалтпайтын баламыз – әйелден туады, әйелдің қолында өседі.

* * *

Қазақ мәдениетке бет алды. Бет алған соң, енді өнер-білім ғана бағалы, дәрежелі болады. Енді атағыңа, байлығыңа ешкім қызықпайды. Оқымаған әйел — кісі ретінде алынбайды. Мұны ойласа, баласына жаны ашыған мейірбанды ата-аналар әйел балаларын оқыту керек.

* * *

Халықтың басы қосылған орында қазақ тілінің маңызын, тілін жүзеге асыратын курстарға қолынан іс келетін таза жігіттерін жіберсін. Халықтың ұмтылуы, ел ынтасы деген осындай ретпен табылады. Істің бәрін жоғарыдан күтіп отырып, өзіне берілген құқықтарын пайдалана алмаған ел — еш уақытта қатарға кірмейді.

* * *

Езілген, тепкіленген, қорлық көрген, жабы болған, қайраты сынған, қам көңіл болып жүдеген, қазақ азаматтары! Сен бүгін тіріліп отырсың, сенің тілің үкімет тілі болып отыр. Сол үкіметтің толық құқықты нағыз мүшесі болып отырсың. Қазақтың келесі буындарының алдында өздеріңе «қара таңба» қалдырма!

* * *

Шындап кіріссек, нағыз қазақ тілінде түрік шежірелері жазылады. Оқу жұмысында кешіктірмей қолға алып кірісетін қызметіміздің бірі осы. Өзімізді — ел қатарлы ұлт санап, ұлт мектептерін ашып отырып, өз ұлтымыздың шежіресін керексіз қылсақ, үлкен ұят.

* * *

Жас балаға дүниедегі ләззатты нәрселердің бәрін дайындап жасап қойған дастарханнан пайда жоқ. Ең пайдалы нәрсе — ананың сүті.

* * *

Тіршіліктің тартысында кімнің жеңілгісі келеді? Нашар, қайғылы тұрмысты кім жақсы көреді? Әрине, ешкім тіршіліктен жеңілуді, құл болуды, қайғылы дәурен сүруді қаламайды, амалсыздан жеңіледі.

* * *

Шаруашылық деген бір-ақ сөз болса да, тарауы тіпті көп. Шаруаның көбейіп, азаймағы мәдениеттің түріне қарай болмақ. Мәдениетсіз жұрттың шаруасы аз, мәдениетті жұрттың шаруасы тіпті көп.

* * *

Кісінің біреуі — мал өсірген көшпелі, біреуі — егін салып, бақша отырғызған отырықшы болған соң бірінің мұқтажы болған нәрсесі екіншісінен табылатын болды.

ΧΑΛΕΛ
ΓΑΒΒΑΣ

Халел Ғаббас – 1888 жылы қазіргі Шығыс Қазақстан облысына қарасты Семей қаласында дүниеге келген. Бала Халел 1901-1909 жылдары Семей ерлер гимназиясында оқып, оның толық 8 класын бітірген. Сондай-ақ ол 1910 жылы Мәскеу университетінің физика-математика факультетіне түсіп, 1915 жылы 2-дәрежелі диплом алады.

Халел Ғаббасұлы еңбек жолын Семей қаласында уақ-қарыз серіктігінде инспектор болып бастайды. Патша үкіметі құлаған соң ол елдегі саяси өмірге, Алаш қозғалысына белсене араласады. Уақытша үкімет тарапынан ол Түркістан комитетінің мүшелігіне тағайындалады. Бұдан бөлек Семей облыстық қазақ комитеті төрағасының орынбасары, облыстық земство басқармасының мүшесі, облыстық Делегаттар жиналысының мүшелігіне сайланады.. Сондай-ақ ол Алашорда үкіметінің Төрағасы Әлихан Бөкейханның орынбасары болады.

Кеңес үкіметі тұсында әртүрлі саяси-қоғамдық істердің бел ортасында жүреді. Алайда 1930 жылы қуғын-сүргінге ұшырап, 1931 жылы Мәскеу түрмесінде ату жазасына кесіледі.

* * *

Автономия — юнан (грек) тілі. Қазақшаға аударғанда өзін-өзі билеу, өз тізгіні өзінде деген сөз. Автономиялы жұрт өз тізгінін өз қолына алып, тек шылбырының ұшын ғана кіндік үкіметке ұстатпақ.

* * *

Автономия жұмысы жеңіл емес, ауыр. Бірақ дүниеде ең қиын жұмыс — өмір, тұрмыс ісі хәм соның тізесі. Тәрбие, мәдениет жүзінде болған неше түрлі өзгерістер — өмірдің салған соқпағы, өмір — жұрт жетекшісі. Өмір құрығынан ешкім қашып құтыла алмақ емес.

* * *

Алты алаштың баласының басы енді қосылмаса, мұнан былай автономия болсын, ұлт мақсаты, өсетін өркен үрім-бұтағымыздың қамы болсын, жерге көмгенмен бір есеп. Мұнан былай біздің басымыз қосылмайды. Күш біріктіріп, жұрт болатын заман нақ осы уақыт.

* * *

Қай істің болсын ұшығы — жұртта. Жұрт жұмылып, анау бай, мынау кедей дегенді қойып, сексендегі шал, сегіздегі балаға дейін тік көтеріле жұмысқа кіріссе, автономия аяғынан қаз тұрып кеткені. Жабыла жұмылғанның белгісі не? Біз бұрын біреуге қоңсы қонып отырып, қазына жинай алмаған жұртпыз. Сондықтан, әзірше автономия жолындағы салықтан — үстіндегі киімін сатса да ешкім бас тартпау керек.

* * *

Автономия мәселесі аяқ астынан туып отырған жоқ. Неше рет кесіліп, шешілген мәселелердің бірі.

* * *

Заң — өмір киімі. Заман өзгерген сайын өмір ағыны да, заң қалпы да өзгермек. Сондықтан, өмір тұрмысына, ғұрып-әдетіне, рәсіміне үйлесетін заңды жұрттың өзі шығаруы керек. Бір жұрт үшін бір жұрттың заң шығаруы сырттан біреуге тон пішкенмен бірдей емес пе?

ЖҮСІПБЕК
АЙМАУЫТҰЛЫ

Жүсіпбек Аймауытұлы
— 1890 жылы қазіргі Павлодар облысы Баянауыл ауданында дүниеге келген. Бала Жүсіпбек 5 жасынан бастап ауыл молдасынан хат таниды. 1911 жылы Керекудегі екі сыныптық орыс-қазақ мектебіне кіріп, білім алады. Сондай-ақ 1914 жылы Семейдегі мұғалімдер семинариясына түсіп, оны 1919 жылы бітіріп шығады.

Ол ел ішінде бала оқытып, жас ұрпаққа тәлім тәрбие береді. 1917-1919 жылдары Алаш партиясына кіріп, Алашорда үкіметінің құрылуына атсалысады. 1921 жылы Семей губерниялық оқу бөлімінің меңгерушісі, «Қазақ тілі» газетінің редакторы және журналистер бюросының хатшысы қызметін атқарды. 1924-26 жылдары «Ақ жол» газетінде бөлім бастығы міндетін атқарса, 1926-29 жылдары Шымкент педагогикалық техникумының оқытушысы әрі директоры болды. Ж.Аймауытұлы артында «Ақбілек» романы сынды көптеген көркем шығарма қалдырды.

Кеңес үкіметі 1930 жылдың 21 сәуірінде Мәскеудегі Бутырька түрмесінде Ж.Аймауытұлын ату жазасына кеседі.

* * *

Бір адамның бақыты — бір ұлтты бақытты қылуға жетпейді. Ұлтын, Отанын көркейту, қандас-діндес, тілдес бауырларының қамын жеу — бұл жақсы жұмыс. Адамның өз басының көркеюімен ұлты көркеймейді, ұлты көркейсе — өзі көркейеді.

* * *

Қазақта қашаннан: білгіштің соңынан ергіштік береке бар.

* * *

Ұлтшыл болу — адамшылдық ісі емес, заманның ісі.

* * *

Адам туа сала — ұлтшыл, туа — адамшыл бола бермейді. Ұлтшылдық сезім де сол сықылды: әуелі үй ішінен, одан қала берсе туған ауыл, туған жерден бастап, жоғары өрлейді. Туған ауылын, жерін сүймеген адам — ұлтшыл да бола алмайды.

* * *

Құлға «дес» тиген күні құдайды ұмытып, бармақ бастыға сала бастайды.

* * *

Орыс тәрбиесін алған бала — ұлт қызметкері бола алмайды.

* * *

Қазақтың ұлтшылдығы — бағындыруды көксеген, шегіне жеткен, озбыр ұлтшылдық емес, алдымен бас қорғауға, жан сауға қылуға, жете алса — теңдік алуға талпынған тіленші ұлтшылдық. Тұрмыс жүзінде уақ ұлттардың қалың бұқарасы теңгерілмей тұрғанда, ұлтшылдық жоғалмайды.

* * *

Әлеумет құрылысы қандай болса, халықтың ой-жүйесі де, жан қалпы да соған лайықтанып, икемденіп қалыптанады.

* * *

Алаш қаласына қазақ басшылары жиналып, Алаш Ордасын көтеріп қызметке кірісе бастады. Алаш Орданың қазіргі мақсаты — қазақты жұрт қылып, автономия алу. Осы жолда Алаш Орда милициясын жасап, қазынасын толықтыруға кірісіп жатыр.

* * *

Ұлты үшін құрбан болуға шыдағандық — ұлтшылдықтың осы күнде ең берік ережесі.

* * *

Артынан елі ермеген басшы — басшы бола алмайды. Басшының артынан ермеген ел — ел бола алмайды. Құдайға шүкір, әзір басы аман, малы түгел еліміз де бар, ел қамын ойлап, тура бастарлық еріміз де бар.

* * *

Ұлтын шын сүйіп, аянбай қызмет қылған азаматы көп жұрт — күшті, өнерлі, білімді жұрт болып, күресте тең түсіп, басқаларға өзін елетіп отыр. Ұлты үшін құрмет қылмай — бас қамын ойлап жүрген азаматтардың елі артта қалып отыр. Ұлтшыл жұрттар, әне, Германия, Япония, Англия, Түркиялар, олардың баласы жасынан «ұлтым» деп өседі.

* * *

Қазақты тура жолға бастайтыны да, адастыратыны да — оқығаны. Оқығанын қазақ сыйлайды, соңынан ереді. Қадірлейді. Сенеді. Білімді, ақылды, жақсылықты, үлгілі, тәртіпті, ақиқатты, әділдікті, қызметті — оқығандарынан күтеді.

* * *

Естеріңізде болсын: қара халықтың мәдениетті болуынан, мәдениетті кісінің қазақ болуы қиын, баласына осы бастан ұлт рухын сіңіріп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелеу керек.

* * *

Қазаққа аюдай ақырған шенеунік табылуы оңай, ерінбей-жалықпай, бақырмай, шақырмай іс бітіретін, терісі қалың, көнбіс, табанды қызметкер табылуы қиын.

* * *

Оқығандар! Бұл уақыт — жан тыныштық іздейтін, қызық қуатын уақыт емес, қызмет қылатын, еңбек сіңіретін уақыт. Ойланыңыздар: халық біз үшін емес, біз халық үшін туғанбыз, олай болса, мойнымызда халықтың зор борышы, ауыр жүгі жатыр.

* * *

Саясат қызметшісі де, заң қолданушы би де, құлық түзетуші де адамдардың қылығын жақсы ұғып, білуге тиіс. Ақын, жазушы, артист, бір сөзбен айтқанда, кім көппен аралас әрі істес болса, бәрі де адамның психологиясын білу керек.

* * *

Ғылымды кісінің білімі де күшті, білегі де күшті. Надан кісі оған құр қол кісі сияқты. Алыса кетсе, айлалы, азулы кісі нашар кісіні алып соғатыны ап-анық.

* * *

Өнер, ғылым — қаражатпен табылады, өнер, ғылым — қаражат табады. Қаражат — жан асырайды! Халықтың

бай өнерлі болып жетілуіне де байлық керек. Жалаңаш кедейге өнер үйрен деу өгізбен жарысып бәйге ал деген сияқты.

* * *

Ғылым – білімге қонады, білімсіз ғылым – саңырау, ғылым – білімді ұлғайтады, ғылымсыз білім – тым құрғақ. Білімді орнына жұмсау керек, жамандыққа салынған білімдіден – білімсіз артық.

* * *

Тыныш отырып, бәрін біліп, іске орайсыз болған адам – кемел адам емес. Қайта бір нәрсеге құлшынған, құмартқан адам, іс жүзінде тапқыш зерек адам – адамшылықтың көгіне өрлеген адам болып табылады.

* * *

Өмірге, тіршілікке пайдасыз білімнің – білім сәні жоқ. Қандай білім болса да, күндегі тіршіліктің азды-көпті түзелуіне қолғабыс ету керек...

* * *

Әрбір білім – шын білім болса, есепті қолданбай тұра алмайды.

* * *

Сөз болмаса, кісі ойлай алмас еді, ойлай алмаса — еш нәрсені білмес еді. Адамның ақылымен бірге өсіп, біте қайнап, әр жұрттың мінезін анық суреттейтін — тағы сөз.

* * *

Тіл — жанды нәрсе сияқты: тіріледі, өседі, жоғалады. Өнер-ғылымға аяқ басқан жұрттың тілі өсіп, көбеймек, тілі күшейген жұрт — өнерлі де болмақ. Тілі жоғалған жұрт — әдет-ғұрпынан, мінезінен айырылып, ақырында жұрттығы да жойылмақ. Тілін тірілту, жоғалту — әр халықтың өзінен һәм оқымысты, білімді адамдарынан.

* * *

Төңкерістен бері еріксіз кіріп кеткен жат сөздер бар. Оларды халық сіңіріп алып қойды. Жұрттың миына орнап алды. Енді олардың орнына жаңадан қазақ сөзін тауып кіргізіп, жат тілді қуып шығарамыз деп талпынғанмен болмайды. Бойға сіңіп кеткен асты қайта құсуға бола ма?

* * *

Кіріп қалған жат сөздерден қашпайық. Орынсыз тілге зорлық қылмайық.

* * *

Мәдениетке кірісе бастаған жұрт — өз тілінен айырылып қалуы мүмкін, себебі: мәдени жұрттың — ғылыми,

әдеби тілін өзінің жақын тіліне аударуға шамасы жетпейді, жетпеген жерде біреудің даяр тілін ала салады.

* * *

Ана тілі – халық болып жасалғаннан бергі жан дүниесінің айнасы, өсіп-өніп, түрлене беретін, мәңгі құламайтын бәйтерегі.

* * *

Қазақ – мәдениет жүзінде ерте туып, кеш қалған халық. Кенже қалғанымызда, әрине, көп себеп бар: жер, тұрмыс, ғұрып, әдет, надандық, жалқаулық, діні адасқандық (фанатизм), саяси бірліктік болмағаны.

* * *

Адамның тағдыры – өз қолында. Сорлы болған адам: «тағдырға шара бар ма» – деп жұбаныш етеді. Тағдырыңды – күндегі тамызықтай істеген амалыңмен өзің жасап аласың.

* * *

Милицияның керектігі: заман – күштінікі, қару – жарақтыныкі, атты – тондынікі. Әскер жасап алмасақ, осындай астаң-кестен аударыспақ заманда – елімізді, жерімізді, мал-басымызды қорғап ала алмаймыз, көрінгеннің ауызында кетеміз, жұрттығымыздан айырыламыз...

* * *

Күні бұрын жасап алған жоспарынан айырылмай, соғыс жүргізбек болған әскербасынан жаман жоқ. Ал тіпті жоспарсыз жүргізсе, одан да жаман.

* * *

Ешкімнен қорықпаған би — әділ болмақ, ондай әділ биде — туысқан жоқ, бидің алдында айыпкер қандай бай, күшті болса да дірілдеп тұрмақ.

* * *

Әдебиетке қызмет қылуды әркім-ақ тілейтін шығар, бірақ қолдан келмейтін нәрсеңмен қызмет қыл деп әдебиет қыстамайды. Өлеңнен өзге — ертегі, жұмбақ, мақал, тақпақ, қара сөзбен қызмет етуге де болады. Шамасы келетін де, келмейтін де өлеңге жұмылғандық —бәрі бірдей не тойшы болғандық, не қойшы болғандық.

* * *

Қандай өнерпазды, ақынды, данышпанды болсын, өз заманының сыншылары әділ көзбен қарап, баға беру — шетін нәрсе. Заман сыншыларының бүйрегі не олай, не былай бұрып кетпей тұрмайды. Талай таланттардың, талай жақсылардың қадірін жұрт өлген соң біледі.

* * *

Әдет — табиғаттан күшті.

* * *

Ақын-жазушы біткенді бір қалыпқа соғуға болмайды. Қиялы күшті ақын — романтик болса, ақылы күшті ақын — нағызшыл болса, неге бұлай болмай, олай болсын деу — «Өзіңді қайта жарат» деген сөз.

* * *

Ақын өзгелердің сезбегенін — сезеді, көрмегенін — көреді, ойламағанын болжайды, тілі жетпегенін — айтып береді.

* * *

Өзі өмірді анық біліп, өзгелерге жөн сілтеп, қараңғыны жарық, бұлдырды ашық көрсете алмаған ақын — ақын емес.

* * *

Тіршілік деген — бір әурешілік: өмір, өлім мәселесі талай ойшылдарды, ақындарды терең қиялға батырған.

* * *

Әдебиет — өнер. Өнер азды-көпті еркіндік тілейді. Қазақ әдебиеті көгерсін, гүлденсін десек, жалаң тап көзімен, не саясат көзімен қарап сыңаржақ етпей, сынау керек.

* * *

Шын жүректен – табиғатынан қайнап шықпаған сөзде – жан болмайды, ондай сөз ақындыққа жатпайды, «Бей намаздың» намазы болып шығады.

* * *

Жалпы мәдениет, әдебиет мәселесі – әрбір ұлттың тарихының төрінен орын алатын қиын мәселе. Солай болған соң, мәдениеттің күрделі тарамының бірі ән-күй әңгімесі де жеңіл емес.

* * *

Оқымай – мәдениет жоқ: мәдениетсіз ел, қандай кәп болсын, күшті болсын, ұлтшыл болсын, ұлттығын сақтап, табанды ел болып тұра алмайды.

* * *

Әдебиет – халықтың сөзі емес, белгілі жазушының сөзі. Жазушы халықтың ақыл-ойын, мінезінің әр түрлі тарауын суреттеп, халықтың алдына жайып салады.

* * *

Қол астындағы елін қорқытып, соқыр қылып бағындырып ұстау үшін өкіметтер – дінді құрал қылған, оңай мал табуды дін басшылары да жақсы көрген, өздері де дінмен суарылып тәрбиеленген.

* * *

Мәдениеті күшті жұрт — еліктетеді.

* * *

Мәдениеті көпей: ел дүниені, табиғатты — білім жолымен, ақылмен өлшеп танымайды, жорумен, аңыз қылумен таниды. Бүгінгі мәдениетті елге әншейін, жай нәрсе тәрізді көрінген табиғат сырлары, істері, күштері — бұларға жат, керемет болып көрінеді.

* * *

Мәдениеті көпей, табиғат сырына ақылы жете алмаған елде дін әсері де күшті болады. Жоққа нанудың, бұлдыр қиялдың ұясы — дін: бақсы, балгерге, әулиеге, кереметке, дуаға, тұмарға, ішіркеге, аруаққа жалыну, кітап көтеру, жан бар деп, жұмақ, тамұқ бар, көр азабы бар, қиямет, сират бар деп сену — бәрі де дін мұрасы.

* * *

«Ағаш көркі — жапырақ» дегендей, газет көркі — ел хабары деуге болады. Ол — аз. Газет қалың бұқараныкі болуы үшін елмен қоян-қолтық айқасуы керек.

* * *

Газетке елдің селқос қарауының бір себебі: өз мүддесін сөйлейтін, қышыған жеріне дөп келетін сөздердің аз ба-сылуынан деп жоруға болады.

* * *

Ел: «Жазбасам, маған серт, баспасаң, саған серт!» — деген жолға түссе, сонда газет елдікі болады.

* * *

Бір халықтың тарих жүзінде ақыл-ойы жараланып, ілгері басуы — адамшылықтың жоғарылауына да себеп болмақ.

* * *

Тарихшы өткен замандағы адамдардың қылығын ұғу керек. Әрбір істе біз неліктен олай етпей, бұлай ететінімізді анық білсек, өз өмірімізді де анық біліп, өмірімізді өзіміз билеп, дұрыс өткіземіз.

* * *

Мақтаншақ кісі — өзімшіл, менмен кісі, менмендік, тәкаппарлық — адамдық міні, тәрбиенің жоқтығы.

* * *

Өзімшіл кісі — кең болмайды, кең болмаса — қаскүнем болады. Қаскүнемдік жақсы емес.

* * *

Адамда аз да болса бір үміт, бір таяныш болу керек, ондай болмаса тіршілік етіп не керек.

* * *

Тәрбиенің мақсаты – мінезді түзеу, адамшылыққа қызмет қылдыру...

* * *

Баланы бұзуға, түзеуге себеп болатын бір шарт жас күнде көрген өнеге, ол өнеге – әке-шешенің тәрбиесі болуы керек. Ата-ананың берген тәрбиесі баланың мінезіне салған ірге.

* * *

Театр – өмірді, ақиқатты, жақсылық-жамандықты көзбен көргізіп, қолмен ұстататын орын. Бір сөзбен айтқанда, сезімді тәрбиелейтін зор құрал.

* * *

Тіршілік дегеніміз – дүниеге келу, ішіп, жеу, өлу ғана емес, ойлай білу. Олай болса, әр халықтың өзінше ұғымы, есі болуы керек.

* * *

Адам баласының тіршілігі үшін екі түрлі азық керек. Мұның біреуі – жан азығы, біреуі – тән азығы.

* * *

Ер еңірегін болса – ер емес.

* * *

Психология — пәлсәпә әлеміне аттайтын табалдырық. Психология мәселесі қашаннан бері дауда, айтыста келе жатыр...

* * *

Адамдармен араласқанда, олардың мінез-қылығын жақсы білсек, тұрмыста болатын қанша жағымсыз нәрселерден құтылып, өмір жүзінде көп пайда тапқан болар едік.

* * *

Заман озған сайын әлеумет те өзгеріп отырады, ендеше, оның қылығы да өзгереді. Сондықтан жеке адамның қылығы қалай өсіп жетілгенін, тарихын тексеру керек.

* * *

Адамның қандай мінезді болуы — өз еркінде емес. Алайда ол өзінің күллі нәпсісіне ықпал ете алады.

* * *

Басқа жаратылыстар тағдырға қандай құл болса, адам да сол тағдырға құл. Өзгелерден өзін артық санаудың негізі — тек өзін-өзі көтермелегеннен, өзіне мардымсығаннан болса керек.

* * *

Күш санаспай қимыл қылуға болмайды.

* * *

Арманға жету үшін қиялға сүңгімей болмайды. Қиялға сүңгімей нағыз өмірді жазған болмайсың.

* * *

Адамның өмірдегі ісі — алған тәжірибесінің жемісі. Жанның тәрбиеленетін үш түрлі сипаты бар: ақыл, сезім, қайрат. Адам жаратылыстан ақылды болып, үш сипаты бірдей тәрбиеленген болса, ол кісі данышпан болады.

* * *

Адамның ішкі қозғалыстарын зерттеу — қиын нәрсе. Психология зерттеуін мұндай қиын құбылыстардан бастау дұрыс емес.

* * *

Шындығына келгенде, өзіне-өзі бұйрегі бұрмай, әділ төре болып, өзін-өзі бақылау тым қиын. Кімде-кім бір заманда өзін сынаумен шұғылданып келген болса, өзінің алдында таза шыншыл болудың қиындығы қандай екенін жақсы біледі.

* * *

Неғұрлым күндегі істейтін амалдарымыздың көбі ойландырмай, зорландырмай, оңай істелетін болса, сол-ғұрлым ақылымыздың еркіндігі молырақ болады. Бір-демені істерде тоқсан ойланып, тоғыз төңкеріліп, белін байлай алмайтын адамнан сорлы мақұлық жоқ.

* * *

Жаман әдеттен құтылуға, жақсы әдетті табуға құнт етсе шара бар. Ол шара – табандылық, қажыр. Жаңа әдет қонуға не жәрдем беретін болса, соны пайдаланыңыз. Жаңа жолға түсіретін жағдайдан шықпаңыз.

* * *

Дүниеде – анаған бір, мынаған бір жалтақтап, бос қиялдан арылмай, өмір бойы «Ой, бәрекелді!» дегізерлік бір іс ете алмаған, сары уайыммен, байбаламмен күн өткен езден жаман адам болмайды.

* * *

Жатқанға – жан жуымайды. Өзі тырбанып, іс қылмаған жұртқа тегін нәрсені ешкім әкеліп бермейді.

* * *

Тұрмыстан күшті құдірет жоқ. Қарсы бол, болма – оларды тіршілік таласы отырықшы қылады.

* * *

Тіршілік тұтқасы – шаруа. Шаруасыз күнелтуге болмайды. Өнер, ғылым, саясат, әдебиет адамгершілік... бәрінің шығатын жері де, қоятын жері де – шаруа.

МУСТАФА
ШОҚАЙ

Мұстафа Шоқай – 1890 жылы қазіргі Қызылорда облысының Шиелі ауданында дүниеге келген. Ол 1902-1910 жылдары Ташкент гимназиясында оқып, алтын медальға бітіреді. Сондай-ақ Алаш ардақтысы Санкт-Петербург университетінің заң факультетін үздік бағамен бітіріп, еліне қызмет етеді.

1914 жылы Петроград университетін үздік бітірген ол ерекше көзге түседі. Нақтырақ айтсақ оны Әлихан Бөкейхан 1914 жылы IV Мемлекеттік думасының мұсылман фракциясының хатшысы ретінде ұсынады. М.Шоқай Ташкенттегі қоғамдық ұйымдардың Түркістан съезіне қатысады. Аталған съезде Түркістан Ұлттық кеңесі құрылып, оның Тұрақты Атқарушы комитеттің төрағасы болып 27 жасар Мұстафа Шоқай сайланды.

Кеңес үкіметінің қысымы күшейген кезде ол шет елге кетуге мәжбүр болады. Алайда Мұстафа шет елде жүрсе де түрік халықтарының тәуелсіздік алу мәселесін назардан тыс қалдырған емес. Қайраткер 1941 жылдың 27 желтоқсан күні Берлин ауруханасында жұмбақ жағдайда қайтыс болады.

* * *

Атамекенді сүю – оның тұтас мүддесіне қызмет ету, осы жолда әрқашан қызмет етуге, керек болса – жан пида қылуға дайын тұру болып табылады.

* * *

Біз, әрине, өзіміздің атамекеніміз Түркістанды кеңестік Ресейден де, басқа Ресейден де біржола бөліп алуды мақсат етеміз. Бұл – біздің ұлттық мұратымыз, ұлттық арман-мүддеміз. Біз тек осы идея үшін қызмет етеміз. Атамекеніміздің ішіндегі және сыртындағы барлық ұлттық күштерімізді осы идея төңірегінде топтастыруға барынша тырысамыз.

* * *

Ұлттық рухсыз – ұлт тәуелсіздігі болуы мүмкін бе? Тарих ондайды көрген жоқ та, білмейді де. Ұлт азаттығы – ұлттық рухтың нәтижесі. Ал ұлттық рухтың өзі ұлт азаттығы мен тәуелсіздігі аясында өсіп-дамыды, жеміс береді.

* * *

Ұлтшылдық идеясы – халқымыздың жаны мен жүрегі. Ұлтымыз өмір сүрсе, ол да бірге өмір сүреді.

* * *

Біз құл болып тұра алмаймыз. Біз ұлт азаттығымызды аламыз. Мәскеудің «азабынан» құтылып, ұлт-азаттығы-

мызға тезірек қол жеткізетін бірден-бір дұрыс жол — түрікшілдік жолы.

* * *

Ағалар, қыпшақ деген ұлт болмайды, қазақ деген ұлт бар. Егер әрқайсымыз бөлініп, қыпшақтың көсемі, арғынның көсемі, үйсіннің көсемі болып жатсақ, біздің халық азады.

* * *

Ылғи да Отаныма қайту ойында жүремін және соған жету үшін тырысамын. Демек, атамекенімді құтқару үшін күресемін.

* * *

Кеңестік ұлт саясаты бізді «балғасымен» жаншып, «орағымен» орып тастады.

* * *

Біз, Түркістан тәуелсіздігін жақтаушылар, еліміздің еркі үшін және жұртымыз Түркістанның бодандықтан құтылуы үшін күресеміз. Түркістандықтарда бұдан басқа жол болмаған. Қазір де жоқ және бұдан соң да болмайды. Біздің мұратымыз Түркістанда түрі жағынан да, мазмұны жағынан да ұлттық болатын мемлекеттік құрылымға қол жеткізу болмақ. Сонда ғана халқымыз өз жерінің нағыз қожасы бола алады.

* * *

Біз отанымыздағы Кеңес үстемдігінің ұлттық езгісіне қарсы күресіп жатқан миллиондаған түркістандықтардың бір шағын ғана бөлшегіміз. Біздің үніміз — атамекеніміздегі қатты, зор дауыстың әлсіз жаңғырығы ғана.

* * *

Өзінің ішкі бірлігін нығайта алған халықтар ғана тәуелсіздігіне қол жеткізе алады және оны қорғап қала алады.

* * *

Біз жеке тұлғалардан жоғары тұрған ұлттық мұраттарға сүйенеміз.

* * *

Біздің шын жүректен және асыға күтеріміз бір ғана нәрсе, ол — атамекеніміздің орыс пролетариаты диктатурасынан құтылуы. Біз барлық жерлестерімізді осы ұлттық мұратымыз жолында бір жан, бір тән болып жұмылуға шақырамыз.

* *

Тәуелділігін жалпы ұлт мүддесі тұрғысына сәйкес, ұлттың жалпы жағдайына үйлесетін түзім жолында құрбан ете білген адамдар ғана нағыз ұлттық патриот және ұлтқа пайдалы қызметші бола алады.

* * *

Ей, менің елімнің, Түркістанымның сүйікті ұландары!
Мұны бір сәт те естен шығармаңыздар. Әрбір қадам-
дарыңызды ойланып басыңыздар!

* * *

Мақтаға қарсы күресте бидаймен қаруланыңыз. Шет
ел үстемдігінен құтылудың алғашқы қадамы шет елге
астық тәуелділігінен құтылу болмақ.

* * *

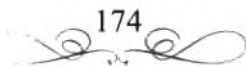
Атамекеніміздің ұлттық құқығы жолында жүргізіп
жатқан күресіміз, тіпті, кейде «демократияның шека-
расын» аттап кеткен күннің өзінде, ешкім бізді шови-
низммен айыптауға қақысы жоқ.

* * *

Түркістан жастары! Атамекеніміздің ұлттық мүдделері
— мемлекеттегі тұрғындар саны мен мемлекет аппаратын
реттейтін билік біздің өз қолымызға өтуін талап ететіні
естеріңізде болсын!

* * *

Халқымыздың мәдени және рухани жақтан қол жет-
кізген жетістіктерінің бәрі тек ұлтшылдық қозғалысына
тән. Жәдитшілдік атымен басталған бұл қозғалыс бұл
күнде орыс үстемдігіне қарсы күресте Зеленскийлердің
«орысшылдар» дайындау мақсатымен ашқан партия

мектептеріне дейін ықпалын кеңейтіп, қуатты ұлтшылдық ағымына айналды. Кезінде жәдитшілдік патшалық Ресейді қатты алаңдатқан еді. Оның жалғасы және қазіргі көрінісі болған Түркістан ұлтшылдығы енді бүгін кеңестік Ресейді шошытып отыр.

* * *

Түркістанды билеуші ұлт — орыстар. Сондықтан әкімшілік те солардың қолында. Бұрындары бұл әкімдер жәй ғана орыс, ұлы орыс деп аталатын еді. Қазір олар орыс пролетариаты, орыс төңкерісшіл жұмысшы-шаруалары деп аталады.

* * *

Ұлттық еркіндік пен азаттыққа — талпыну табиғаттың болмай қоймайтын заңы тәрізді нәрсе.

* * *

Біз бұрын патшалық Ресей, қазір кеңестік Ресей деп аталған зыңданның темір торларын аралап жатырмыз. Біз зыңдан қожайындарына шабуыл жасауымыз, жолымызды олардан тазартуымыз лазым. Бұл — шовинизм емес. Бұл — халқымыздың ұлттық мұраттары жолындағы күрестің табиғи бір көрінісі ғана.

* * *

Әрбір түркістандықты өз ұлттық құқығымыз үшін күреске шақыру, әрбір түркістандықты білім және құралмен күресе білетін болуға үндеу — біздің борышымыз.

* * *

Түркістанда ұлттық қозғалысты тудырған екі түрлі себеп бар. Оның біріншісі: Түркістан халқы орыстардан мүлде басқа ұлт екендігі. Екіншісі: Түркістанның ұлттық экономикасының мүддесі Ресейге қарсы екендігі.

* * *

Кеңес үкіметінің «ұлттық саясаты» басынан аяғына дейін ұлттық езу, қанау саясаты. Түркістандағы «ұлттық республикалар» дегеніміз — «сырты жылтырап, іші қалтырап тұрған» мәнсіз, мағынасыз бірдеңелер екенін кеңес баспасөзінің өзі де теріске шығаруға дәрменсіз.

* * *

Әртарапта бытырап жүрген жас түркістандықтарды: Түркістанның тәуелсіздік мұраттары жолындағы қасиетті күрес майданына топтастыру — Түркістан ұлттық ұйымының ең маңызды және маңдай алды міндеті.

* * *

Ей, жас түркістандық! Сен өзіңе жүктелген қасиетті міндеттің ауырлығын және жауапкершіліктің үлкен екенін ешқашан естен шығарма! Атамекеніңді орыс тепкісінен құтқарып, азат тәуелсіз Түркістан құру жолындағы күреске жатпай-тұрмай дайындал. Атамекенің мен халқыңның қажеті сенен бәрінен бұрын осыны талап етеді.

* * *

Бұл күнде біздің бір ғана жолымыз бар. Ол — ұлтты құтқару жолы. Біздің мұратымыз — ұлттық тәуелсіз Түркістан. Ұлтшылдық біздің, соның ішінде менің де, саяси идеяларымыздың соңы емес, басы. Олай болса, біздің барлық іс-қимылымыз өз билігіміздің өз қолымызға өтуін қамтамасыз ету тұрғысынан жасалуы керек.

* * *

Ұранымыз: «Түркістан — түркістандықтардікі!» болуы тиіс. Халқымыздың бақыты мен гүлденуі сонда ғана қамтамасыз етіледі. Қасқырға қой баққызатын аңқау заман өткені қашан. Ей, жас коммунист жерлесім! Көзіңді аш. Халқыңның болашағы үшін болатын күреске әзірлен.

* * *

Бізді ұзақ жылдар бойы бодандықта ұстап келген патшалық Ресейдің, одан кейін, міне, он үш жыл бойы езіп-қанап отырған большевиктік Ресейдің құзғындарынан да жауыз, қанішер құзғындар дүниенің басқа бір жерінен табыла қояр ма екен?

* * *

Ауылдар мен қалалар, орыс пролетариатының отаршылдық ауруымен ауырғанын көріп отырған көзі ашық жас күштер, сендерге айтамын: дүние жүзінде халқымызды езіп-қанап жатқан Мәскеу құзғындарынан өткен жауыз дұшпан жоқ екенін ұмытпаңыздар!

* * *

Автономия біздің басымыздан кешкен бір тарихи құбылыс. Бүгін біз оны еске түсірумен ғана шектелеміз. Қайталамаймыз!

* * *

Кеңестік Ресейде орыс емес ұлттардың өзіне тартып, жүрегін баулап аларлық ешқандай бір қадір-қасиет жоқ екенін айтпай кетсек, біз өзіміздің ой-пікірімізді толық білдіре алмаған болар едік. Ол бұл халықтармен бір мемлекет ішінде бірге өмір сүруге моральдық құқыққа ие емес.

* * *

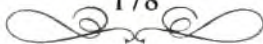
Біз «ескі мектептерді жоқтап жыламаймыз». Біз Мәскеу большевиктерінің Түркістандағы ұлттық болмысына үйлеспейтін «халықаралық пролетарлық күрес» туы астында жүргізіп жатқан отаршылдық саясатына қарсы қажымай-талмай күресе беретін боламыз.

* * *

Түркістанда – түрік қалады. Оны жоғалту ешкімнің қолынан келмек емес. Біз бұған кәміл сенеміз.

* * *

Социализм – экономикалық теория болумен бірге, ұлттық теория болып та табылады. Барлық ұлттардың барлық жағынан теңдігі қамтамасыз етілмейінше, нағыз социализм туралы сөз болуы мүмкін емес.

* * *

Ұлттық жауымыз тым күшті. Өзіне қарсы күресіп жатқан халықтарды жеке-жеке алғанда, ол олардан әлдеқайда басым. Алайда біз Украина, Кавказия және тәуелсіздік үшін күресіп жатқан орыс казактары, Еділ-Орал, Қырым, түркістандықтар болып бірігетін болсақ, дұшпанымыз үстінен жеңіске жете аламыз. Бағыт айқын болсын деген біз, міне, осыны айтамыз.

* * *

Еуропа – негізі жаман емес. Ол кешегі және бүгінгі Ресейден әлдеқайда жақсырақ. Дегенмен өз күшің мен өз құдіретің болғаны бәрінен де жақсы.

* * *

Біз мейлі Қиыр Шығыста болсын, мейлі басқа бір жақта болсын, қашанда Ресейдің беделі түсіп, жеңілістерге тап болуын күтеміз.

* * *

Түркістанды құтқару және тәуелсіз етудің жолын шын көңілмен іздеген әрбір адам, Түркістанда ішкі күресті болдырмауға тілектес әрбір жанашыр жастарымызды аялайық.

* * *

Біз Түркістанды бөлшектеуді қабылдамайтын, Түркістан және түркістаншылдық сезімін жоғалтпаған жер-

лестерімізбен бір пікірдеміз. Түркістан – біртұтас ұлттық бірлікте және ол сол тұрғыдан көрініп те отыр. Түркістанның рухани, саяси болашағы – Түркістан түріктерінің бірлігінде жатыр.

* * *

Біздің ұлттық мұраттарымыз – азат және тәуелсіз ұлттық Түркістан – мұраты жеке адамдардың әлсіздігі мен Мәскеу диктатурасының террорлығына қарамастан жасай беретін болады. Және біз оған сөзсіз сенеміз.

* * *

Біз еркін және азат өмір сүргіміз келеді. Біз де Түркия тәрізді ұлттық билікке қол жеткізуіміз керек. Осы мақсатымызға жету үшін біз өзімізге қарсы келген күштермен күреспей тұра алмаймыз.

* * *

Біздің түріктерді нұрлы болашаққа, ұлы түрік бірлігіне жеткізетін бірден-бір жол – ұлттық тәуелсіздік мұраттарының жер-жердегі түріктер жүрегіне терең ұялауында және осы бағытта қажымай-талмай күресе білуінде деп түсінеміз.

* * *

Біз, Түркістан ұлтшылдары, нахақтан өлтірілген, бойындағы бары мен мекенінің, туған халқының арнамысын қорғаған жерлестеріміздің күрескер рухына құрметпен басымызды иеміз.

* * *

Алаш партиясының бағдарламасы, Алаш конференцияларының қаулылары, Алашорда басшыларының мәлімдемелері – большевиктердің Алашорданы патша үкіметінің агенттері, қазақ халқының жауы етіп көрсетіп келе жатқан ертегілерінің күлін көкке ұшырар еді. Сөйтіп, олардың жексұрын бет-бейнесін ашып тастаған болар еді.

* * *

Біздің – Түркістан мұғажырларының алдында бір ғана міндет бар. Ол – ұлт-азаттығы жолында күресу міндеті. Ұлттық еркіміздің бірлігіне, ұлттық міндеттеріміздің орындалуына кесе-көлденең тұратын кез-келген нәрсені қайткен күнде жеңуге тиіспіз.

* * *

Бізді азаттыққа және тәуелсіздікке бастайтын ең төте және ең қысқа жол – Түркістан ұлттық майданының ішкі бірлігін барынша нығайту және оны ұлт-азаттығы жолында күрес жүргізіп жатқан басқа халықтардың ұлттық орталықтарымен тығыз үйлестіру. Бұлай болмаған жағдайда азаттық пен бостандық туралы сөз болуы мүмкін емес. Төңкерістің жиырмасыншы жылында осы ақиқатты бір сәт еске алып, зердемізге мықтап түйгеніміз абзал.

* * *

Ешқашан естен кетпейгін, тіпті большевиктерден соң да жадымызда жасай беретін бір нәрсе бар. Ол – біздің

Түркістан түріктерінің ұлттық қозғалысы, Түркістанның тәуелсіздігі жолында опат болған ғазиз жандардың аяулы есімдері мен асыл рухы.

* * *

Қоқан автономиясы — Түркістан мәселесін шешудің мақсаты да, формасы да емес. Ол тек Түркістан азаттық қозғалысының сол бір кезеңде басып өтуге тиіс болған кезекті бір қадамы болатын. Егер ол кезде Түркістанға Украина мен Кавказдағы сияқты, қолайлы сыртқы жағдай туыла қалғанда, ол өзінің тәуелсіздігін ешбір екіленбестен-ақ жарылап жіберген болар еді.

* * *

Біздің шетелдерде жүргізіп жатқан күресіміз — атамекеніміздегі жалпы ұлттық күрестің бір әлсіз жаңғырығы ғана. Уақыты келгенде түркістандықтар ұлттық ту астына жиналып, ұлттық құқықтарын қорғай алатынына біз кәміл сенеміз.

* * *

Жалпы ұлттың мүддесін жеке қожалықтар мен жеке топтардың мүддесінен жоғары қоя білген, өзінің белгілі бір түзімге белгілі бір себептермен қалыптасқан қатынасын, оған тәуелділігін жалпы ұлт мүддесі тұрғысына сәйкес, ұлттың жалпы жағдайына үйлесетін түзім жолында құрбан ете білген адамдар ғана ұлттық патриот және ұлтқа пайдалы қызметші бола алады.

* * *

Біз: Түркістанның азаттығы мен тәуелсіздігі жолындағы күресте жерлестеріміз бен мұғажырларымыздың (эмигрант) қалам қаруы мен ақыл-кеңестері арқылы көмектесуін үміт етеміз.

* * *

Біз: тәуелсіз Түркістан үшін керекті барлық қасиетті жас ұрпақтан күтеміз.

* * *

Көтеріліс — езілген халықтың езушілерге қарсы өшпенділік сезімінің бір бұлқынысы.

* * *

Біздің күресіміздің түп мағынасы — жер үшін күрес. Түркістанның ұлтарақтай жері де ешкімнің отары болуға тиіс емес.

* * *

Атамекендегі және шеттегі Түркістан жастары!

Сіздің шетте жүрген туыстарыңыз қаражат жетіспеуінен басқалардың есігін қағып жүрген кезде, Кеңес үкіметінің талабы бойынша халқымыздың қаржысы орыс студенттерін оқытуға судай ағып кетіп жатқаны туралы ойланыңыздар!

* * *

Большевиктер үстемдігінің алғашқы дәуірінде жәдитшілер ағарту саласынан қуылған жоқ. Жәдитшілердің бұл орайды пайдаланып, әр салада, соның ішінде әйелдер ағартуында жауларымыздың көзін шарасынан шығаратындай нәтижелерге қол жеткізді.

* * *

Адаспау үшін, адаса қалғанда дұрыс жолды қайта табу үшін де білім керек. Біз, түркістандықтар, орыстану дәуірін артқа тастап, ұлтты құтқару күресін жүргізіп жатқанымызды естен шығармайық.

* * *

Ұлттық рухтың негізі — ұлттық тіл.

* * *

Тіл — халықтың перзенті.

* * *

Қазақпын деп мақтануды ар көретін, қазақтың тілінде сөйлеуді масқаралық көретін салт қайдан шығып отыр? Балалардың көбі не қазақ, не орыс болып тәрбиеленбей, шөре-шөре бірдеме болып өсіп жатқанын неге көрмейсіңдер?

* * *

Тіл — тек адамға ғана тән, аса құдіретті құрал. Сондықтан тілді қадірлеудің, әрбір сөздің мағынасын, мәнін ұғып, оны орынды пайдалана білудің мәні зор.

* * *

Құқық дегеніңіз — тек идеологиялық негіз ғана. Өз құқығыңды қорғап қалуың үшін жеткілікті күш болуы лазым.

* * *

Сіздер, немістер өздеріңізді «Еуропадағы ең мәдениетті халықпыз» деп санайсыздар. Егер сіздердің мәдениеттеріңіз менің көріп жүргендерім болса, онда мен сіздерге тұтқындардың шеккен азабын көрулеріңізді тілеймін. Сіздер XX ғасырда өмір сүре отырып, XIII ғасырда Шыңғыс ханның жасаған зұлымдығынан асып түстіңіздер. Мәдениетті халық екендіктеріңізді айтуға хақыларыңыз жоқ. Егер, сіздер, осыған байланысты маған «ату» не «асу» жазасын берсеңіздер, қарсылығым жоқ. Мұндай мәдени қоғамда өмір сүргеннен гөрі өлгенім артық.

* * *

Түркістан— бөлінбес, айрылмас бір өлке. Халқының қаны бір, тілі бір, еркі бір.

* * *

Жалпы адамгершілік және философиялық тұрғыдан алғанда жақсы халық, жаман халық деген ұғым жоқ, болмайды да.

* * *

Төлқұжат деген нәрсе — «ұлт» бермейді, оның «ұлтын» өзгерте алмайды. Төлқұжат деген нәрсе — сол төлқұжат иесінің оны беруші үкіметке тәуелді екенін ғана куәландырады.

* * *

Біздің ғасырымыз Шоқан дәуіріне қарағанда мүлде басқа. Шоқан ол кезде жалғыз еді. Және оның алдында халқын ұлт деңгейіне көтеру мәселесі тұрған жоқ болатын. Бұл мәселені ойдан шығарып алған жоқпыз. Тарих пен өмір қажеті, оянған халықтың мағыналы түйсінулері осы бір маңызды міндетті біздің алдымызға шығарып отыр.

* * *

Тарих — рақымсыз. Ол — ғұламаны да, білгірді де, өнер иесін де, хандар мен патшаларды да аямайды. Ол өз заңына қарсы келгендердің бәрін езіп-жаншып жүре береді. Тарих заңдары кері қайтуды білмейді және оны жаратпайды.

* * *

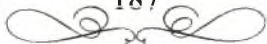
Ұлттық зиялы деп кімдерді айтамыз? Бір қарағанда жеңіл көрінгенімен, шын мәнінде бұл сұрауға дұрыс жауап қайыру оңай емес. Оқыған, тәрбие көрген адамның бәрін зиялы деп атап, оны сол адам өзі тән болған ұлттың «ұлттық зиялысы» қатарына қоса беруге болады деп ойласақ — қателесеміз. Біздіңше, белгілі бір мұрат-мақсаттардың соңында жүрген және сол белгілі мұрат-мақсаттары төңірегіне жиналған оқымыстыларды ғана зиялы деп айтуға болады. Ұлттық зиялылар қатарына тек өз халқының саяси, экономикалық және әлеуметтік дамуына қалтықсыз қызмет ете алатын адамдар ғана кіреді.

* * *

Халықты ұлт деңгейіне көтеру, яғни жері, суы, қазынасы, ділі мен діні бір болған халық бұқарасын бірлестіріп, олардың санасын біртұтас саяси, әлеуметтік, ұлттық санаға жеткізуде ұлы тарихи міндеттің маңызды бір бөлігі — зиялыларға жүктеледі.

* * *

Үміт, сенім, иман — ұлттық күреске бел байлап кіріскен адамдар үшін аса қажетті қасиеттер. Әрине, жалғыз осылармен ғана жеңіске жете алмайсың. Жеңіске жету үшін осы аталған қасиеттермен қатар білім қуаты керек. Техникалық білімге ие болу, қару-жарақтарды емін-еркін қолдана білу керек. Олай болса, азаттық күреске аса қажет нәрселер — үміт, иман, сенім тәрізді рухани-моральдық факторлармен бірге ғылыми-техникалық білімнің өзара

тығыз бірлігі. Азаттық күресте бұдан басқа тура әрі қысқа жол болмайтынын зердемізге тоқып, санамызға сіңіріп алғанымыз жөн.

* * *

Әрбір өсетін адам – басынан өткенін, балалық шағын еске алса да, сол балалыққа қайтқысы келмейді.

* * *

Зиялылар халыққа ұлттық тәрбие беру үшін олардың өздерінің бойында «ұлттық рух», яғни «шығыс рухы» болуы қажет.

ӘЛІМХАН
ЕРМЕКОВ

Әлімхан Ермеков – 1891 жылы қазіргі Қарағанды облысы Ақтоғай ауданында дүниеге келген. 1898 жылы Қарқаралыдағы үш жылдық орыс мектебіне оқуына барып оны бітіріп шығады. 1905 жылы Семейдегі гимназияға түседі де, оны алтын медальмен аяқтайды. Сондай-ақ ол Томск технология институтына оқуға түсіп, оны бітіріп шығады.

Ә.Ермеков Алаш партиясы мен Алашорда үкіметінің белді мүшелерінің бірі һәм бірегейі болды. 1917 жылы 5-13 желтоқсан аралығында Орынборда ІІ жалпықазақ сиезі өтіп Алаш Орда үкіметі құрылады. Үкімет құрамына Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, Ж.Ақпайұлы, М.Тынышбай, Ж.Досмұхамедұлы, Б.Құлманов сынды алаш арыстарымен бірге 26 жасар Ә.Ермеков те енеді. Алашорда тарқатылғаннан кейін 1920 жылы Қазақ елінің шекарасын заңдастырады.

Саналы ғұмырын ұлт мүддесі жолына арнаған Әлімхан Ермеков кеңес үкіметі тұсында әртүрлі қызмет атқарады. Ол 1937-1938 жылғы зобалаңнан М.Әуезов екеуі аман қалады. Алаштың бегзадасы атанған Әлімхан 1970 жылы ауыр науқастан қайтыс болады.

* * *

Декабрьдің 12-сі күні, түс ауа, сағат 3-те дүниеге Алаш автономиясы келіп, азан шақырылып ат қойылды. Алты алаштың баласының басына ақ орда тігіліп, Алаш туы көтерілді. Үлкен ауылдарға қоңсы қонып, шашылып жүрген қырғыз-қазақ жұрты өз алдына ауыл болды. Отансыз жұрт – Отанды болды. Автономия бізге өмірлік мақсат еді, алыстағы жұлдыз еді. Іштегі дертті айта алмай, күрмеліп жүрген қызыл тіл дүние жүзін жаңғыртып, алаш ұранын шақырып отыр. Алаш, көтер басты, уақыт жетті сүртерлік көзден аққан қанды жасты.

* * *

Автономиясыз жұрт – жер-суға ие емес, көптің ауызына қарайды. Қазақ-қырғыз жұрты жерінен айырылса, шаруасы күйзеледі, малынан айырылады. Малмен адамның өмірі байлаулы. Малдан айырылған жұрт – өмір жүзінен жоғалмақшы.

* * *

Автономияны бұл күнде жария қылу жалғыз жерімізді қорғау үшін емес, адамның өмір сүруіне су мен ауа қандай керек болса, жұрт болып жасайтын халыққа автономия сондай керек.

* * *

Алаш автономиясына құран оқылып, ат қойылғанда жалпы қазақ сиезінде ел ішінен келген қария-ақсақал-

дардың еңіреп жылағаны болып еді: бұл күнді көрген енді біздің арманымыз жоқ деп. Ел не айтады, ілгері күн көрсетеді. Бірақ кейінгі ұрпақтың алғыс-қарғысы біздің мойнымызда.

* * *

Бүкіл Россиядағы ұлттардың бәрі ұран салып, ұлт туының астына жиылып, өлердей ұмтылып, жерлік-ұлттық автономия алып жатқанда, тұтас жері бар 6 миллион қазақ халқы қарап отырып қалса, жұрттығын жоғалтып, өзін-өзі тірідей көмгені. Иншалла, сенеміз, алаш туының астына жиылмайтын қазақ-қырғыз баласы болмас, тігілген Алашордасын құлатпас деп. Жасасын Алаш автономиясы!

* * *

Біз қазақ халқы деп тудық, сол халық деп дүниеден өтеміз де. Басқа ой-пікір болған емес, болмайды да.

ЕЛДЕС
ОМАРҰЛЫ

Елдес Омарұлы – 1892 жылы қазіргі Қостанай облысы Таран ауданында дүниеге келген. Ол Қостанай қаласындағы 2 сыныптық орыс-қазақ училищесін (1907), Орынбордағы орыс-қазақ мұғалімдер мектебін (1911) бітірген.

Ол Алаш партиясы мен Алашорда үкіметін құруға белсене араласады. Сондай-ақ

Елдес Омарұлы Қостанай уездік Алашорда комитетінің төрағасы ретінде жергілікті халықты Алаш автономиясын қолдауға шақырды. Торғай облысы земствосы төрағасының орынбасары, төрағасы болды. 1920-1922 жылы Орынборда халық ағарту комиссариатында инструктор, кеңестік партия мектебінде оқытушы болды. 1926-1929 жылы саяси қуғынға ұшырап, Ташкентте педагогикалық институтта, Орта Азия мемлекеттік университетінің шығыс факультетінде оқытушы болып істеді.

1929 жылдың соңында тұтқындалып, 1930 жылы ату жазасына кесілгенімен 10 жылға Архангельскіге жер аударылды. Алайда Кеңес үкіметі оны 1937 жылы ату жазасына кеседі.

* * *

Латыншылдар бізді «ескішіл» дейді. «Ескішілдік» деген не? «Ескішілдік» деген — бұрыннан үйреншікті болып, бойыңа сіңіп қалған әдет. Үйренген әдеттен бұрылып шығуға болмайды.

* * *

Мәдениетті ел тұтас жері бар өнерді, табиғатты өздеріне икемдеп, сыртқы түрлерін өз ыңғайларына қарап өзгертіп алады. Біз сияқты мәдениетсіз бейшара елдер оны білмейді.

* * *

Әріп — мәдениетке керек деген пікір дұрыс. Бірақ, латын әрпін алғанда басқа елдің тілін білеміз деу — адасқандық. Әріп керек болса, мәдениетке тіл тіпті керек.

* * *

Жаңалық деген — барды жоғалтып, орынсыз өзгерте беру емес. Барды өмірге, тұрмысқа үйлестіріп, қолайсыздығы болса, қолайлы етіп өзгерту мен қолдануда.

* * *

Тегінде профессорлардың айтқанына құдай айтқандай
көне берудің керегі жоқ. Өз ақылымызбен ойлануымыз
керек.

МАҒЖАН
ЖҰМАБАЙ

Мағжан Жұмабай – 1893 жылы қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, М.Жұмабаев ауданында дүниеге келген. Төрт жасында ауыл мұғалімінен хат танып, сауат ашады. 1905-1910 жылдары Қызылжардағы медресеге оқып, оны жақсы үлгерімен бітіреді. Сондай-ақ ол 1910 жылы «Медресе-Ғалияда», Омбыдағы Мұғалімдер семинариясында білім алады.

Ақынның 1912 жылы Қазан қаласында «Шолпан» атты тұңғыш жинағы басылып шығады. Сондай-ақ ол 1917 жылы «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметін құруға белсене қатысып, «Бостандық туы» газетінде жұмыс істейді. Бұдан бөлек «Шолпан», «Сана» журналдарында, «Ақжол» газетінде қызмет атқарып, біраз дүниелерін жарыққа шығарады.

М.Жұмабай 1929 жылы «Алқа» атты жасырын ұйым құрды» деген айыптаулармен 10 жылға сотталады. 1936 жылы М.Горький мен Е.Пешкованың араласуымен аз ғана уақыт бостандық алады. Алайда ол 1937 жылы қайта қамауға алынып, 1938 жылы ату жазасына кесіледі.

* * *

Осы күнгі түрік тілдерінің ішінде қазақ тілінен бай, орамды, терең тіл жоқ. Түрік тілімен сөйлеймін деген түрік балалары күндерде бір күн айналып қазақ тіліне келмекші.

* * *

Бала тілінің дұрыс өркендеуінің бірінші шарты – балаға сөзді бұзып сөйлемей керек.

* * *

Әрбір ел келешегіне негізді балаларын тәрбиелейтін, даярлайтын мектебін де салмақ. Бір елдің тағдыры – мектебінің құрылысына байланысқан нәрсе. Бұл – ескірмейтін игі сөз, өзгермейтін бір шындық.

* * *

Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізде құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді таза, берік, һәм өз жанымызға (қазақ жанына) қабысатын, үйлесетін негізге құра білсек, келешегіміз үшін тайынбай-ақ серттесуге болады. Сондай негізде құра алмасақ, келешегіміз күңгірт.

* * *

Оқу құралдарының құралатын негізі — мектеп. Оқу құралдарының мінезі — мектеп мінезінің айнасы.

* * *

Адамзат өсіп-өну тарихында не істесе, бір адам да өсіп-өну тарихында соны істейді. Тарих таңында жалаңаш, тағы адамды — жан, ақыл билеген жоқ, дене биледі. Бері келе-келе жан мен ақыл денеден тізгінді ала берді.

* * *

Тегінде, әдебиет — көктен түсетін пайғамбарлық емес. Әдебиет — елдің жанында жүре бастаған толқындардың жарыққа шыққан жаңғырығы.

* * *

Оқушылар бұрынғы ақындардың бәріне: қанша ақындығы күшті болғанымен, мақтауға тұрса-тұрмаса да байды, мықтыны мақтамайтыны жоқ — деп қарайды. Бұл пікірде бірталай қате бар. Тегінде, ақын біткеннің бәрі мықтыны, бай біткеннің бәрін мақтай берген емес. Шын ақындар өздерінше мақтауға тұрарлығын ғана мақтаған.

* * *

Адам жанын байлап машинаның құрбаны қылуға ұмтылу — адамзат дүниесінің соңғы ауруы.

* * *

Елге еңбегін сіңірген ер қымбат. Ердің елге бағасы — қаны бір болуда емес, жаны бір болуда, қуаныш-қайғысы ортақ болуда. Ердің бағасы елге еткен еңбегінің зор яки кішілігінде емес, ел деген жүрегінің таза болуында, тілегінің елмен ортақ болуында, ер өмірінің өрі мен көрі — ел өмірінің өр-көрімен бір болуында.

* * *

Әр халықтың өзінше жаңа жылы, жыл басы болады. Қай уақытта, қай халықта болса да жаңа жыл сол халықтың, шаруа жағдайына қарай белгіленген. Еуропа жұрттарының бір жерінде жаңа жыл 1 январь, бір жерінде — 1 сентябрь, тағы осындайлар. Азияда жаңа жыл — жазғұтырым, қазақ елінде — марттың 22-сі.

* * *

Қазақ жаңа жылы дін әсерінен таза. Бұл күні ешбір құлшылық, дін әдеттері жасалмайды. Бар болғаны ел бір-бірімен көрісіп: «Жасың құтты болсын!» — дейді.

* * *

Қазақтың наурызы – дін мейрамы емес, тұрмыс мейрамы, шаруашылық мейрамы. Бұл мейрамды дұрыстап өткізу керек.

СҰЛТАНМАХМҰТ
ТОРАЙҒЫР

Сұлтанмахмұт Торай-ғыр – 1893 жылы қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Уәлиханов ауданында дүниеге келген. Ол алғаш әкесінен ескіше хат танып, 13 жасынан Мұқан, Әбдірахман, Тортай деген молдалардан дәріс алады. 1912 ж. Троицкідегі Ахун Рахманқұли медресесіне түседі, бірақ мұнда бір жылдай оқыған ол өкпе ауруының зардабынан

оқудан шығып қалады.

Ол 1913 жылдың күзінде Троицкіде “Айқап” журналына жауапты хатшы болып жұмысқа орналасады. Алайда 1914 жылдың жаз айында туған елі Баянауылға оралады. Ақын «Алаш» партиясы мен Алашорда үкіметінің жұмыстарына қатынасып, “Алаш ұранын” жариялады. Бірақ ауруы асқынып кеткендіктен оқуды да, жұмысты да тастап, 1918 жылдың сәуір айында еліне біржола оралады. Онда Колчак үстемдігінен кейін қайта жанданған совдеп жұмысына араласып, ел шаруаларының дау-шарларын әділ шешуге қатынасты.

Алайда әбден меңдеп кеткен аурудың салдарынан 1920 жылы қайтыс болады.

* * *

Ана тілі — қайнаған қанның, қиналған жанның, толғантқан көңілдің, лүпілдеген жүректің сығындысы, онда дәм де, мән де болу керек.

* * *

Миллетке бек зор үміт — шәкірт халқы.

* * *

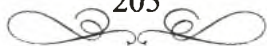
Байқаймысың, біздің қазақ ән құмар халық. Газет оқып, не шарифат, не насихат айта бастасаң, құлағын салар-салмас шеттеп кетеді. Біреу қолына домбыра ұстап ән сала бастаса, ойдағы-қырдағысы жиылып, сегіздегі бала, сексендегі шалына дейін қалмай қамалап, айтшы-айтшылап жанын жағасына келтіреді.

* * *

Молдалар! Жас балаларды ән үйренуге қызықтырыңдар! Жаңа шыққан елдердің жүрек жандыратындарынан үні жақсы балаларға ән салғызып қойсаңдар — ау! Шіркін, қандай өтімді! Өлең айтушы әнпаз адамдарды жұртқа есерсоқ деп көрсетпей, есті деп, қадірлі деп көрсетуге тырысыңдар...

* * *

Европа жұртының қазақ халіндей халінен — мыңдап жылдарды өткізіп барып жеткен осы күнгі біз сұқтанатын халіне — қазақтың жетуіне мыңдап, жүздеп жылдар керек емес, ондап, жиырмалап, көп болса отыздап жылдар керек. Европа халқының көп жылда жеткен жеріне біз аз жылда жетеміз. Себебі: олардың даярлап салып қойған жолымен барамыз.

* * *

20-30 жылда Еуропаның білгенін біліп, Еуропа қатарына қосылып кете алуымызға тарихтан япондар мысал бола алса керек. Мұнан 58 жыл бұрын 1860 жылдағы япондар жайы — осы күнгі біздің қазақтың жайынан неменесі артық еді? Қайта ол кездегі япондардың есуасы болса да, атадан баласына мирас болып көшіп отырған — даймиос (Губернатор) шо гундеріндей (Наместник) кесел біздің қазақта аз еді.

* * *

Адам баласының ауыр күн көрістен құтылып, бақытты болуына себеп болатын Еуропадағы ғылымды мен екі жікке айырып ұғамын, бірі — дене азығы, бірі — ар азығы.

* * *

Ар азығынсыз — құр өнердің өсуімен басқалардың бақытты бола алмағаны секілді келешекте қазақ та бақытты бола алмайды. Ілгері кеткен жұрттардың тарихының қатесін енді ілгерілейін деп тұрған жұрттар істесе, көре біле — отқа түскендік болады. Тарих ғылымының пайдасы да алдыңғының қатесін кейінгінің істемеуінде.

* * *

Ердің еңбегін ел білерлік заман бізге де болар ма екен? Біздің еңбекшілерімізге де сондай күн туар-дағы! Бірақ қашан, қашан? Қайда?

* * *

Бір тиыным қалғанша оқимын. Сонан соң, тұрмыс қандай жүк салса да көтеремін. Бірақ көңілім оқуда болмақ.

ХАЙРЕТДИН
БОЛҒАНБАЙ

Хайретдин Болғанбай – 1894 жылы қазіргі Ақмола облысы, Қорғалжың ауданында дүниеге келген. Әуелі ауыл мектебінен сауат ашқан ол, Орынбордағы Хусания медресесінде білімін жалғастырады. Осы медреседе оқып жүріп, «Қазақ» газетіне мақала жаза бастаған.

1917 жылы Ташкентте (Түркістан) М.Шоқай, С.Қожановпен бірлесіп «Бірлік туы» газетін шығарып,

аталған басылымның 7-14-нөмірлеріне редакторлық етеді. Алаш ардақтысы І және ІІ жалпықазақ съезіне Түркістан мен Сырдария уездері атынан делегат болып қатынасады. Сондай-ақ ол Қоқанда жарияланған Түркістан автономиясын құрысуға атсалысады. 1920 жылдың желтоқсан айында Әлихан, Ахмет, Смағұл, Жүсіпбектермен бірге «Қазақстан» мемлекеттік баспасының сарапшылар алқасына енді.

Х.Болғанбай 1928 жылдың 17 желтоқсанында «контр-революциялық ұйымға кірді» деген айыппен тұтқындалады. Қуғын сүргіннен көз ашпаған қайраткер 1937 жылы 21 сәуірде қайта ұсталып, 21 қарашада Ташкентте ату жазасына кесіледі.

* * *

Алаш автономиясы — неше миллион Алаш ұранды қазақ-қырғыз халқының ұлы арманы. Алаш аман болса — мұның көгеріп, жарыққа шығуына күмән жоқ.

* * *

Ұлт ісі — ұлтпен көгереді. Ұлт ісі — жүре көркейеді. Соның үшін бұл іске қалың ұлттың өзі еңбек қылуға тиіс нәм оны бір күнде орындалып бітеді демей, аз болса да тоқтатпастан жүргізе беру керек.

* * *

Қазақ — осы күні мұқалмаған, қылау түспеген, қалай жаратылса, сол қалпында тұрған бір жұрт. Қазақта кірленбеген саф заһан бар. Тотықпаған таза рух бар.

* * *

Біздің қазақ мәдениет жолында кейін қалған, оны ілгері бастыру үшін көп күш керек. Бұл — ғылым күші. Біздің қазақ надандық қараңғылығында тұр. Оған нұр керек. Бұл — ғылым нұры.

* * *

Бүкіл бір жұрттың ғұмырын бір адамның ғұмырына ұқсату мүмкін. Өз ғұмырында бір адам нелер көрмейді? Нағыз сол секілді, бір қан, бір тұқымнан шыққан бір елдің басына да әртүрлі хал келеді. Бірақ оның бәрі есте мәңгі тұрмайды.

* * *

Шеттен келген буменен — өлген теңдік тірілмейді. Сен ол теңдікті шын өксіп, анық сағынған болсаң, өзгеріс буы өзіңнен шықсын. Сырттан — Русиядан, Еуропадан келген өзгеріс буы саған әл болмайды.

* * *

Жалпы халық теңдікке жете алмағанда, біздің шын бұқарамыз өз алдына бөлініп көгере алмайды.

* * *

Бір мемлекетті жалғыз бір адам билеп-төстеу тәртібі — тарих бетінде ең ескі, ең ертелікті тәртіп. Бұл тәртіптің бас адамдарының бастапқы шақтарында бір атаның руына сол рудың ең қариясы, ең үлкені бас-көз болып, ағалық қылуынан туып өршіген.

ТЕЛЖАН
ШОНАНҰЛЫ

Телжан Шонанұлы – 1894 жылы қазіргі Ақтөбе облысы Ырғыз ауданында дүниеле келеді. 1908-1912 жылдары Ырғыздағы орыс-қырғыз училищесінде білім алған ол 1912 жылы Орынбордағы Мұғалімдер институтына түседі. Мұнда 4 жыл оқып, 1916 жылы мұғалім болып шығады.

Ол 1917 жылы өткен I және II жалпықазақ сиезіне қатысып, Алашорданың Білім комиссиясының комиссия мүшесі болып сайланады. 1920 жылы Семей губерниялық төңкерістік комитетінің шет ұлттар бөліміне аудармашы болып шақырылады. Сол жылы Қазақ автономиялық республикасы құрылғанда, ол Халық ағарту комиссариаты жанындағы Академиялық орталықтың маманы ретінде ғылыми жұмысқа тартылды. 1926-1929 жылдары Қызылордада Халық ағарту комиссариатында жауапты қызмет атқарады.

1934 жылдан бастап Қазақ мемлекеттік университетінде қазақ тілінен доцент болып жұмыс істейді. Алаш ардақтысы 1937 жылы 21 шілдеде ұсталып, 1938 жылы 27 ақпанда ату жазасына кесіледі.

* * *

Бір үкімет халыққа қандай жағымсыз болса, бір ұлтты иә бірнеше ұлтты езіп, қорлықта ұстаса, жібімнің тігісін білдірмеймін, халықтың көзін алжастырамын деп, қол астындағы кемшілікте жүрген халықтарды біріне-бірін шоқпар ғып жұмсайды, араздастырады. Ондай үкіметтер елді жауластырсаң билейсің деген жолды тұтынады.

* * *

Ресейдің қол астына кіргеннен бергі қазақ жерінің тарихы — колония тарихы. Колония тарихы — бірте-бірте қазақ жерін сырттан келіп иемденудің тарихы, талаудың тарихы.

* * *

Қазақ жеріне отаршылдардың ұстанған саясаты, қолданған ебі, тұтынған әдісі, жасаған зорлығы — қазақ тұрмысын көп өзгеріске ұшыратты. Көшпелілерді бірте-бірте жерсіз қалдырып, тақыр мен шөлге иіріп тастап, егін саларлық, отырарлық жерден құр алақан қалдырды.

* * *

Қазақ жерін мұжыққа тартып алып берсе, қазақ жерден айырылмақшы. Жерден айырылса, сіңірі шыққан қу кедей болмақшы. Осындай қу кедей болуды ғылым тілінде «пауперизация» дейді. Қазақ арасына пауперизация жасаса, орыстың өндірісшіл капиталына арзан малай көбеймекші.

* * *

Тіл болмаса, халық біріншіден, өзінің ұлттық бейнесін жоғалтады, екіншіден, мәдени құлдырауға ұшырайды.

* * *

Тіл — мәдени өркендеудің басты факторы. Тіл жоқ жерде халық, біріншіден, ұлттық бет-бейнесінен айырылып қалады, екіншіден, рухани, мәдени тозғындауға ұшырайды. Тілсіз, сөзсіз — ақыл мен ойды қозғай алмайсың. Ал ой-санасыз сөз жоқ. Яғни, сөйлей білмесе, адамның хайуаннан айырмасы аз.

* * *

Әдебиет тілін толық зерттеп жеткеніміз жоқ. Әдебиет тілін толық зерттелді деу үшін бұрынғы жазу мұраларының тілін, фольклор тілін, жеке адамдарымыздың тілін зерттеуіміз керек. Мұның үстіне халықтың ауыз әдебиет тілі, диалектілеріміз, әдебиет тілі араларындағы бір-біріне өткен, өтіп келе жатқан айқыш-ұйқыш әсерін зерттеп ашуымыз керек.

* * *

Қазақстанда кәсіптің мықтысы — мал бағу. Мал баққызатын Қазақстанның ауасы, топырағы, шөбі, жолы мен базарының реті.

* * *

Қазақ жылқысы — салт минуте, жеңіл жүк салған арбаға жегуге жақсы. Қазақ жылқысының артық қасиеттері — талмай ұзаққа шапшаң жүретіндігі, от пен суды талғамайтындығы, жұмысқа беріктігі, етке шыққыштығы, суық пен ыссыға беріктігі. Қазақ аты 120-150 шақырым жерге бірден талмай жетеді. Бірақ қазақ жылқысының бойы аласа (орташа екі кез), еті аз. Бойы аласалығынан атты әскер қазақ атын мінеді. Тапалдығының орнына қазақ жылқысы көнбісті, шапшаң. Шынында әскерге минуте қолайлы емес.

СҰЛТАМБЕК
ҚОЖАНҰЛЫ

Сұлтанбек Қожанұлы — 1894 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы Созақ ауданында дүниеге келген. Түркістандағы орыс-түзем мектебін, үш сыныптық қалалық училищені бітірген. 1913-1917 жылдары Ташкенттегі Түркістан мұғалімдер семинариясында оқиды.

1920 жылы коммунистік партия қатарына қабылданып, үлкен қызмет баспалдақтарынан өтеді. Ол 1920-1924 жылдары Түркістан компартиясы ОК мүшесі, Түркістан орталық атқару комитеті төрағасының орынбасары, Түркістан республикасының ішкі істер халық комиссары, Халық ағарту халық комиссары, «Ақжол» газетінің редакторы болады. Сондай-ақ қайраткер 1924-1925 жылдары Қазақ өлкелік партия комитетінің хатшысы, 1925-1926 жылдары БК(б)П ОК ұлт республикалары мен облыстары бойынша жауапты нұсқаушысы болады.

С.Қожанұлы бұдан да басқа қызметтерді абыроймен атқарып, ел үшін еңбек етеді. Алайда ол 1937 жылы ұсталып, 1938 жылдың 8 ақпаны күні ату жазасына кесіледі.

* * *

Қара басыңның қамы — жұртқа азық болмайды. Заманды жөнімен жақсылап түсінбек ләзім. Жұрттың кезекті істерін жарыққа шығаруды көздемек керек.

* * *

Шыр көбелек тіршілік иірімінің ұсақ-түйегімен әуреленіп, тарихтың даңғыл жолын көре алмағандар — жұрт пайдасын өз басының пайдасынан ажырата алмаған көр балалар.

* * *

1916 жылғы қанды қасапқа ұласқан қарсылық — мақтаншақ батырлық емес, қанына қарайған халықтың ашынып, отқа көрінеу ұрынған бір жаңдалбасасы еді.

* * *

Бұрын басына сәлде ораған немесе шен таққан, не шаригатпен, не орыс заңымен жұрттың зәресін алатын, берекесін қашыратын мырзалар — бірден коммунист болып шыға келді.

* * *

Өз ұлтына жаны ашитындар — орыс үстемдігіне, капитал тепкісіне, пайдакүнем саудагерге, басқа ұлттардың зорлығына қарсы ұлтшыл атанды.

* * *

Елді шет жұртшылықтың зорлығынан құтқармаққа жастарды оқыту, тәрбиелеу керек.

* * *

Қазақ халқының астанасы — ежелгі қала, ескі қала Түркістан болғаны дұрыс еді. Ендігі жерде оның реті келе қоймас. Не де болса Ақмешітке көшірелік.

* * *

Патша заманының болыстары қазақ жерін приговор-лап, түк көрмегенсіп, тиесін алып орыс келімсегіне жым-жырт бере салатын.

* * *

Шекара бөлінісінен, дүние үлесінен қазақтың ұтып шықпағаны рас. Қазақ өкілдері басқадан озбаса, ешкімнен кейін қалған жоқ. Бірақ дау шыққан жерде үкім шығаратын — даушылардың өзі емес, екі жаққа бейтарап төреші.

* * *

Қырғыз-қазақ жастары оқу жайына келсек, мектеп жағына келсек: талапкер бар да — оқу жоқ, балалар бар да — кітап жоқ, шәкірттер бар да — молда жоқ.

* * *

Қырғыз-қазақ халқының жалпы қара бұқарасына ең керекті — ұлт мектебі. Бір заманда қолы жетіп, бір жөнді мектептері бола қалса, солардың барлығында оқыту тілі — ана тілі болуы міндет.

* * *

Жақсы мұғалім табылмаған жерде — табылғанын іске қосып, оқыта беруді салт қылу керек. Оқу жалпыға жақын, тұрмысқа үйлесімді болсын, әр жұрттың тұрмысына лайық мектебі болмақ.

* * *

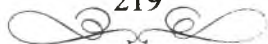
Ата-ана, бауырластары далада көшіп жүрген, өзі қалада орыс мектебінде, я сарт мектебінде тәрбие алып, далаға бір тиынға аспайтын қылқима «интеллигенттер» — қырғыз-қазақ жас буынына идеал емес.

* * *

Жас буын оқи да алуы керек, еңбектен де қол үзбеуі керек, жұртқа жалпы еңбекке қатыса алатын, басшы болып бірге істесе алатын болып әзірленуі керек.

* * *

Ешбір оқытылған оқу жоқ. Балалар келеді де тоңып-тоңып қайтып кетеді. Мұғалімдер болса, биылғы Шым-

кенттегі қысқа уақыттық курстан оқып шыққан жігерлі жастарымыз. Бұлардың қолдарындағы куәнамасы мен мұғалім деген аттары болмаса, бітірген істері, оқытқан оқулары шамалы.

* * *

Халық ағарту, оқу жұмысы — мұнан былайғы жұмыстардың ең үлкені. Бұл жұмыс — әр дәуірде керектінің ең үлкені. Әзіргі күнде әсіресе зорайып тұр.

* * *

Келесіні сөз қылғанда, келешекке әзірленуді сөз қылғанда, кімнің болса да көзде тұтатыны — жас буын.

* * *

Бала әуелі ана тілінде тәрбие алуы тиіс. Мезгілсіз жат тілге — байланып сорлағаны дұрыс емес. Білім — тілде емес, түсініктерде, тәрбие орысша шүлдірде емес, жақсылыққа жаттығуда, жас балаға бұлар ана тілінде, ұлт мектебінде табылады. Басқа жерден табылмайды, табылса да қымбатқа түседі. Жат тіл — тәрбие ісіне пайдасыз.

* * *

Қазақстанда мемлекет тілі — қазақ тілі болмақ. Бұған осыған дейін кесірін тигізген нәрсе халықтың басым бөлігі орыс болғанында, кеңсе қызметіндегі қазақ азаматтардың орыстыққа жаттығып кеткенінде, көбісі қазақша білмейді.

* * *

Қазақ өз жұртшылығы, ұлы мәдениеті жоқтығынан оңып-тозып кетті. Озып кеткені — басшы ұлттың мәдениетінен татып, өзінің бет-бейнесін жоғалтып алғаны.

* * *

Қазақ — Еуропаға ентелеп, ілгері басқан, басқаларды жеңіп бара жатқан ұлт емес. Қазақ басқа ұлттардан таяқ жеп — беті қайтқан, шегініп бара жатқан ұлт.

* * *

Наурыз — мұсылмандықтан бұрын шыққан мейрам. Наурыз ел шаруасымен күн көріп, табиғат шарттарына тұрмысы көбірек байланысқан елдің тұрмысы тудырып отырған мейрам... Жұрт қысымшылықтан құтылып, малы жұт қаупінен құтылып, аман қалған малы бала-лап, қарасы көбейіп жатқан, өздері егін шаруасына қам қылып, қасиетті жаз маусымында байлығын молайтудың, табиғаттың иіп тұрған кезінде қолынан келгенінше көп өндіріп қалудың шарасын іздеп, абыр-сабыр болып жатқан ел шаруаларының талабы қозған ең көңілді уақыты — көктем. Сол көктемнің басы — Наурыз...

* * *

Қазақ неге қалалы жұрт болмады, деп бұрқырау мәдениет тарихына қиянат.

* * *

Тарихты айтқанымен жүргізіп, тіршілікті ойыншық қылатын қалып – ертелі-кеш болмаған Һәм болмайды да.

* * *

Қазақша айтқанда, құрғақ білім, жаттап алған кітап, жаттыққан тілмен жұмыс бітпейді, жаңа дүние жасалмайды, мақсат орындалмайды.

ҚОШКЕ
КЕМЕҢГЕРҰЛЫ

Қошке Кемеңгерұлы – 1896 жылы Ақмола облысы, омбы уезі, Теке болысы, Қаржас ауылында дүниеге келген. Қошке алғаш Белгібай молдадан дәріс алып, мұсылманша сауатын ашқан. Одан кейін Омбыда ветеринарлық-фельдшерлік мектепте оқиды. 1913 жылы Омбы ауылшаруашылығы училищесіне түседі.

Омбыда жүріп, қазақ жастарының тұңғыш қоғамдық-саяси ұйымы «Бірлікке» мүше (1914-1918) болды. 1916-1918 жылдары «Балапан» қолжазба журналының редакторы, ал 1918 жылы «Жас азамат» газетінің редакторы сынды әртүрлі қызмет атқарады. 1930 жылы ОАМУ-дің аспирантурасында оқып жүрген жерінен М. Әуезовпен бірге тұтқындалып, Алматы абақтысында екі жыл отырады.

Қ.Кемеңгерұлы 1935 жылы Омбының Шарбақкөл аудандық ауруханасында дәрігер болып қызмет етеді. Алайда 1937 жылы 7 тамызда қайта ұсталып, 21 қарашада Омбы қаласында ату жазасына кесіледі.

* * *

Қалың қазақтың арасына ояну сәулесінің түсуі, оқыған азаматтардың топталуы 1905 жылдың 17 қазанындағы манифестен басталады, өйткені 1905 жылдың кірісінде қазақ алдында — дінін жоғалту, жерінен айырылу деген екі жұмбақ көлденең тартылып еді.

* * *

Қазақты бірен-саран білімге сүйрегендік болса, оның негізі мынау: әуелі қазақты жуасыту, одан кейін дінге аудару, ақырында орыстандыру саясатынан шықты.

* * *

Патша үкіметінің жемсаулы, аясы тар саясатының арқасында қазақ еліне сіңіскен баққұмарлық, кекалғыштық, жаяу өсекшілдік біздің оқыған азаматтарымыздың көбінде бар.

* * *

Жер — мәңгі байлық, алдыңдағы малыңнан, қойныңдағы ақшаңнан қымбат. Өнер-білім кенжелігі болса да, автономияға аласұрып жатқандық — жер үшін.

* * *

Оқудың негізі — ауыл мектебі.

* * *

Орыс үкіметі мешіт салып бергенде қазақ-орыс қалаларына шіркеу салып беруді мақсат тұтты. Алғашқыда қазаққа мешіт салып құрметтеуіне үлкен себептің бірі — дін атымен Орта Азия мұсылмандарына саясат жүргізіп, олардың қазаққа әскер беруінен қорыққандығы еді. Бұған жол бермеу үшін қазаққа мешіт салып, оның басына өздері сенімді татар молдаларын қойдыртты.

* * *

XIX ғасырдың басында қазақты шоқындыру саясаты туды. Миссионерлер мектебі ашылды. Бұған тұрмысы нашардың балалары алынды. Осылай қазақтың өзінен миссионер жасамақшы болды.

* * *

Алаш полктеріне кіріп, ел қорғау — жастардың мойнындағы парыз. «Қырық жыл қырғын келсе де ажалды өледі».

* * *

Милиция жинаудан бастап, шара жасаудың бірі — елді апаттан қорғау. Соның үшін Алашорда жұмысы уақытша қандай күйде болса да, Алаш милициясы табан тайдырмай, қызметін істей беруі лайық. Ақсақал батасын, бай малын, молла дұғасымен қолдап, жастар күшін аямай, елді жаудан қорғау керек.

* * *

Қазақ білімі жағынан өрнек алмаса да, жаман мінездік жағынан асырып жіберді: қалаға келсе карта ойнап, арақ, сыра, коньяк ішуге құмарланды, сатылатын қыздар үйіне барғыш болды.

* * *

Бұратаналардан әлеуметшілердің шығуы — оқымыстылардың ойын өзгертті. Тұқым басқалығы мәдениетке бөгет емес.

* * *

Қай ел болмасын шаруасы өркендемей, ғылымы мен пән өнері марқаймай, терезесі тең ел болмайды.

* * *

Қазақ елі орыстан білім ала алмады. Бағындырған орыстың мінезі дөрекі, надан болды. Үкімет үлгі болудың орнына қазақты талады. Алдауға үйретті. Кіндіктен келген төрелер пара алуды ғана білді.

* * *

Қағаз бетінде отырықшы болумен — мәдениет көктен түспейді, жерден шықпайды. Отырықшылықтың көп шарттары бар. Мәдениет сол шарттар орындалғанда ғана гүлденбекші. Төңкеріске дейін отырықшыға айналған Тобыл, Бараба, Тары татарларынан азайып кеткені, оларда шіркеуден басқаның болмауы, бірен-саран қазақ

қалада тұрып отырықшылыққа айналғанмен, шаруасы төмендесе ілгерілемегені – жағдайсыз отырықшылықтың өнімсіздігіне дәлел.

* * *

Біздің қазақтың бір аяғы – мәдениет ауданында тұрса, екінші аяғы – әлі тағылық ауданында тұр. Тағы адамға ғана хас сабырсыздық, не істе болса да алдын болжай алмайтындық, көзі көрмесе – сенбейтіндік сияқты сипаттардан біздің қазақ әлі арылған жоқ.

* * *

Газет – ел мұңына, ел жай-күйіне араласып көрсететін айна десек, мақсатсыз айна емес. Мақсатты айна. Үкімет газет жүзінен көріп, ел жайына қарап тон пішеді, жаңа заң-закон шығарады.

* * *

«Қазақ» газеті – саясат ауруынан емдеп қарайтын табыршыдай өкіметтің арам ойлы сырларын қазақтың кестелі тілімен қалың елге ұғындырып отырды. Және татар үстемдігіне қарсы болды.

* * *

Белгілі жол көрсетудің алдында қазақ тұрмысына тарихи көз салу шарт. Тарихи қарағанда, қазақ тұрмысына өзгеріс – Ресейге бағынғаннан бері кірді.

* * *

Солтүстікте тұқымымен түгел құрып кеткен бұратана елдер жетерлік. Қайта қазақ — араққа берілмегендіктен, көшпелі болғандықтан аман қалды.

* * *

Киіз туырлықты қазақ Ресей қолтығына кірді. Кірейін деп кірген жоқ — жоңғар, қалмақ, башқұрт, казак-орыс талқысынан еріксіз кірді.

* * *

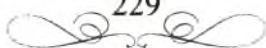
Бірлі-жарым ұлтшылдық, демократизм жолымен жүріп, ақсүйектікке әдейіленбеген Шоқан сындылар болды. Бұлардың молданың шала шарифатына, ақсүйектің менмендігіне ашық қарсы болуы — бұқараны орыс оқуынан жирендірді.

* * *

Қазақтың оқыған азаматынан ең бірінші бұқараның мұңын жоқтаған, ұлтшылдық негізін салған Шоқан Уәлиханов болды. Шоқан қазақтың келешегі зор деп иманын берік ұстады.

* * *

Қазақ келешегіне үмітті көзбен қарасақ, мәдениетке жетекші болатын шарттар: қазақта діни фанатизмнің әлсіздігі, қазақтың еліктегіштігі, көптің қамын қарастыратын үкіметтің барлығы, қазақ елінің жаппай оқуға ұмтылғандығы.

* * *

Түбінде қазақтан капиталистер шыққанда, фабрика-
зауыт көбейгенде, тұрмыстың өзін де тап-тапқа бөлер,
оған шейін социализм күйін күйлемей тұра тұрайық.

* * *

Қазаққа — өз басынан да, тұрмыстың тұтқасы — мал
бағалы. Қазақ басын жоқтамаса да, парамен болса да,
өнетініне көзі жетсе — мал даулайды.

* * *

Бізді ілгері бастыратын кәсіптің бірі — қолөнер кәсібі.

МҮХТАР
ДУЕЛОВ

Мұхтар Әуезов – 1897 жылы қазіргі Шығыс Қазақстан облысының Абай ауданында дүниеге келеді. Алғашқыда 1908 жылы Семейдегі Камалиддин хазірет медресесінде оқып, одан кейін орыс мектебінің дайындық курсына ауысады. 1910 жылы Семей қалалық бес кластық орыс қазына училищесіне оқуға түсіп, оны 1915 жылы аяқтайды.

Содан соң Семей қалалық мұғалімдер семинариясына түсіп білімін арттыра түседі.

Ол 1919 жылдың 1 желтоқсан күні құрылған Семей губерниялық революциялық комитетінің жанынан ашылған қазақ бөліміне қызметке кіріп, кейіннен сол бөлімді басқарды. 1921 жылы Қазақ Автономиясы атқару комитетінің құрамына мүше болып сайланып, онда саяси хатшы міндетін атқарды. Алайда ол партиялық билетін қайтарып беріп, біржолата шығармашылықпен айналысады. Соның арқасында «Абай жолы» сынды құнды көркем шығарма жазды.

Мұхтар Әуезов 1961 жылдың 27 маусым күні Москва қаласындағы Кунцево ауруханасының операция столында қайтыс болады. Оның денесі Алматы қаласындағы орталық зиратқа қойылды.

* * *

Ал, қазақ, мешел болып қаламын демесең, тағылымыңды, бесігіңді түзе.

* * *

Кешегі ешкімге бағынбай, елді хан билеп, көсем би билеген заман киіз туырлықты қазақтың тарихында әркімге белгілі бір дәуір. Ол заман өтті. Одан бергі біздің хал – бұлқынбай жатқа бағынудың жолында болды.

* * *

Нағыз қазақ бірлігі 15 ғасырлар ішінде шықты десек те, сол бірлікті жасаған рулардың көпшілігі ертерек заманда болған – Алтын орда.

* * *

Қазақ батырлары бәрі бір қалыпқа соққандай, барған жерін қырып келіп, жойып келетін үнемі жолы болып отыратын Хазірет әлі, Сейіт-Батталша батыр емес. Бұларда қазақ мінезі түгел бар деуге болады. Қазақ батырларындағы мақсат – алдымен ұлтшыл болу, одан әрі діншіл болу.

* * *

Қазақтың ендігі басшысына бірбеткейлік жарамайды, талай бетті қызмет, айла, тәсіл керек.

* * *

Пайдасыз ұлан байтақ кең жерден – пайдалы, елі жиын, қатынасы оңай аз жер артық. Біздің қазақ – жері алып жатқан сары дала, елі бытыранды, параход, кеме жүретін өзені, көлі аздықтан бір жерімен бір жерінің қатынасы кем...

* * *

Жұртшылыққа рух ұялайды деген тарих жолы – мысқалдап бойға сіңген ғылым дейміз, сол тарихтың жолы осындай өзгерістерді керек қылып отыр. Біз әлі шикі жұртпыз, талай өзгеріске мойын ұсынамыз, заман еріксіз мойын ұсындырады.

* * *

Білім – бақтың жібермейтін қазығы, білімсіз бақ – әлдекімнің азығы.

* * *

Халық пен халықты, адам мен адамды теңестіретін нәрсе – білім.

* * *

Адамшылықты тез жүргізу үшін көп ой керек, ойлау үшін оқу керек.

* * *

«Философияның басы — таңдану» — дейді Аристотель. Таңданудан барып адам бірнәрсені тексере ойлайды. Тексерген соң — шынынан бұлдырды айырады.

* * *

Бұдан былай: қазақ жарға жығылса — обалы, жақсылыққа жетсе — мақтаны — оқыған азаматта. Қазақтың жұрттық қалпын тезге салып, астын-үстіне шығару — шексіз оқығанның билігінде.

* * *

Әрбір мектеп нағыз ұлт мектебі болуы үшін екі діңгекке тіреледі. Біреуі — сол елдің тілі, екіншісі — тарихы.

* * *

Кімде-кім ана тілін, әдебиетін сыйламаса, бағаламаса, оны сауатты, мәдениетті адам деп санауға болмайды.

* * *

Көген көз қазағыма қаратып, мінбе құрып, сол мінбеге шығарып: “Ақырғы діліңізді айтыңызшы, Мұхтар!” — десе, тілімнің ұшында жүрген сөз төмендегіше: тас үгітіліп құмға айналады, темір тозады, ұрпақ озады, дүниеде өлмейтін — сөз ғана, халқымызбен бірге жасып келе жатқан мұра сөзімізді арзандатып алмайық дер едім.

* * *

Ұлттың тілі — сол ұлттың жаны, жан дүниесі. Ол жүректі соқтыртып тұрған қан тамыры сияқты. Егер де қан тамыры жабылып қалса, жүрек те соғуын тоқтатпай ма?!

* * *

Адамның жүрегін ағартып, адамшылығын арттырып ақтыққа сүйрейтін үлкен күш — дін. Философия дінмен бастас ғылым.

* * *

Ішке — айбар, сыртқа — қорған болатын әскерсіз қай жұрт болсын, жұрттығын сақтап ілгері баса алмайды. Оның соңғы зор керек қазына — пұл. Екеуі де жуырда көңілдегідей бізде болады деуге болмайды.

* * *

Ерлік — бірдің үлгісі емес, бардың үлгісі.

* * *

Ер — ертегіде ғана емес, қас батыр — қасыңда. Өз ішінде, өз бауырыңнан шығады. Қаулап шығады.

* * *

Әділет тілесе — атаңның болсын айыбын айт.

* * *

Қазақ — өз күлдіргі күлкісі мол мысқыл, мазақшыл ел. Оған күлкі, әңгіме жат емес.

* * *

Сымбатты өнер болмаған елде — мағыналы тіршілік жоқ, қандай қауым, қандай тапты алсақ та, қаны мен жанының суретін өнер айнасына түсірмей отыра алмайды. Өнерден қуат алмаса, тіршіліктің шырағы өшеді.

* * *

Жалпы музыка атаулы нәрсе елдің сезім байлығы мен ішкі жаратылыс қалпын білдіретін болса, солардың ішіндегі ең толғаулы, ең терең сырлысы — күй. Күйдің тіліндей бай тіл қазақтың әнінде жоқ.

* * *

Әміре мен Исаны күнде тыңдап, күнде көріп, бірде сөгіп, мінеп, бірде болымсыз сөзбен жұбатқан болып, әрлі-берлі қақпайлап жүрген біз сияқты қала адамы, оқыған қазақ — олар туралы соңғы сөз айтудан бұрын қалың қазақ тыңдаушысы не айтатынын еске алуымыз керек.

* * *

Жалпы пьеса деген — түр-тұлғасымен пьеса. Тұлғасы толық, тұрманы түгел адам болмаса — пьеса өз түрінен айырылады, өңі қашады.

* * *

Үлкен образ – үлкен ойдың туындысы. Біз сол үлкен образ жайындағы әңгімеге келетін болсақ, үлкен образды іздеп жүрген адамдарымыз кем. Жақсы әдебиет – заманының үлкен адамының жинақты образын беру арқылы жасалу керек.

* * *

Ән – ғасырлар түкпірінен қайғылы хал баянын бізге жеткізді.

* * *

Халық фольклорының топырағына аяқты тіреп, алға секіруіміз керек. Халық фольклорының ғана мақсаты емес, біз халық әдебиетінің барлық жақсы қасиеттерін өз бойымызға сіңіріп алуымыз керек.

* * *

Ақыннан оқушының, сынның, жұртшылықтың қолқасы не? Аз айт, көп айт – есте қаларлықтай айт. Бой шымырлата айт, ой сала айт, толғана айт, толғанта біл.

* * *

Қазақтың еңкейген кәрі, еңбектеген жасына түгелімен ой түсіріп, өлім ұйқысынан оятып, жансыз денесіне қан жүгіртіп, күзгі таңның салқын желіндей ширықтырған, етек-жеңін жиғызған «Қазақ» газеті болатын.

* * *

Әрине, тән қуатты болса, жан қуатты, ажарлы болады. Нашар жаннан — осал мінездер туады.

* * *

Біздің ой буынымыз қатпай тұрған бала күнімізде ең әуелі елжіреп сүйетін кісі кім? Ол — анамыз... Бұлай болғанда біз адамшылығымызға ірге болатын құлықты әкеміз қандай ғалым болсын, қой сауып, тезек теріп жүрген анамыздан аламыз.

* * *

Адамды хайуандықтан адамшылыққа кіргізген — әйел.

* * *

Әйел түзелмей мәдениет көркеймейтініне, әйел халін түзетпей қазақ басына бақыт орнамайтынына әркімнің көзі жетер.

* * *

Ой да көп, уайым да көп — ойлай берсең, Ой да жоқ, уайым да жоқ — ойнай берсең.

* * *

Маңына ұрық шашпаған — жақсылық жапаңда жалғыз өскен бәйтерекше тұл болады да қалады.

* * *

Өнерпаз болсаң — өр бол.

* * *

Бөрінің артынан бөлтірік ақылды болғандықтан ер-
мейді.

* * *

Жігіт қадірі өнерімен өлшенер.

* * *

Жалған намыс — қасиет емес, ар сақтаған — қасиет.

* * *

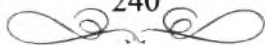
Азамат сыны — ерлік, ерлік сыны — елдік.

* * *

Адам көркі — ақыл.

* * *

Жігітті жылы сөз ширатпайды, қатты сын ширатады.

* * *

Адам ірілігі бір сипат емес, ішкі-тысқы сан сипат қасиеттерінен құралады.

* * *

Тумай жатып — толдым деме, толмай жатып — болдым деме.

* * *

Қызғаныш — құрт ауруы, мыс қазанда қайнайтын азап оты.

* * *

Ар жазасы — бар жазадан ауыр жаза.

* * *

Жауға — жалынба, досқа — тарылма.

* * *

Амал: кіжіну бар, килігу жоқ.

* * *

Қыл өтпестей татулықты бір ашуға сатпас болар.

* * *

Қол жетпес шыңыраудағы су болғанша, пайдасы көпке
тиетін жайдақ су болған жақсы.

* * *

Көбікті толқын санама.

* * *

Тамыр болдың — айтыс жоқ, қолдан бердің — қайтыс
жоқ.

* * *

Аузымен айды — алып, қолымен — қосаяқ соға алмай-
тын жандар бар.

* * *

Бас асауға — жез ноқта.

* * *

Кісінің бір айыбын маған айтқан адам — менің жүз
айыбымды кісіге айтар.

* * *

Сын — шын болсын, шын сын болсын.

* * *

Іздессең — табарсың, алыссаң — аларсың.

* * *

Еркін екем деп — ерсі кетпе.

* * *

Еңбек шыққан жерден — төзім де шығады.

* * *

Күшіңе сенбе, адал ісіңе сен.

* * *

Қай істің болсын өнуіне үш шарт бар: ең әуелі — ниет керек, одан соң — күш керек, одан соң — тәртіп керек.

* * *

Тартыспен түскен, бейнетпен келген жақсылық қана — шын мәнінде қымбат табыс.

* * *

Адам баласы, әсіресе, надан, еңбексіз болса — құлқынына құлдығы күшең болмақ. Сондықтан тамаққа адамшылдығын айырбастайтындық — әр кедейдің жұмысы.

Егер сол кедейдің ешкімге жалынбай, өз қорегін өзі тауып отыратын қаракеті болса, оның адамшылығы басқарақ жолда болар еді.

* * *

Қазақ: «От пен су — тілсіз жау» — дейді. Бұл бір жағынан, дұрыс та, екінші жағынан, дұрыс емес. Жалғыз от пен су емес, жаратылыстың қайсысын алсақ та тілін білсек — құлымыз да, тілін білмесек — жауымыз.

* * *

Берекені көктен тілеме, еткен еңбектен тіле.

СМАҒҰЛ
СӘДУАҚАСҰЛЫ

Смағұл Сәдуақасұлы – 1900 жылы Солтүстік Қазақстан облысы, Есіл ауданы, Жарқын ауылында дүниеге келген. Он жасына дейін ол өз әкесі Сәдуақас хазіреттен тәлім-тәрбие алып, одан кейін Әбіл молда мектебінде білімін жалғастырады. 1912-1915 жылдары Павлодардағы екі кластық орыс-қазақ училищесін бітіріп, бір жыл мұғалім болады да, Омбыдағы ауылшаруашылық мектебіне түседі.

1918-1920 жылдары «Центросибирь» кооперативтер бірлестігінде қызмет етеді. 1920 жылы Орынборда Қазақстандағы алғашқы жастар ұйымының хатшысы болып сайланады. Аталған жылы жаңа құрылған Қазақ Автономиялы республикасының үкімет басшылығына қызметке алынады. 1925-1926 жылдары «Еңбекшіл қазақ» («Егемен Қазақстан») газетінің жауапты шығарушысы, әрі «Қызыл Қазақстан» («Ақиқат») журналының редакторы, 1925-1927 жылдары Қазақ АССР Халық ағарту комиссары, 1927-1928 жылдары Ташкенттегі қазақ педагогика институтының ректоры қызметтерін атқарды.

1928-1932 жылдары Мәскеу көлік инженерлері институтын оқып бітірген соң Мәскеу-Донбасс темір жол құрылысында инженер-құрылысшы болып еңбек етті. Асыл азамат 1933 жылы аталған жерде кенеттен қайтыс болады.

* * *

Әр жұрттың өз басына бір ауруы бар. Біздің ауруымыз — ел ішіндегі ру партиясы. Ол партияға кірген адам — әділ, адал болмайды. Өз жағының жеңуін іздеп, қандай түзу деген кісілер көріне қисық жұмыс істейді.

* * *

Әрбір жұмысқа адалдық керек. Негіз керек. Әсіресе, саяси жұмысқа бұл сықылды сипаттар өте қажет. Негізсіз жасалған саясат — бояма саясат. Ондай саясаттың түбі қайырсыз.

* * *

Қазақтың саясатшылдарының бұрынғы бізде ұлтшыл болып жүргеннің себебі: қазақтың тұрмысының ауырлығы еді. Қазақ оқығандары жасынан тепкіде жүрген, қорлықта болған, езілген, жаншылған қазағын көрді. Анда-санда ауылға ақырып, келетін маңдайы жылтыраған уряднік, приставты көрді. Сөйтіп өскен қазақ баласы, әрине, қаны қатып қалғаны болмаса, халқына жаны ашымай, іші-бауыры елжіремей тұра алмайды.

* * *

Жаңа заманның мағынасын біздің ішімізде теріс түсініп жүргендер бар. «Мен — коммунист. Маған қазағы да, орысы да бәрі — бір» — деушілер табылады. Бірақ бұл секілді сөзді айтушылар — орысқа да, қазаққа да пайдасыз адам болып шығады.

* * *

Дұрыстап білім алу үшін дұрыстап еңбек ету керек. Еңбексіз — білім қонбайды. Еңбек, білім — бұл екеуі ағайынды бала.

* * *

Адамды бұзып бітіргеннен де, оған ешнәрсені оқытпағанның өзі артық. Егер дұрыс оқытамыз десек, оған жақсы кітап керек.

* * *

Қазақтың молдасы — орыстың попы емес. Ол — бірінші мұғалім.

* * *

Қандай ауыр жұмыс болса да — қолға алған соң жеңілденіп кетеді. Қазақ ішінде жөн білетін пысық жігіт аз емес.

* * *

Кемшілікті айту — ұят емес, бар кемшілікті жоқ деп, одан құтылуға тырыспау ұят.

* * *

Ежелден жуастың еншісі — артта қалу, сыртта қалу. Жуастың сөзі өтімсіз, өтімді сөз айтарлық болса — ол жуас та болмас еді.

* * *

Біреудің «жаман» болғандығынан, екінші біреудің «жақсылығы» табыла ма? Жақсы болатын кісі екіншінің «жамандығына» сүйенбей-ақ, өз өнерінің арқасында неге жақсы ат алмайды?

* * *

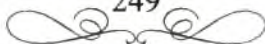
Қатені сөйлеу ұят емес, қатені айтпай, денеде сақтап жүрген — ұят.

* * *

Халықтың өмірі — шаруасында. Шаруасы күйлі болса — халық та күйлі. Шаруашылық адам баласының өмірінің арқауы.

* * *

Біз қазақ тұрмысын алсақ, екі тапқа қазақты бөлерлік еш себеп жоқ. Қазақ тұрмысын жаппай бір түрлі құлданушы да, құлдық та, оны жасаушы тап та — қазақта жоқ.

* * *

Алтай тауы, Тарбағатай, бер жағы Ертіс, Зайсан, Марқакөл деген әдемі көлдер бар. Бұл маңайдың әдемілігі Еуропадағы Шведцария тауларынан анағұрлым ілгері. Шведцария – өзіне Шведцария, Қазақстанның ішінде Алтайдан әдемі жер жоқ. Алтай – жердің жұмағы, Алтай – біздің жер. Алтайда болған адамда арман жоқ.

ӨСЕР ЕЛДІҢ
ҰЛДАРЫ...

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ

Өлеңдерінен көрініп тұрғандай, Абай — поэтикалық қуаттың иесі, қазақ халқының мақтанышы. Абай сияқты халықтың рухани творчествосын осынша жоғары көтерген қазақ ақыны әлі кездескен жоқ. Оның жылдың төрт мезгіліне арналған тамаша жырлары оны Еуропаның атақты ақындарының қатарына қосар еді.

Ә.Бөкейхан

* * *

Түбінде біздің қазақ тілі — бізбен тіл тұқымы бір, өзге мұсылманды байытпаса, бір — бірімізге қоңсы қонбаймыз ғой. Ғұмыр жүзінде қазақ тілі өз бәйгесін алар: Абай, Ахмет, Міржақып, Шәкәрім, Тарғыннан һәм өзгелерден бұл көрініп тұр ғой.

Ә.Бөкейхан

* * *

Менің портфелімде Абай шығармаларының қолжазбасы бар. Соны сақтауға тырысыңыздар. Оның құны — 5 мың рубль.

Ә.Бөкейхан

* * *

Алдында өткен, тәрбиесін көрген Абайдан соңғы ұстазым — «Тәржіман» газетінің иесі Ысмағұлбек Гаспринский десем бек дұрыс. Анықтық үшін сол кісінің газетін оқып, бек көп пайдаландым. Алла екі дүниеде мақсатына жеткізсін, әмин.

Ш.Құдайбердіұлы

* * *

Ақиқатты тануға, тереңінен сөйлеуге, бойына біткен зеректіктің үстіне, Абай әр түрлі Европа білім иелерінің кітаптарын көп оқыған... Сондықтан Абайдың терең пікірлі сөздерін қарапайым жұрттың көбі ұға алмай, ауырсынады.

А.Байтұрсынұлы

* * *

Абай — өзін-өзі өлеңімен жұбатқан жан.

Ш.Құдайбердіұлы

* * *

Қазақтың бас ақыны — Абай (шын аты Ибраһим) Құнанбаев. Онан асқан бұрынғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ.

А.Байтұрсынұлы

* * *

Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екені рас. Бірақ ол ауырлық Абайдың айта алмағанынан болған кемшілік емес, оқушылардың түсінерлік дәрежеге жете алмағанынан болатын кемшілік. Олай болғанда айып жазушыда емес — оқушыда.

А.Байтұрсынұлы

* * *

Заман бұрынғыдай болса, Абай алаштың атақты билерінің бірі болуы шүбәсіз. Біліммен би болып, жұрт

билейтін заман өтіп, тасың би болатын заманға қарсы туған. Білімі көптер жұрт билемей, малы көптер жұрт билейтін заманға қарсы туған.

А.Байтұрсынұлы

* * *

Білімінің қызығын жалғыз ғана Тобықтылар көріп, басқаларға пайдасы тимей, болыстыққа көп құмар қазақтың бірі болып, бәлки, сол күйімен өліп те кетуі ықтимал еді. Қазақтың бағына ондай болудан құдай сақтаған.

А.Байтұрсынұлы

* * *

Абайдың өлеңдері қазақтың басқа ақындарының өлеңдерінен үздік артықтығы — әр нәрсенің бергі жағын алмай, арғы асылын алып сөйлегендіктен. Басқа ақындардың сөзге шеберлігі, шешендігі Абайдан кем болмаса да, білімі кем болғандығы даусыз.

А.Байтұрсынұлы

* * *

Қазақ әдебиетінің асылдануына әсіресе әсері күшті болған Абай сөздері. Абаймен қатар басқалар да шыққанмен, олар асыл сөздің жаңа сипатын Абайдай айқын көзге түсерлік етіп көрсете алған жоқ. Сондықтан қазақ әдебиетінің сындар дәуірі Абай сөздерінен басталады.

Ахмет Байтұрсынұлы

* * *

Әкеміздің бір шешесінен туған Ибраһим мырза, қазақ ішінде Абай деп атайды, сол кісі мұсылманша Һәм орысша ғылымға жүйрік Һәм Алланың берген ақылы да бұл қазақтан бөлек дана кісі еді, ержеткен соң сол кісіден тағлым алып, әр түрлі кітаптарын оқып, насихатын тыңдап, аз ғана ғылымның сәулесін сездім.

Ш.Құдайбердіұлы

* * *

Егер Абай қазақтан өзге оразды жұрттардың бірінің ақыны болса, сегіздегі баласынан сексендегі шалына дейін түгел атына қанық, сөзімен таныс болар еді, елі — туғанына сүйініп, өлгеніне — тегіс күйінер еді.

М.Дулатұлы

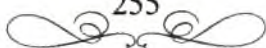
* * *

Бәлки, мұнан кейін Абайдан үздік, артық ақындар жазушылар шығар, бірақ ең жоғары, ардақты орын — Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашы атқан жарық жұлдыз — Абай.

М.Дулатұлы

* * *

Зәредей шүбә етпейміз, Абайдың өлген күнінен қанша алыстасақ, рухани сонша жақындармыз. Үнемі бұл күйде тұрмас, халық ағарар, өнер білімге қанар, сол күндерде Абай құрметі күннен-күнге артылар, «Бірінші ақынымыз» деп қабірін халқы жиі-жиі зиярат етер, халық пенен Абай

арасы күшті махаббатпен жалғасар. Ол күндерді біз көрмеспіз, бірақ біздің рухымыз сезер, қуанар...

М.Дулатұлы

* * *

Қазақтың әдебиетіне жан берген, сөздің сырын сырлап, ішін түрлеген, өлеңінен өрнек шығарған, ақындық, шыншылдық бірдей дарыған Абай еді. Өнер тап, оқы, әрекет қыл, тәрбие ал, ынсапты, адал бол деп қақсап өткен, халықтың қамын же, адал баласын бауыр тұт, адамшылыққа қызмет ет деген — Абай еді.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Абайды бетке ұстасақ, белгілене бергіштік нысанамызды көрсетеміз — бір, адамдық борышымызды атқарамыз — екі.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Абайдың ең бір артық өзгешелігі — заманның ыңғайына жүрмей, өзінің «өздік» бетін мықты ұстап, ақылға, ақтыққа, көңілдің шабына билетіп, көз тұжыарлық кемшілік, міннің ортасында тұрып, ортасына жүріп, үлгілі жерден өрнек алып келген кісідей ашық көзбен қарап, барлық мінді мүлтіксіз суреттеуі — жырақта жүріп қылат еткенді көретін қырағы қырандай сыншылдығы.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Абайдан бергі қазақ әдебиетінің беті жаңа түр тапты. Абай бұрынғы ақындардың ұстанып келе жатқан бетін тастап, тыңнан жол салды. Бұл Абайдың бұрынғы ақындардан ақыл көзінің артықтығы болды — бір, ақындығы күшті болды — екі, өлеңнің өнер екендігін білді — үш. Сонымен Абай ешкімнен үлгі алмай, қазақ әдебиетінің бетін бұрып, мүйіс шығарды.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Өлеңге қоятын шарт: еркін ой, шарықтаған терең қиял, нәзік, өткір сезім, құйылған сұлу сурет, кестелі, таза, қысқа, анық, дәлді, нағыз тіл. Осы айтылған шарттарды түгел сіміріп, төрт табанды, сегіз қырлы болып шығатын өлең — Абайдан соңғы ақындарда некен-саяқ.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Әдебиеттегі жаңа бағыт Абайдан басталады, егер Абай жаңа әдебиет бағытының жалпы жолын айқындап, тұғырын қалады десек, Ахмет Байтұрсынұлы бұл ғимараттың іргетасын қалап, қабырғасын тұрғызды. Ғимараттың күмбезін орнатып, әшекейлеу — болашақ ақындарымыздың ісі.

Т.Шонанұлы

* * *

Абай кітабының нұсқалары жоғалуға айналғаны белгілі. Бірақ онымен Абай аты жоғалар емес. Абайды естімеген қазақ жері кем. Орынбор шетінен Сібірге өтсең, Қытай шетіне дейін, Сарыарқада Абай әні айтылып, Абай өлеңі жырланады...

Т.Шонанұлы

* * *

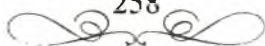
Мәдениетті жұрттың ысылған тілімен айтқан тәтті күй, нәзік сезімдерін Абай қазақтың дүкен көрмеген жалпақ тілімен өзіндей тәтті қылып, сезімді қылып айтып берген. Сондықтан, Абай қазақ оқушысының ойымен қатар, сезімін де тәрбиелеген. Қазақтың тіліне Абайдың сіңірген еңбегінің арқасында бұл тілдің барлық байлығы, орамдығы, өркениеттілігі табылған.

М.Әуезов

* * *

Жазба әдебиетте Абайдан соң аты аталатын — «Қазақ» газеті. «Қазақ» газетінің мезгілі Ахмет, Міржақыптың әдебиетте ұлтшылдық туын көтерген мезгілімен тұтас. Ол уақытта қазақ жұрты 1905 жылдың өзгерісін өткізіп, ел дертінің себебін ұғып, емін біліп, енді қазақты оятып күшін бір жерге жиып, патша саясатына қарсылық ойлап құрғақ уайымнан да, бос сөзден де іске қарай аяқ басамыз деп талап қыла бастаған уақытына келеді.

М.Әуезов

* * *

Қазақ жазушыларынан, әрине, Абайды сүйемін. Менің бала күнімнен ішкен асым, алған нәрімнің барлығы да — Абайдан. Таза әдебиет сарынына бой ұрғанда маған Абай деген сөз — қазақ деген сөзбен теңбе-тең түсетіндей кездер бар сияқты.

М. Әуезов

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН

ДОСЫМА ХАТ

Қырағы, қия жазбас сұңқарым-ай!
Қажымас қашық жолға тұлпарым-ай!
Үйілген өлексені өрге сүйреп,
Шығармақ қыр басына сұңқарым-ай!

Жарқырап жақсылықтың таңы атпай тұр,
Түнерген төбемізден бұлт арылмай.
Көк етті, көн терілі, көніп қалған,
Сықса да шыдай беру, жұрт жарылмай.

Кім біліп, ер еңбегін сезіп жатыр?
Кім шыдап, жолдастыққа төзіп жатыр?
Сасық ми, салқын жүрек санасыздар,
Алаңсыз ақ малтасын езіп жатыр.

Сынайтын жақсы менен жаманды өлшеп,
Құлдықтың қолдарыңда кезі жатыр.
Кешегі кеңшілікте керек қылған,
Бостандық болмаған соң, безіп жатыр.

Айтқанмен таусылар ма, оны-мұны?
Талайдың таңдамалы түпкі сыры:
Жанасқан шын көңілмен жақындық аз —
Көбінің іші салқын, сырты-ақ жылы.

Ақшаға абыройын, арын сатып,
Азған жұрт, адамшылық қалмай сыны.
Жаны ашып, жақын үшін қайғырар ма,
Жаны мал, жақыны мал, малдың құлы?

А.Байтұрсынұлы

* * *

Ешкімнің Әлиханға бар ма сөзі,
Демейді қандай қазақ оны оң көзі.
Семей тұрсын, жеті облыс бар қазақтан,
Талассыз жеке-дара тұр ғой өзі.

Елі үшін құрбандыққа жанын берген,
Бит, бүрге, қандалаға қанын берген.
Ұрыдай сасық ауа, темірлі үйде,
Зарығып алаш үшін бейнет көрген.

Түймеге жарқылдаған алданбаған,
Басқадай бір бас үшін жалданбаған.
Көркейер қайткенде алаш деген ойдан,
Басқа ойды өмірінде малданбаған.

Заманда басқан аяқ кейін кеткен,
Жасымай алашына қызмет еткен.
Болса да қалың тұман, қараңғы түн,
Туатын бақ жұлдызына көзі жеткен.

С.Торайғыр

* * *

Сендерге өз суретімді жібермекпін. Бірақ байқа, менің
бейнем енгізілген дәптеріңді алмай қойып жүрмесін.
Біздің коммунистер Мәскеу коммунистері секілді жар-
тыкеш емес, нағыз 96-шы пробалы.

А.Байтұрсынұлы

* * *

Қымбатты, Әлихан аға! Мұстафа (Шоқайұлы) Орынбордағы қазақтардың ұстанған жолы біздің көзқарасымыз туралы айтып берді. Мен сізбен біздің көзқарасымыздың бірдей болып шыққандығына аса қуандым: Орынборға барып, келешектегі жасайтын қадамдарымды сіздің шешімдеріңізбен үйлестіру ойымда бар еді, алайда, бақытыма қарай, менің ойларым сіздің бағытпен бірге бірдей болып шықты.

М.Тынышбай

* * *

Заманымызға қазақ үшін өмірін, білімін жұмсап, ауыр жазаларға кіріптар болып, жанын қиып жүрген күллі қазақ халқына бірінші дерлік жан басшымыз — Әлихан Бөкейханов.

М.Дулатұлы

* * *

Сүйікті басшымыз! Еңбегің жанды. Ұлтыңыздың жандана бастағанын көзіңіз көрді. Өзінің оқытушы екенін жасырып жүретін оқытушылар мынау отырған. Бұрынғы келгендеріңізде дидагыңызды көрсетпей жауып қойған уақыт та болып еді. Жүзі қаралардан қорқып біз де бүйтіп көрініп алдыңыздан шыға алмаушы едік. Құдай бізді бүйтіп қарсы алуға жеткізді. Біз, оқытушылар, пікіріңізді жайып, еліңізді тірілтуге даярмыз. Жаса, біздің биік басшымыз! Сізді көрумен өзімізді бақытты санаймыз.

М.Тұрғынбай

* * *

Қараңғыдан қан жылап қаңғырған күнде басыңды
Алаш жолында құрбан қылған ағамыз, асқар беліміз!
Сізді көргендегі жүректің қуанышын тіл айтып жеткізерлік
емес. Өміріңізде жүрген жолыңыз, біз, інілеріңізге жағып
қойған шамшырақ. Жасасын, сүйреген алашың! Жаса
сабазым!

Ж.Аймауытұлы

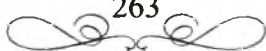
* * *

Т.Жүргенұлы алдымен Әлихан Бөкейханға жала
жабудан бастайды. Оның сөзіне қарағанда (өткен жыл-
дың жазында Сталин Мирзоянға Әлихан туралы былай
депті), 1919 жылы Әлихан Сталиннің қасына келіп:
«Қазақ халқы — жойылып кетуге тиіс халық» депті-міс.
Сталиннің: «Сіз неге олай деп ойлайсыз?» деген сұрауына
Ә.Бөкейхан: «Өйткені бұл халықтың сөздік қорында
орыстардың «движение» деген ұғымын жеткізіп бере
алатын сөз де жоқ» депті-міс. Қазақтың ұлттық партиясы
«Алаштың» негізін қалаған, Алаш бағдарламасының
авторы болған, Алашорда үкіметін басқарған Әлиханның
аузынан мұндай сөздің шығуы қалай десе де, ақылға
сыймайды.

М.Шоқайұлы.

* * *

Үкіметтің қара қуғын жасаған күндерінде айдауына да,
абақтысына да шыдап, ел үшін басын құрбан қылған ат
төбеліндей ғана азамат тобы болды. Бұл топты баулыған

— Әлихан. Әлиханның қазақ еліне істеген тарихи қызметі: әдеби тіл тууына себеп болды, өзіне ерген топты діни фанатизмге қарсы тәрбиеледі. Бұдан барып татардан іргесін аулақ салған қазақ ұлты туды.

Қ.Кемеңгерұлы

* * *

Ол кісі Петроград университетінің орман-ағаш факультетін тәмамдаған. Заң факультетіне Ленинмен бірге экстернат болып емтихан тапсырған. Терең дария мұхиттай білімді ғалым болатын. Тоғыз тілде еркін сөйлеп, жаза білетін. Біздің ақыл-ойымыз Тоқырауын өзеніндей болса, Әлихан Бөкейханов — Балқаш көліндей дария еді ғой!

Ә.Ермеков

* * *

Қадірлі, Әлеке! Менің бұрынғы қызметімнің бір үлкен артықшылығы — достарыммен кездесіп тұруға аса қолайлы еді: қазір мен олардан көз жазып қалдым, тіпті хат-хабар алысатындарым да азайып кетті. Әлеке, әсіресе сіздің алдыңызда өзімді өте кінәлі санаймын. Сізді көптен бері сағынып жүрмін, бірақ та сізбен жүздесуге еш мүмкіндігім болмады, ал хаттың сөзі мені қанағаттандырмайды, сондықтан да жазудан бойымды аулақ ұстаймын.

Ә.Ермеков

* * *

Әкемнің мысы кез келген адамды басып тұрушы еді. Әкем өзін тұтқындауға сауылдап кіріп келген тергеушілерді көргенде саспастан: «Лиза, шай қой. Қонақтар келді. Бұлар мәдениетті кісілер, дәстүр аттамайды», — деді. Олар үндей алмай қалды. Сол паузаны пайдаланып: «Кешіріңіздер, телефон шалуға бола ма?», — деді. Олар рұқсат берді. Көршісі, аса белгілі кеңес ғалымы трубканы алғанда: «Вася! Мен ұзақ командировкаға кетіп барамын. Лизаны саған тапсырдым. Аманат!» — деді де маған қарап: «Лиза! Сен анда-мұнда жүгірме. Одан ештеңе шықпайды. Бұл «барса-келместің» командировкасы» — деді.

Лиза Әлиханқызы

* * *

Басқа жұрттың басшылары тым-тырақай болып шет патшалықтарға шығып кеткенде, Әлиханның қоныс аудармай қалуы да — елін сүйгендікке дәлел.

Қ.Кемеңгерұлы

* * *

Егер әйгілі Бөкейхановқа келетін болсақ, ол — қазақ даласының асқан білгірі, қазақ тұрмысының нағыз әмбебап энциклопедиясы, өлке тарихының оқымыстысы. Ешқандай кітап оны ауыстыра алмайды.

*В.А. Радус-Зенкович,
Қазақ АССР Халық Комиссарлар
кеңесінің төрағасы*

* * *

1919-жылдың басында қызылдар келді. «Алаш» әскерінің бастығы, найман Қазы деген жігітті март айында атты. Апрельдің басында қызылдар қашты. Марттың 24 күні Сталин Әлекеңді «прямой проводқа» шақырды. «Біз Мәскеуді алдық. Қазақ автономиясы қайырлы болсын, өзің кімсің?» — деді Сталин. Сонда қазақтар үлкен Семейде Жұмеке Оразалин дегеннің үйіне жиналып кеңесті. Әлекең айтты: — «Қару-жарақсыз нашар елміз ғой. Сталинге сенімен біргеміз дейік» деді. Халел Ғаббасұлы, Райымжан Марсекұлы, Ахметжан Қозыбағарұлы, Биахмет Сәрсенұлы: «— Атамандар көп, Дутов, Семенов, Корнилов, атаман Анненков бар, бұлар қызылдарды қуады. Сталиннің керегі жоқ», - деп көнбеді. Әлекең үндемеді. Мұхамеджан Тынышбайұлы, Әлімхан Ермекұлы екі жаққа да қосылмай қалды. Имамбек Тарабайұлы о да үндемей қалды. Шәкәрім Құнанбайұлы: — «Оқығандар, өздерің біліңдер», деді.

С.Бөкейхан

* * *

Экспедицияның құрамына мамандар тарту жұмысын да және жұмыстың негізгі бағытын да Әлихан Бөкейханов белгілеп берді, жұмысы зерттеу — бөлінуге тиісті жер межесін кеңейтіп алу, сөйтіп Қазақстанда артық жер жоқ екенін ғылыми тұрғыдан негіздеу орайында жүргізілді. Мұның бәрін Әлихан Бөкейханов басқарды, Қаратілеуов оның әр айтқанын дау туғызбайтын шындық деп қабылдайтын.

К.Әлімбаев

Адайлар Бөкейхановтың халқының алдындағы орны толмас қызметін тани біледі екен. Сондықтан оны аса жоғары дәрежеде құрметтеді. Өздеріңіз білетін шығарсыздар, қазақ тек ең құрметті қонағына тай әлде құлын сойып қарсы алады. Әрине, бұл өмірде өте сирек болатын жағдай. Себебі, жылқы баласының сүйкімділігі соншалық, оны союға ешкімнің көзі қимайды және батылы бармайды. Ал құлынның терісінен жарғақ жасайды. Сондықтан жарғақ киген қазақ ілуде біреу ғана болар. Жарғақ — қазақ киімінің төресі.

Ә.Марғұлан

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ

* * *

Алтынсары баласы Ыбырай хақында өзің жазсаң, жақсы болар еді. Ол сенің ағаң емес пе? Егер ол қазір өмір сүрсе, сендей болар еді, ал сен ертерек дүниеге келгенде, оның ісін жасарың хақ.

Ә.Бөкейхан

* * *

Қиын кезеңде Ахмет алғашқы болып дауыс көтеріп, қазақ мектебін бір жағынан, дүмше молдалардан, екінші жағынан патша миссионерлері ықпалынан құтқару үшін қызмет етті.

Т.Шонанұлы

* * *

Бар ғұмырын өз халқына шын құштарлықпен қызмет ету жолына бағыштаған, бар бақытын содан тапқан, табиғаты бөлек жандар болады. Ахмет Байтұрсынұлы — сондай адамдар қатарындағы ұлағатты ғалым.

Т.Шонанұлы

* * *

Бұл заманда қолы жетпегендерді теңдікке жеткізетін, әлсіздерге күш беретін — өнер-білім, сол өнер-білімге үйреніспек, тұрмысымызды түзетіп, басқалардың аяқ астында жаншылмас едік, біз де өз алдымызға бір жұрт екенімізді білдірер едік.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Ойына сөзі дәл, тілге жайлы, көркем, халықтың керегіне, кемшілігіне ғана арналған өлеңдер — А.Байтұрсынұлыныкі. Ахмет өлеңдерін ақындық еркі билеп, қиял ермегі айдап шығармайды. Ойды оятуға, миды сергітуге, мұңлы, мұқтаж, терең мақсат түртіп шығарады.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Біздің Ахаң қазақ тілін қалпына келтіруші, әрі ақын, әрі ғалым зерделі жан еді.

Ә.Ермеков

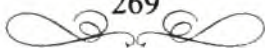
* * *

«Қазақ» газетінің сүтін еміп өскен бір буын осы күнде пікір-білім жолында бұғанасы бекіп, іс майданына шығып отырса, кейінгі жас буын Ақаң салған өрнекті біліп, Ақаң ашқан мектепті оқып шыққалы табалдырығын жаңа аттап, ішіне жаңа кіріп жатыр. Ақаңның бұл істеген қызметі — қазақтың ұзын-ырға тарихымен жалғасып кететін қызмет, істеген ісімен өзіне орнатылған ескерткіш — мәңгілік ескерткіш.

М.Әуезов

* * *

Ахаңның майданға алғаш жыры шығып, әдебиет, саясат жолында жол бастаған күндері бәріміздің де есімізде. Кешегі күні ұғушы болып, соның тәрбиесінде жүрген күндерімізді көз алдымызға елестетеді. Ахаңның

қазақ оқушысының ойы мен пікірін тәрбиелеген заманнан бір ай ұзағымыз жоқ. Кешегі күндерге шейін бәріміз де жетегінде келгенбіз.

М.Әуезов

* * *

Ахаң — еңбегі жанған жанның бірі. Істеген ісінің жемісі — артынан келе жатқан жастар. Оның арты Ахаң мектебіне тізіліп, кіріп жатқан жас буын, жаңа өсіп келе жатқан қазақ әдебиеті Ахаңды өзінің басшысы деп санайды.

М. Әуезов

* * *

Ахаң жоқта, біздегі әдебиет теориясы — басы жоқ кеуде секілді еді. Ал, басы жоқ дене бола ма? Қайтейік, болады деп келдік...

З.Қабдолов.

АХМЕТ ҚАЙТЫС БОЛДЫ ДЕГЕНДЕ

Шынымен бұл дүниеден өткенің бе,
Қайырылмай, алды-артыңа кеткенің бе?
Ахмет опат болды дегенді естіп,
Егіліп жылай бердім, тек детім де!

Айрықша артық көрген ғазиз досым,
Жоқ еді қысқада — кек, ұзында өшің.
Алаштың қамын жеген азаматы ең,
Сүйреген алға қарай Қазақ көшін.

Біраз жыл әр жерлерде болдым дәмдес,
Тағдырдың жазғанына кім бар көнбес.
«Ақынның хаты өлмейді» деген бар ғой,
Шырағың жағып кеткен жанар, сөнбес.

Азамат тату-тәтті болса сыйлас,
Өлімге бірін-бірі сірә қимас.
Тең жорға төрт аяғы тұлпар едің,
Сендей жан бұл фәниде қайта тумас!

Шұғаның қиқымы да деген — шұға,
Жолың бар салып кеткен шүкір, тоба.
Талап қып рухыңа Қараөткелде,
Илһамды Ахмет досым, қылдым дұға.

Ақиқат ақ сөйлейтін туар заман,
Боларын ондай күннің білмес надан.
Халыққа зәбір берген зәнталақтың,
Көрерміз сонда жайын болсақ аман.

Ғафу ет, жерлер болса тілім тиген,
Шаһбоз дос құрмет тұтып, жаным сүйген.
Тілеймін көрмесін деп кейінгі жас,
Қамытты қиын күнде біздер киген.

Мен-дағы талай сырды ішке түйдім,
Жазықсыз жазаланып отқа күйдім.
Бақұл бол, қайран Ахмет, ақ сұңқарым,
Қош айтып рухыңа басымды идім!

Файзолла Сатыбалдыұлы

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫ

* * *

Алда әлі күнді көре білетін ұрпақ келеді! Сол күнді көретін ұрпақ сендерді еске алатын болады. Бізді ризашылықпен, үлкен құрметпен еске алатын болады! Өкінбеңдер! Күрес жолына түскендеріңе өкінбеңдер!

*Ә.Бөкейханның Ахмет пен
Міржақыпқа айтқан сөзі*

* * *

Мәдени жұртта көркем кітап жазып отыратын Ахмет, Міржақып газетаның уақ ісіне есіл ғұмырын байлап отыр. Білгенді қылам дегенге жұрт керегі қойып жатырма: Шәкәрім, Ахмет, Міржақып (бұлар Аполоннан бата алған жоқ) жеріме түсті демесе, мен сыншы парызын өткеруге құл болдым.

Ә.Бөкейхан

* * *

Бізде мұнан бұрын роман жазылған емес. Міржақып романы «Бақытсыз Жамал» кішкентай ғана кітап. Мен мұны «Қазаққа» сын жазбақ болып қолға алған едім. Екі жұма отырдым. Бұл менің бұрын қылмаған ісім еді. Сонан ба, жоқ, сын өнері менде жоқтықтан ба, оны оқушылар білер.

Ә.Бөкейхан

* * *

Ұлы әңгіме түрде қазақ тілінде басылған шығарма әлі жоқ. Міржақыптың «Бақытсыз Жамалы» — роман (ұлы әңгімесі) деп ат қойылса да өресі мен өрісі шағын болғандықтан, о да ұлы емес ұсақ әңгімеге жақын.

А.Байтұрсынұлы

* * *

...Өзінің ақындық беті күшті, түр тапқыш, аса еліктегіш емесі — Міржақып. Кенеттен келген оқиғаны тез сезіп, тез сіңіріп, тез жауап тапқыш, жүйрік қиялды өлең Міржақыптан шығады.

Ж.Аймауытұлы

* * *

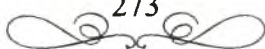
«Азамат» — Міржақып Дулатов жазған өнегелі өлең кітабы. Баспасы таза, бұрынғы жазғандарына қарағанда бөтен тілден аршыңқы, мағынасы тереңірек.

С.Торайғыр

АҚЫН ІНІМЕ

Азырақ құлағың сал, ақын інім,
Ойымыз, рухымыз, жақын інім.
«Ағалық правосын қолыма алып,
Келемін айтайын», — деп ақыл, інім!

Өзімді «Ағаңмын» — деп үлкейтемін,
Онымды көремісің мақұл, інім.
Адасқан ағаңыздың жері болса,
Тілеймін ете гөр деп ғапу, інім.

Жат жатсаң жаңылмайсың, адаспайсың,
Күресте кім кетпейді ғапыл, інім.
Ат қойған аз-көбіне қарамастан,
Ақылға біздер жарлы пақыр, інім.

Доңыздай талғамай жеп семіргендер,
Саналып ақылдыға жатыр, інім.
Сүйікті милләтіңе болам десең,
Нашардың көбірек же хақын, інім.

Сыйласын десең жұртың қадыр тұтып,
Айғырсып момындарға ақыр, інім.
Білімді ел ішінде болам десең,
Шешенсіп, жоқты сөйлеп лапыр, інім.

Қолыңнан мұның бірі келмес болса,
Кісімсіп ең болмаса қақыр, інім.
Сөзіңді тыңдатайын десең жұртқа,
Ет асып табақ-табақ шақыр, інім.

Аузымен орақ орып, бәрін де етер,
Қымызды шара-шара сапыр, інім.
Етпенен қымыз беріп сөйлеп көрсең,
Айтқаның жұртқа балдай татыр, інім.
Ақылың Аплатондай болса-дағы,
Қымызбен еті жоқ құр татыр білім.

А.Байтұрсынұлы

«МІРЖАҚЫБЫМ – МИЯТЫМ»

Міржақып өлді деген сөз,
Ішімді өртеп кетті тез.
Дірілдеп жүрек демігіп,
Малынды жасқа екі көз.

Ажал деген — ауыр іс,
Әмірінде жоқ кідіріс.
Бұл хабарды естірткен,
Сейілдің ұлы Ідіріс.

Жылап келіп көрісті,
Оңай ма қию туысты.
Есеңгіреп, ес танып,
Менің де ақылым ауысты.

Бала жастан бірге өскен,
Құлашты қатар сермескен.
Тар жол, тайғақ кешуде,
Бір кемеге мінгескен.

Құлын-тайдай тебіскен,
Жарты құртты бөліскен.
Қандай күйде жүрсек те,
Қадірімізді біліскен.

Қас-қабақтан ұғысқан,
Түбі бірге туысқан.
Мерт болыпты жат жерде,
Ақ өліммен арыстан.

Міржақыбым — миятым,
Бір туғаннан зиятым.
Кісілікке келгенде,
Мол еді ғой ұятың.

Қасиет тұтқан алашым,
Кеңге жайған құлашын.
Намысты қолдан бермеген,
Қайран да менің нағашым.

Қайрылмас жолға кетіпсің,
Баратын жерге жетіпсің.
Айтып-айтпай немене,
Бұл дүниеден өтіпсің.

Бар қазақтың баласын,
Ақымағы мен данасын.
Теңеймін деп талап қып,
Оятып ең санасын.

Білімменен ер өсер,
Ақылдыға ел ілесер.
Қазағым деп аһ ұрған,
Кім өзіңмен теңесер.

Туған адам — өледі,
Әркім оны біледі.
Біреу жылап әрине,
Басбіреулер күледі.

Ұққанға өлім жолы ауыр,
Жұбату айттым едәуір.
Көнген ажал ісіне,
Не шаһбаз бен не тәуір.

Ідіріс, сендей салалы ер,
Ағаның сөзі дұғагер.
Тастамас жерге қашанда,
Көзіңнің жасын тия гөр.

Қалса да жырақ қорымы,
Бұрынғылардың ырымы.
Міржақыптай сабаздың,
Жұмақтан болсын орыны.

Айналмалы дүние,
Дүниеге кім ие?
Жетіқат анау аспан мен
Мынау қара жер ие.

Уақыты өтсе оңар бөз,
Талқан болып тозар жез.
Дүниеде өлмейді,
Ғибратлы асыл сөз.

Айналайын Ідіріс,
Ажал деген — бұйрық іс.
Көз жасыңды жылдам тый,
Езіліп тұр біздің де іш.

Менен гөрі қандассың,
Сондықтан да қимассың.
Мен жыласам бірақ та,
Сен жұбата алмассың.

Міржақып пен Ахмет,
Нақақтан-нақақ болды шет.
Бір уақыттар болғанда,
Ақталар орнап әділет.

Дүние деген тегеріш,
Ұмыт болмас — кемел іс.
Замана қазір өзгеріп,
Тарылып тұр ғой кең өріс.

Қиянат кетпес тоқтаусыз,
Әділ сөз қалмас құптаусыз.
Күндердің күні болғанда,
Міржақып кетпес жоқтаусыз.

Өрт алғандай өрісті,
Тарылта бермей тынысты.
Шүкіршілік қылып шырағым,
Сабыр етсек дұрыс-ты.

Ф.Сатыбалдыұлы

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ

* * *

Мұнан бұрын қазақ шежіресі қазақ тілінде кітап болып басылған жоқ. Шәкәрімнің бұл кітабы — қазақ шежіресінің тұңғышы, қазақ шежіресін білмек болған, аға-іні, іздегеніңді осы кітаптан табасың. Енді мұнан былай қазақ шежіресін жазбақ болған кісі Шәкәрімнің кітабын әбден білмей қадам баспасын. Кітап жиған жері жоқ, көшпелі далада жүріп Шәкәрім шежіресіндей кітап жазбақ — оңай жұмыс емес.

Ә.Бөкейхан

* * *

Шәкәрім өзі бүкір дегенімен, шежіресі бала оқытқан молданың қолында болатын кітап.

Ә.Бөкейхан

* * *

Өлеңді ақын сынағаны жөн. Оқушы — жазушы, ақын болмаса да, ақын сөзінде болар сынға санатында мүшелер болатын. Орыста Пушкин, Лермонтовты сынға салып, жұртқа жайған Белинский сөзге ақын емес, ойға ақын еді. Шәкәрім — Пушкин болмас, біз — Белинский болмаспыз.

Ә.Бөкейхан

ОТЫНШЫ ӘЛЖАН

* * *

Алаш жолында құрбан болды! Қызықты ғұмырының көбі абақтыда, айдауда өтті, бірақ, қымбатты Отыншы, Алаштың көркейгенін көре алмай арманда кеттім деме, сендей ұл туған ел ешкімнен кем болмас.

М.Дулатұлы

* * *

Жан сүйікті жездем Отыншы! Ел — жұртыңды туысқаныңды тастап мәңгі сапарға жөнелдің. Жаңа гүлденіп келе жатқан Алаштың көшбасшы азаматтарға өте мұқтаж уақытында қанішер, жеңдет большевиктердің қолынан мезгілсіз қаза таптың. Ертеден ел қамын ойлап, Алаш тілегін қолыңа шырақ қылып ұстап едің, сол шырақтан өміріңнің ақтық сағатына шейін айырылмадың.

Қ.Кемеңгерұлы

МҰХАМЕДЖАН ТЫНЫШБАЙ

* * *

...Мұхаметжанды өзгерістерден кейін хукімет Түркістан комитетіне ағза қылып сайлады. Түркістан уалаятындағы бес облыс һәм Бұхара, Хиуа істерін басқару үшін құрылған Түркістан комитетінің барлық 9 ағзасынан екеуі қазақ еді: Әлихан һәм Мұхаметжан. Мұнан да көрінеді, Мұхаметжан қазақта бір болса өзі, екі болса, екінші кісі екендігі. Жаз бойы Мұхаметжан қазақ-қырғыз һәм мұжықтар үшін жәрдем сұрап, Петерборға да барып қайтты.

Қазақ. 1917 ж. 28 қазан. № 277.

* * *

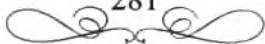
Құрметті Мұхаметжан! Осы өлкенің білгірі ретінде және оны мекендейтін жеке ұлттардың тарихын жете білуші сізге арнайы өтінішім, осы өлкемен танысу үшін сіздің берген ақыл-кеңестеріңізге және ескертпелеріңізге шын жүректен алғысымды алдын-ала білдіремін...

Академик Н.И. Вавилов

* * *

Мұхаметжан өзінің демократиялық идеяларын іске асырып, өз халқын бақытты еткісі келді. Оған бұл жолда ғылым, ақыл, сенім күш беріп тұрды. Ол шынайы әділдікке, жамандықты жақсылық жеңген таңның ататынына кәміл сенген еді.

Ф. Осадчий

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫ

* * *

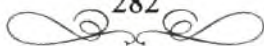
Жүсіпбектің «Тәрбие жетекші» кітабы — жыл құсы.
Бұл кітаптың тілі өте жеңіл.

М.Дулатұлы

* * *

Жүсіпбектің бұл романы қазақ әдебиетіндегі бірінші роман десек, аса қателескен болмаймыз. Бұдан бұрынғы романдар, қазақ тілінде болған романдар тұрмыстың бір-екі құбылысын ғана суреттейтін романшалар еді. «Қартқожа» — толық роман.

М.Дулатұлы

МҰСТАФА ШОҚАЙ

* * *

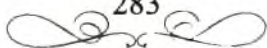
Бюро адамдары студент юрист Мұстафа Шоқаевты лайықтайды. Мұстафа Шоқаев — мұсылман комитеті ашылғаннан бері сонда қызмет етуші еді. Бюро адамдары Мұстафаның осы қызметке кәміл жарайтындығын біліп лайықтап отыр. Осылар жаратып, жұмысқа шақырып отырған адамын біз де жарайды деп білеміз нәм Бюроға қойылатын екінші адам Мұстафа Шоқаев болуын ұнатамыз.

Ә.Бөкейхан

ЕЛДЕС ОМАР

Елдесім (Омаров) жолдастың физикасына сын жазайын десем, газетке — үлкен, журналым жоқ болып, делдал болып тұрмын. Елдесім жақсы жігіт. Бұрын да жақсы еді. Енді онан да сүйікті болып кетті. Бір күні Шәңгерей маған: «Мен сені жақсы көрем! Білесің бе?», — деді. Мен: «Жоқ», — дедім. Шәңгерей: «Сен шын қазақсың ба? Сені қазақ деп жақсы көремін», — деді. Физиканы оқып қарасам, Елдесім де қазақ екен.

Ә.Бөкейхан

МАҒЖАН ЖҰМАБАЙ

* * *

Қазақ әдебиетіне Мағжан кіргізген жаңалықтары жоқ емес. Мағжан — күшті ақын. Өз ойын, өз тілегін ұқтыра білетін ақын.

М.Дулатұлы

* * *

Мағжанның ақындығын сынауға біліміміз, күшіміз кәміл жетеді деп айта алмаймыз. Толық сынау үшін, оның алды-артын орап, өрісін арылтып, шығарлық сегіз қырлы, негізді білім керек.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Сыршыл ақындардың ішінде өлеңнің ішкі суретіне сөзінің сыртқы кестесі үйлесіп, маңызды болып шығатын — Мағжанның өлеңдері.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Табиғатты Мағжаннан көп, онан артық суреттеген қазақ ақыны кемде кем. Мағжан — табиғат қойнында туып, табиғат анасының бауырында өскен нағыз табиғат ұлы.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Мағжан — еліктегіш ақын. Еліктеу ақынға мін емес, қандай күшті ақындар да алдыңғы ақындарға еліктемей жаза алмаған.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Басқа жұрт өз өнерпаздарымен мақтанса, қазақ әдебиеті де бір кезде суретшілік жөнінен Мағжанымен мақтануында сөз жоқ. Мағжанның ақындық күші, сөзге еркіндігі, суретшілдігі «Баянда» толық көрінді.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Мағжан терең ойдың ақыны емес, нәзік сезімнің, тәтті қиялдың ақыны, ол кедейдің ақыны емес, ұлт ақыны.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Талайлар Мағжан болғысы келеді, бірақ бола алмайды, сірә, талантында кемістік болатын шығар.

Қ.Кемеңгерұлы

* * *

Мағжанды сүйемін. Еуропалығын, жарқырағын, әшекейін сүйемін. Қазақ ақындарының қарақордалы ауылында туып, Еуропадағы мәдениетпен сұлулық сарайына оратылып барып жайлауы жарасқан Арқа қызын көріп, сезгендей боламын. Мағжан — культурасы зор ақын.

М.Әуезов

* * *

Әдебиет — әдебиет үшін деген таңба айқын болмай, нәрлі әдебиет болуға жол жоқ. Сондықтан бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз — Мағжанның сөзі. Одан басқамыздың бәріміздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін.

М. Әуезов

СҰЛТАНМАХМҰТ ТОРАЙҒЫР

Сұлтанмахмұт — жас ақындардың ішіндегі бір күшті ақын еді, аз өмірінде көп өзгеріс көрген, берісі қазақтың, арысы адам баласының бақ-ырысын көксеген, өмірін әділдік, шындық ізденуде, ойлануда, толғануда өткізген түбек ойдың ақыны еді.

Ж.Аймауытұлы

* * *

Бізде от жүректі, алғыр ойлы, алмас тілді Алаш жастары болды. Олардың ішінде Сұлтанмахмұт, Жүсіпбек, Мағжан, Мұхтарлар бар.

Ә.Ермеков

СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСҰЛЫ

* * *

Смағұлда қабілет те, жүрек те бар. Менің бұған онымен «Жас азаматта» істес болған кезде көзім анық жетті.

Қ.Кемеңгерұлы

* * *

Жас Смағұл үздік туған бала екен,
Байтақ елге асқар таудай пана екен.
Сол баладан, сол панадан айрылған,
Қайран қазақ, орны толмас жара екен.

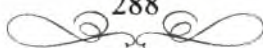
Кім білді ердің асыл туған бағасын,
Байтақ елдің асқар таудай ағасын.
Ажал шіркін қарамайсың ажарға
Тағдыр тартып жыртқызыпты жағасын.

Аққуы жоқ, қаздары жоқ көл жетім,
Шүйгіні жоқ, шалғыны жоқ жер жетім.
Смағұлдай баласынан айрылған
Қайран қазақ, болдың бүгін сен жетім!

М.Жұмабай

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

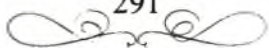
1. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866-1937). Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 7 томах. — Астана: «Сарыарқа» БҮ, 2009. 568 б. - I том.
2. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866-1937). Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 7 томах. — Астана: «Сарыарқа» БҮ, 2009. 566 б. II том.
3. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866-1937). Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 7 томах. — Астана: «Сарыарқа» БҮ, 2009. - б. III том.
4. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866-1937). Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 7 томах. — Астана: «Сарыарқа» БҮ 2010. 568 б. IV том.
5. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866-1937). Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 7 томах. — Астана: «Сарыарқа» БҮ 2010. — 560 б. — V том.
6. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866-1937). Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 7 томах. — Астана: «Сарыарқа» БҮ 2011. — 560 б. — VI том.
7. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866-1937). Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 7 томах. — Астана: «Сарыарқа» БҮ 2011. — 560 б. — VII том.
8. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866-1937). Шығармаларының 9 томдық толық жинағы. Полное

- собрание сочинений в 9 томах. — Астана: «Сарыарқа», 2013. — Қазақша-орысша. Т. 8. — 528 б.
9. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866–1937). Шығармаларының 9 томдық толық жинағы = Полное собрание сочинений в 9 томах. /Құраст.: Жүсіп Сұлтан Хан Аққұлұлы. — Астана: «Сарыарқа», 2013. — Қазақша-орысша. Т. 9. — 520 б.
 10. Бөкейхан Ә. Таңдамалы. Құр. С.Аққұлұлы. / Алматы. Қазақ энциклопедисы. -1995.- 478 б.
 11. Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі., Алматы: Қазақстан, Сана, 1991. — 80 б.
 12. Құдайбердіұлы Ш. Мұсылмандық шарты. Алматы: Мерей, 1993. 80 б.
 13. Құдайбердіұлы Ш. Шығармалары. — Астана: Фолиант, 2013. — 1 том. — 342 б.
 14. Құдайбердіұлы Шәһкәрім. Үш томдық шығармалар жинағы.- Т.1.- Қажыма ойым қажыма: Өлеңдер.- Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008.- 408 б.
 15. Құдайбердіұлы Шәһкәрім шығармаларының үш томдық жинағы.- Т.2. Өкінішті ғұмыр.- А.: Халықаралық Абай клубы, 2008.- 432 бет.
 16. Құдайбердіұлы Шәһкәрім шығармаларының үш томдық жинағы.- Т.3. Үзілмеген үміт.- А.: Халықаралық Абай клубы, 2008.- 664 бет.
 17. А. Байтұрсынұлы. Шығармалар жинағы I том. «Ел-шежіре» 2013.
 18. А. Байтұрсынұлы. Шығармалар жинағы II том. «Ел-шежіре» 2013.
 19. А. Байтұрсынұлы. Шығармалар жинағы IV том. «Ел-шежіре» 2013.
 20. А. Байтұрсынұлы. Шығармалар жинағы V том. «Ел-шежіре» 2013.

21. А. Байтұрсынұлы. Шығармалар жинағы VI том. «Ел-шежіре» 2013
22. Әлжанов О. Шығармалары. — Алматы, «Алаш», 2004. — 296 бет.
23. Ғ Қараш. (Өлең, толғаулар, пәлапалық ой толғамдар, мақалалар). Алматы: Ғылым: 1997, 237 б.
24. Дәуірдің жарық жұлдызы: Халқымыздың көрнекті саяси қайраткері М. Тынышбаевқа арналады. / Құраст.: М.М. Бегманова. Алматы: Орталық ғылыми кітапхана, 2001. — 258 бет.
25. Осадчий Ф.Я. Великий творец добра и света: страницы судьбы инженера М. Тынышпаева. Алматы: Арыс, 2001. — с. 103.
26. Мәрсекөв Р. Қазақ қайда бара жатыр? — Алматы: «Елтаным» баспасы, 2013. 304 бет.
27. «Ұран» газеті. 1917-1918. Жайық Пресс, Орал, 2014 — 400 б.
28. Х. Досмұхамедұлы. Аламан. Алматы: Ана тілі, 1991. 176 бет.
29. Х. Досмұхамедұлы. Таңдамалы. Алматы: Өлке, 2003. — 240 бет.
30. М. Дулатұлы. Шығармалар жинағы I том. «Мектеп» баспасы 2003ж.
31. М. Дулатұлы. Шығармалар жинағы II том. «Мектеп» баспасы 2003ж.
32. М. Дулатұлы. Шығармалар жинағы III том. «Мектеп» баспасы 2003ж.
33. М. Дулатұлы. Шығармалар жинағы IV том. «Мектеп» баспасы 2003ж.
34. Д. Сүлейменова. Алашорданың батыс бөлімінің тарихы — өлке тарихының құрамдас бөлігі. — Алматы: Арыс. — 2007.

35. Ж. Аймауытов. Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы: «Ел-шежіре», 2013. Т. 1: 384 б.
36. Ж. Аймауытов. Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы: «Ел-шежіре», 2013. Т. 2: - 384 б.
37. Ж. Аймауытов. Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы: «Ел-шежіре», 2013. Т. 3: 384 б.
38. Ж. Аймауытов. Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы: «Ел-шежіре», - 2013. Т. 4: 384 б.
39. Ж. Аймауытов. Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы: «Ел-шежіре», - 2013. Т 5: 384 б.
40. Ж. Аймауытов. Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы: «Ел-шежіре», - 2013. Т 6: 384 б.
41. Шоқай М. Таңдамалы. — Алматы: Қайнар. — Т.1. — 1998. — 512 бет.
42. Шоқай М. Таңдамалы. — Алматы: Қайнар. — Т 2. — 1999. — 520 бет.
43. Ә.Ермеков. «Алты алаштың ардағы». Қ.Мәкенбаев, Қ.Сәдуақасов. 1992. 44 бет.
44. Е.Омар
45. М. Жұмабай. Көп томдық шығармалар жинағы, III том. «Жазушы» баспасы 2005.
46. С. Торайғыр. Үш томдық шығармалар жинағы. III том. «Алаш» баспасы. 2005 жыл.
47. Х. Болғанбаев. Шығармалары. Тағылымы. Астана: «Парасат әлемі» баспасы, 2005. — 256 бет.
48. Шонанұлы Телжан. Үш томдық шығармалар жинағы: оқу құралы. 1 т. Зерттеулер, көркем шығармалар, мақалалар. —Алматы : Ел-шежіре, 2013. — 384 б.
49. Шонанұлы, Телжан. Үш томдық таңдамалы. 2 т. Оқулықтар, оқу құралдары, зерттеулер, мұрағат материалдары. — Алматы: Ел-шежіре, 2013. —384 б.
50. Шонанұлы, Телжан. Үш томдық таңдамалы. 3 т. Шығармалары. Т Шонанұлы туралы материалдар. — Алматы : Ел-шежіре, 2013. —384 б.

51. Қожанұлы С. Шығармалары. (Құрастырып, кіріспесі мен соңғы сөзін жазған проф. А. Шәріп). — Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. — 352 бет.
52. Кемеңгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. Алматы: Алаш, 2005. 1 том : Зерттеулер, мақалалар, пьесалар, әңгімелер т.б. — 320 с.
53. Кемеңгерұлы, Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. Алматы: Жазушы, 2005. 2 том: Оқу құралы. — 336 с.
54. Кемеңгерұлы, Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. Алматы: Алаш, 2006. 3 том: Оқулық. Сөздік. Мақала. — 240 с. Алаш көсемсөзі: 10 томдық Алматы : Өнер, 2011.— Т. 8.— 382 б.
55. М. Әуезов. 50 томдық шығармалар жинағы. «Дәуір» және «Жібек жол» баспасы. 2014
56. С. Сәдуақасұлы. Екі томдық шығармалар жинағы. 2-том. — Алматы: - Алаш, 2003. — 360 бет.
57. Алаш. Алашорда. Энциклопедия / Құраст.: Ғ Әнес, С. Смағұлова. — Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. — 544 бет.
58. Алаш қозғалысы/Движение алаш. Құжаттар мен материалдар жинағы. Сборник документов и материалов. 1905-1917. I том. Алматы. Алаш — 2004.- 552 б.
59. Алаш қозғалысы/Движение алаш Құжаттар мен материалдар жинағы -Сборник документов и материалов. 1917-1920. II-том. Алматы. Алаш. — 2005.- 496 б.
60. “Алаш” қозғалысы. Алматы : Сардар, 2008 322 б.
61. Алаштың тілдік мұрасы: Мақалалар жинағы. / Құарст.: С. Шүкірұлы, Е. Тілешов. — Алматы: «Кие» лингвоелтану инновациялық орталығы», 2009. — 364 бет.

62. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2010.—
Т 1.— 350 б.
63. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2010.—
Т. 2.— 359 б.
64. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2010.—
Т 3.— 343 б.
65. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2010.—
Т 4.— 350 б.
66. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2011.—
Т 5.— 317 б.
67. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2011.—
Т 6 — 367 б.
68. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2011.—
Т 7.— 366 б.
69. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2011.—
Т 8.— 382 б.
70. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2011.—
Т 9.— 315 б.
71. Алаш көсемсөзі : 10 томдық Алматы : Өнер, 2011.—
Т 10.— 356 б.
72. Қазақ газеті. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998.
— 560 бет.

МАЗМҰНЫ

Ұлтты ұйытқан ұлы сөздер. <i>Т.Жұртбай</i>	3
Алғысөз. <i>Б.Уәли</i>	5
Ә. Бөкейхан.....	11
Ш. Құдайбердіұлы	41
А. Байтұрсынұлы	53
О. Әлжан	79
Ғ Қарашұлы	83
М. Тынышбай	93
Р. Мәрсек	99
Ғ Мұсағали	105
Х. Досмұхамедұлы	109
М. Дулатұлы	117
Ж. Досмұхамедұлы	135
М. Тұрғанбайұлы	141
Х. Ғаббасұлы	147
Ж. Аймауытұлы	151
М. Шоқай	169
Ә. Ермеков	189
Е. Омарұлы	193
М. Жұмабай	197
С. Торайғырұлы	203
Х. Болғанбай	207
Т Шонанұлы	211
С. Қожанұлы	215
Қ. Кемеңгерұлы	223
М. Әуезов	231
С. Сәдуақасұлы	245
Өсер елдің ұлдары... ..	251
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	288

АЛАШ АЙТҚАН АСЫЛ СӨЗ

**Кітапты шығаруға демеушілік көрсеткен
Amanat.kz қоғамдық қорының президенті
Еркебұлан Құрманғалиев пен
«Жебе Медиа» ЖШС-нің директоры
Бекен Қонысов мырзаларға алғыс білдіреміз**

*«Ел-шежіре» қайырымдылық қоры»
қоғамдық қорының президенті
Әшімхан Дәулет Дидахметұлы*

АЛАШ АЙТҚАН АСЫЛ СӨЗ

Жауапты редактор – *Берік Уәли*
Редакторы – *Қанат Әбілқайыр*
Техникалық редактор – *Әділбек Нәби*
Корректоры – *Айнұр Ермахан*
Көркемдеуші редактор – *Ақжол Шоганбай*

ИБ 74

Теруге 04.04.2016 жылы жіберілді.
Басуға 17.06.2016 жылы қол қойылды.
Пішімі 84x108 $\frac{1}{32}$ Шартты баспа табағы 18,5.
Таралымы 1000 дана. Тапсырыс № 1575.

ISBN 978-601-7011-60-4

«Ел-шежіре» қайырымдылық қоры» қоғамдық қоры.
Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143 үй, 413-кеңсе.
Байланыс тел.: 8 /727/ 394 42 91.

Тапсырыс берушінің файлдарынан Қазақстан Республикасы
«Полиграфкомбинат» ЖШС-нде басылды.
050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.